

Men. de dm

es

et

enim

et is

enim

everto - rti - isum
incido - di - casum lin - cado
multus - plus - plurimus

fic - factus sum - fieri sed hic facio
pario - pariri - partum - parere &

2743

M. TULLI CICERONIS
DE OFFICIIS AD MARCUM FILIUM
Δοξασ
LIBER SECUNDUS

Πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς Δ' τάξεως τῶν Γυμνασίων

"Εκδοσις Τρίτη ἐπεξεργασμένη

ὑπὸ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

..... ἰδόντα δὲ Καίσαρα (Αὔγουστον)
λαβεῖν καὶ διελοεῖν ἑστῶτα μέρος πολὺ
τοῦ βιβλίου· πάλιν δ' ἀποδιδόντα τῇ μει-
ρακίῳ φάναι :
«λόγιος ἀνὴρ, ὃ παῖ, λόγιος καὶ φιλό-
πατρις».

(Πλούταρχος ἐν β. Κικέρωνος § 49)

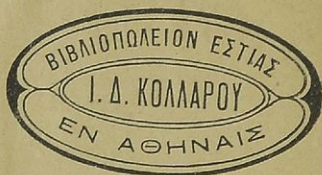

760
500

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ἘΚΔΟΤΗΣ: ΙΩ. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ „ΕΣΤΙΑΣ”
44 — Σταδίου — 44
1921

2. βιβλίου - έργον (π. 177)
6.1 το έργο του πλάτωνα

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν σφραγίδα τοῦ βιβλιο-
πωλείου τῆς «Ἑστίας».

1 η δ. σ. 177 - 178
1 η δ. σ. 178 - 179

ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS AD MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

Quem ad modum officia ducerentur ab *honestate*, Marce
fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum ar-
bitror libro superiore. Sequitur, ut haec officiorum ge-
nera persequar, *quae pertinent ad vitae cultum et ad earum*
rerum, quibus quuntur homines, facultatem, ad opes, ad
copias [; in quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inu-
tile, tum ex utilibus quid utilius aut quid maxime utile.]
De quibus dicere adgrediar, si pauca prius *de instituto* ac
de iudicio meo dixerō.

Quamquam enim libri nostri complures non modo ad
legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt,
tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philo-
sophiae nomen sit invisum mirenturque in ea tantum me
operae et temporis ponere. Ego autem, *quam diu* res
publica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat,
omnis meas curas cogitationesque in eam conferebam;
cum autem dominatu unius omnia tenerentur neque esset
usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique

tuendae rei publicae, summos viros, amissem, nec me
angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitis-
sem, nec rursus indignis homine docto voluptatibus.

3 Atque utinam res publica stetisset, quo coeperat,
statu nec in homines non tam commutandarum quam
evertendarum rerum cupidos incidisset! Primum enim,
ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus
quam in scribendo operae poneremus, deinde ipsis scrip-
tis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandare-
mus, ut saepe fecimus. Cum autem res publica, in qua
omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla es-
set omnino, illae scilicet litterae contiguerunt forenses et
senatoriae. 4 Nihil agere autem cum animus non posset,
in his studiis ab initio versatus aetatis existimavi hone-
stissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam ret-
tulissem. Cui cum multum adulescens discendi causa tem-
poris tribuissem, posteaquam honoribus inservire coepi
meque totum rei publicae tradidi, tantum erat philoso-
phiae loci, quantum superfuerat amicorum et rei publi-
cae temporibus; id autem omne consumebatur in legendo,
scribendi otium non erat.

2 Maximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti vi-
demur, ut ea litteris mandaremus, quae nec erant satis
nota nostris et erant cognitione dignissima. Quid enim
est, per deos, optabilius sapientia, quid praestantius,
quid homini melius, quid homine dignius? Hanc igitur
qui expetunt, philosophi nominantur, nec quicquam aliud
est philosophia, si interpretari velis, praeter studium sa-
pientiae. Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis
definitum est, rerum divinarum et humanarum causa-
rumque, quibus eae res continentur, scientia; cuius studium
qui vituperat, haud sane intellego quidnam sit, quod
laudandum putet.

* Nam sive oblectatio quaeritur animi requiesque cu- 6
 rarum, quae conferri cum eorum studiis potest, qui sem-
 per aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene
 beateque vivendum? sive ratio constantiae virtutisque
 ducitur, aut *haec ars est* aut nulla omnino, per quam eas
 assequamur. Nullam dicere maxumarum rerum artem
 esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est
 parum considerate loquentium atque in maximis rebus
 errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea
 quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? [Sed
 haec, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius dispu-
 tari solent, quod alio quodam libro fecimus; hoc autem
 tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbatu rei
 publicae muneribus ad hoc nos studium potissimum con-
 tulissemus.

* Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis 7
 quaerentibus, *satisne constanter facere videamur, qui, cum
 percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disse-
 rere soleamus et hoc ipso tempore praecepta officii persequa-
 mur.* Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia.
 Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore nec
 habeat unquam, quid sequatur. Quae enim esset ista
 mens vel quae vita potius non modo disputandi, sed etiam
 vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa,
 alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia pro-
 babilia, contra alia dicimus. * Quid est igitur, quod me 8
 impediat ea, quae probabilia mihi videantur, sequi,
 quae contra, improbare atque affirmandi arrogantiam
 vitantem fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet
 plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris,
 quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex
 utraque parte causarum esset facta contentio. Sed haec
 explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror,

diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia Cratippo auctore versaris iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt, tamen haec nostra finituma vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

- 3 **I** Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duae ad decus honestatemque pertinerent, duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod *utile* appellatur.

In quo verbo laspa consuetudo deflexit de via sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate discernens constitueret esse honestum aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum, qua nulla perniciēs maior hominum vitae potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi severe sanē atque honeste haec [tria] genere confusa cogitatione distinguunt. [Quicquid enim iustum sit, id etiā utile esse censent, itemque quod honestum, idem iustum; ex quo efficitur; ut, quicquid honestum sit, idem sit utile.] Quod qui parum perspiciunt, ii saepe versutos homines et callidos admirantes malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripendus est opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis iustisque factis, non fraude et malitia se intellegant ea, quae velint, consequi posse.

- 11 **Q**uae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis eiusdem, partim animalia, quae habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia; expertes rationis equi, boves, reliquae pecu-

des, apes, quarum opere efficitur aliquid ad usum hominum atque vitam; ratione autem utentium duo genera ponunt, deorum unum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas, proxime autem et secundum deos *homines hominibus maxime utiles esse possunt*. Earumque item rerum, quae noceant et obsint, 12 eadem diviso est. Sed quia deos nocere non putant, iis exceptis *homines hominibus obesse plurimum arbitrantur*.

Ea enim ipsa, quae inarima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta; quae nec haberemus, nisi manus et ars accessisset, nec iis sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio neque navigatio neque agri cultura neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum opera ullā esse potuisset. Iam vero et earum rerum, quibus 13 abundaremus, exportatio et earum, quibus egeremus, introductio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra exciderentur ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, aes, aurum, argentum effoderetur penitus abditum sine hominum labore et manu. ~~†~~ *ΤΕΝΟΞ*

Tecta vero, quibus et frigorum vis pelliceretur et calor molestiae sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent aut postea subveniri, si aut vi tempestatis aut terrae motu aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes 14 fluminum, agrorum inrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quae unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus quaeque utilitates ex rebus iis, quae sint animae, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera capere potuisse. Qui denique ex

- bestiis fructus aut quae commoditas, nisi homines adiuvarent, percipi posset? Nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt, nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas aut domare aut tueri aut tempestivos fructus ex iis capere possemus; ab eisdemque et, quae nocent, interficiuntur et, quae usui possunt esse, 15 capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Qui enim aegris subveniretur, quae esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent? quibus rebus, exulta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari nec frequentari, ex quo leges moresque constituti, tum iuris aequa descriptio certa-que vivendi disciplina; quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est effectumque, ut esset vita munitior, atque ut dando et accipiendo mutuan-
disque facultatibus et commodandis nulla re egeremus. 3 Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est 16 enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem belli nec principem domi magnas res et salutare sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis.

Atque ut magnas *utilitates* adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis *pestis* est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi, qui collectis ceteris causis eluvionis, pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum

impetn docet quaedam genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin 17 homines plurimum hominibus et prosint et obsint, *proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum et ad usus suos aliungere*. Itaque, quae in rebus inanimis quaeque in usu et tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis, hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata virorum praestantium sapientia et virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere 18 vertitur, quarum *una* est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiusque rei causa sit, *alterum* cohibere motus animi turbatos, quos Graeci πάθη nominant, appetitionesque, quas illi ὁρμαί, oboedientes efficere rationi, *tertium* iis, quibuscum congregemur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus, per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sint, tantaque poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur.

Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi 6 possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse *in fortuna* in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? Nam et, cum prospero flatu eius utimur, ad exitus pervehimur optatos et, cum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab

inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia, deinde a bestiis ictus, morsus, impetus; haec ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, saepe multorum, clades imperatorum, ut nuper summi et singularis viri, invidiae praeterea multitudinis atque ob eas bene meritorum saepe civium expulsiōes, calamitates, fugae, rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in partem effici possunt.

Hoc igitur cognito dicendum est, *quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus*. Quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortasse etiam brevior videbitur.

- 21 Quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut *benivolentiae* gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt, aut *honoris*, si cuius virtutem suspiciunt, quemque dignum fortuna quam amplissima putant, aut cui *fidem* habent et bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes *metuunt*, aut contra, a quibus *aliquid exspectant*, ut cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt, aut postremo *pretio ac mercede* ducuntur, quae sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur, male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet,
- 22 id temptatur pecunia. Sed quoniam non numquam hoc subsidium necessarium est, quem ad modum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quae virtuti propiores sunt, dixerimus. «Atque etiam subiciunt se homines imperio alterius et potestati de causis pluribus. Ducuntur enim aut benivolentia aut beneficiorum magnitu-

» dine aut dignitatis praestantia aut spe sibi id utile
 » futurum aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe lar-
 » gitionis promissisque capti aut postremo, ut saepe in
 » nostra re publica videmus, mercede conducti.»

Omnium autem rerum nec aptius est quicquam ad 7
 opes tuendas ac tenendas quam *diligi* nec alienius quam 23
timeri. Praeclare enim Ennius :

Quém metuunt, odérunt; quem quisque
 ódit, periisse éxpedit.

*Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea
 fuit ignotum, nuper est cognitum.* Nec vero huius tyranni
 solum, quem armis oppressa pertulit civitas ac paret cum
 maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium ho-
 minum valeat ad pestem, sed reliquorum similes exitus
 tyrannorum, quorum haud fere quisquam talem interi-
 tum effugit : malus enim est custos diuturnitatis metus
 contraque benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed 24
 iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda
 saevitia, ut eris in famulos, si aliter teneri non possunt :
 qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuan-
 tur, iis nihil potest esse dementius. Quamvis enim sint
 demersae leges alicuius opibus, quamvis timefacta liber-
 tas, emergunt tamen haec aliquando aut iudiciis tacitis
 aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus
 sunt intermissae libertatis quam retentae. Quod igitur
 latissime patet neque ad incolumitatem solum, sed etiam
 ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur.
 ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quae vo-
 lemus, et privatis in rebus et in re publica consequemur.
*Etenim qui se metui volunt, a quibus metuentur, eosdem
 metuunt ipsi necesse est.*

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium quo 25

cruciātu timoris argi solitum, qui cultros metuens tonso-
rios candente carbore sibi adurebat capillum? quid Ale-
xandrum Pheraeum quo animo vixisse arbitramur? qui,
ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum dili-
geret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens
barbarum, et eum quidem, ut scriptum est, compunctum
notis Thraeciis, dextricto gladio iubeat anteire praemit-
tebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas
muliebres et, ne quod in vestimentis telum occultaretur,
exquirerent. O miserum, qui fideliozem et barbarum et
stigmatiam putaret quam coniugem! Nec eum fefellit;
ab ea est enim ipsa propter pelicatus suspicionem inter-
fectus.

- 26 *Nec vero ulla vis imperi tanta est, quae premente metu
possit esse diuturna.* Testis est Phalaris, cuius est praeter
ceteros nobilitata crudelitas, qui non ex insidiis interiit,
ut is, quem modo dixi, Alexander, non a paucis, ut hic
noster, sed in quem universa Agrigentii orum multitudo
impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reli-
querunt universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid?
Lacedaemonios iniuste imperantes nonne repente omnes
ferre socii deseruerunt spectatoresque se otiosos prae-
buerunt Leuctricae calamitatis?

- 3 *Externa* libentius in tali re quam *domestica* recordor.
Verum tamen, quam diu imperium populi Romani bene-
ficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro sociis aut de
imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites aut
necessarii, regum, populi, nationum portus erat et
refugium senatus, nostri autem magistratus imperato-
resque ex hac una re maximam laudem capere stude-
bant, si provincias, si socios aequitate et fide defendis-
sent; itaque illud patrocinium orbis terrae verius quam
imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem

et disciplinam iam antea minuebamur, post vero Sullae victoriam penitus amisimus; desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria; est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro venderet et bonorum virorum et locupletium et certe civium, *‘praedam se suam vendere’*. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foedior non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis iure comprehenderet. Itaque vexatis ac perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus et ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa praeterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno quicquam sol vidisset indignus.

Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia; a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec vero unquam bellorum civilium semen et causa derit, dum homines perdit hastam illam cruentam et meminerint et sperabunt; quam P. Sulla cum vibrasset dictatore propinquo suo, idem sexto tricensimo anno post a sceleratiorē hasta non recessit; alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intellegi talibus praemiis propositis numquam defutura bella civilia. Itaque parietes modo urbis stant et manent, iique ipsi iam extrema scelera metuentes, rem vero publicam penitus amisimus.

Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum), dum metui quam cari esse et diligi ma-

lumus. Quae si populo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli ?

Quod cum perspicuum sit, benivolentiae vim esse magnam, metus inbecillam, sequitur, ut disseramus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, ad-
 30 pisci cum honore et fide *caritatem*. Sed ea non pariter omnes egemus ; nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fides aman-
 - res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocris viros, aequae utrisque est propemodum compa-
 31 randa. Honore et gloria et benivolentia civium fortasse non aequae omnes egent, sed tamen, si cui haec suppetunt, adiuvant aliquantum cum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

9 Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius ; nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri, sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum. *Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his : si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat.* Haec autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus.

32 Ac primum de illis tribus, quae ante dixi, *benivolentiae* praecepta videamus ; quae quidem capitur beneficiis maxime, secundo autem loco voluntate benefica benivolentia movetur, etiamsi res forte non suppetit ; vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama

et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet animosque omnium natura et specie sua commovet maximeque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus, ideirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hae quidem causae diligendi gravissimae; possunt enim praeterea non nullae esse leviores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest, 33 si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intellegere quam nos arbitramur quosque et futura prospicere credimus et, cum res agatur in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse; hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. Iustis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, ita fides habetur, ut nulla sit in iis fraudis iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur 34 duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior est detracta opinione probitatis. Quam ob rem intellegentiae iustitia, coniuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium; iustitia sine prudentia multum poterit, sine iustitia nihil valebit prudentia.

Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes phi- 10 losophos constet a meque ipso saepe disputatum sit, qui 35 unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus

esse, alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem, ut volguis, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus; popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panaetius. Sed ad propositum revertamur.

- 36 Erat igitur ex iis tribus, quae ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum *admiratione* hominum honore ab iis digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animadverterunt, separatim autem, in singulis si perspiciunt necopinata quaedam bona. Itaque eos viros suspiciunt maxumisque eferunt laudibus, in quibus existumant se excellentes quasdam et singulares perspicere virtutes, despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existumant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant et ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis male existumant.

- Quam ob rem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui 'nec sibi nec alteri', ut dicitur, in quibus
 37 nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimae dominae, maioris partis animos a virtute detorquent et, dolorum cum admoventur faces, praeter modum plerique exterrentur; vita mors, divitiarum paupertas omnes homines vehementissime permovent. Quae qui in utramque partem excelso animo magnoque

despiciunt, cumque aliqua iis ampla et honesta res obiecta est, totos ad se convertit et rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit et maxime iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quaedam multitudini videtur, nec iniuria; nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae sunt his contraria, aequitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur.

Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit. et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis, et ob eandem causam fidem et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammata aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adiumenta hominum desiderat, in primisque ut habeat, quibuscum possit familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini atque in agro vitam agenti opinio iustitiae necessaria est, eoque etiam magis, quod, eam si non habebunt, [iniusti habebuntur,] nullis praesidiis saepti multis afficientur iniuriis.

Atque iis etiam, qui vendunt emunt, conducunt locant contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est, cuius tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere. Nam qui eorum cupiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum, ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam disperdiat, aut interficiatur a sociis aut relinquatur;

Γρατριάτου, Κικέρωνος de officiis "Εκδ. Τρίτη 2

quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter aequabilem praeda partitionem et Bardulis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit et multo maiores Viriathus Lusitanus; cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Laelius, is qui Sapiens usurpatur, praetor fregit et comminuit ferocitatemque eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam eius vim inter leges et iudicia et in constituta re publica fore putamus?

- 42 Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodo-
 41 tus, sed etiam apud maiores nostros iustitiae fruendae causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute praestantem; qui cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari iure retinebat.
 42 Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper est quaesitum aequabile; neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto et bono viro consequerentur, erant eo contenti; cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto vero, ut idem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines iis auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. *Omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia est cum ipsa per sese* (nam aliter iustitia non esset), *tum propter amplificationem honoris et gloriae*

Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est,

verum etiam collocandae, quae perpetuos sumptus sup-
 peditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales, sic
gloria et quaerenda et collocanda ratione est. Quamquam 43
 praeclare Soerates hanc viam ad gloriam proximam et
 quasi compendariam dicebat esse, si quis id ageret, ut,
 qualis haberi vellet, talis esset. Quodsi qui simulatione
 et mani ostentatione et ficto non modo sermone, sed
 etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur,
 vehementer errant. Vera gloria radices agit atque etiam
 propagatur, ficta omnia celeriter tamquam flosculi deci-
 dunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum.
 Testes sunt permulti in utramque partem, sed brevitatis
 causa familia conterti erimus una. Ti. enim Gracchus
 P. f. tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum
 manebit; at eius filii nec vivi probabantur bonis
 et mortui numerum obtinent iure caesorum. Qui igitur
 a lipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officiis.
 Ea quae essent, dictum est in libro superiore.

Sed ut facillime, quales simus, tales esse videamur, 13
 etsi in eo ipso vis maxuma est, ut simus ii, qui haberi 44
 velimus, tamen quaedam praecepta danda sunt. Nam si
 quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis et no-
 minis aut a patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbi-
 tror contigisse, aut aliquo casu atque fortuna, in hunc
 oculi omnium coniciuntur atque in eum, quid agat,
 quem ad modum vivat, inquiritur et tamquam in claris-
 sima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dic-
 tum eius esse nec factum. Quorum autem prima aetas 45
 propter humilitatem et obscuritatem in hominum igno-
 ratione versatur, ii, simul ac iuvenes esse coeperunt,
 magna spectare et ad ea rectis studiis debent conten-
 dere; quod eo firmiore animo facient, quia non modo
 non invidetur illi aetati, verum etiam favetur. *Prima*

igitur est adulescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros exstiterunt; semper enim fere bella gerebantur. Tua autem aetas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello cum te Pompeius alae [alteri] praeiecisset, magnam laudem et a summo viro et ab exercitu consequeris aequitando, iaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum re publica cecidit. Mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de genere toto; quam ob rem pergamus ad ea, quae restant.

- 46 Ut igitur in reliquis rebus multo maiora opera sunt animi quam corporis, sic *hae res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt quam illae, quas viribus*. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia cum pietate in parentes, in suos benivolentia. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adulescentes, qui se ad claros et sapientes viros bene consulentes rei publicae contulerunt; quibuscum si frequentes sunt, opinionem adferunt populo eorum fore se similes, quos sibi
47 ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutili adulescentiam ad opinionem et innocentiae et iuris scientiae P. Mucij commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adulescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa, et, qua aetate qui exercentur, laude affici solent, ut de Demosthene accepimus, ea aetate L. Crassus ostedit id se in foro optime iam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

- 14 Sed cum duplex ratio sit *orationis*, quarum in altera
48 sermo sit, in altera contentio, non est id quidem dubium, quin contentio orationis maiorem vim habeat ad

gloriam (ea est enim, quam eloquentiam dicimus); sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos comitas adfabilitasque sermonis. Exstant epistolae et Philippi ad Alexandrum et Antipatri ad Cassandrum et Antigoni ad Philippi filium, trium prudentissimorum (sic enim accepimus); quibus praecipunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant militesque blande appellando [sermone] deleniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe universam excitat [gloriam]; magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intellegere etiam et sapere plus quam ceteros arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestia gravitas, nihil admirabilius fieri potest, eoque magis, si ea sunt in adulescente.

Sed cum sint plura causarum genera, quae eloquentiam desiderent, multique in nostra re publica adulescentes et apud iudices et apud populum et apud senatum dicendo laudem assecuti sint, maxuma est admiratio in iudiciis; quorum ratio duplex est. Nam ex *accusatione* et ex *defensione* constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persaepe est. Dixi paulo ante de Crasso; idem fecit adulescens M. Antonius. Etiam P. Sulpici eloquentiam accusatio inlustravit, cum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est saepe faciendum 50 nec umquam nisi aut rei publicae causa, ut in, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut duo Luculli, aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis in Albucio Iulius. In accusando etiam M. Aquilio L. Fufi cognita industria est. Semel igitur aut non saepe certe. Sin erit, cui faciendum sit saepius, rei publicae tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci saepius non est reprehendendum; mo-

dus tamen adsit. Duri enim hominis vel potius vix hominis videtur periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere; quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris civilis in primis peritus fuit.

51 Atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arcessas; id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum quam eloquentiam a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item est habendum religioni rocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere; vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi, patroni non numquam veri simile, etiamsi minus sit verum, defendere; quod scribere, praesertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum, Panaetio. Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, eoque maior, si quando accedit, ut ei subveniatur, qui potentis alicuius opibus circumveniri urguerique videatur, ut nos et saepe alias et adolescentes contra L. Sullae dominantis ojes pro Sex. Roscio Amerino fecimus, quae, ut scis, exstat oratio.

15 Sed expositis adolescentium officiis, quae valeant ad
52 gloriam adipiscendam, deinceps de *beneficentia* ac de *liberalitate* dicendum est: cuius est ratio duplex; nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. Facilior est haec posterior, locupleti praesertim, sed illa lautior ac splendidior et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, ta-

men altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioneque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur; quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est virtute et industria, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt, dein consuetudine beneficentiae paratiores erunt et tamquam exercitiores ad bene de multis promerendum. Praeclare in epistula quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benivolentiam Macedonum consecetur: «Quae te, malum!» inquit, «ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et praebitorem sperent fore?» Bene «ministrum et praebitorem», quia sordidum regi, melius etiam, quod largitionem «corruptelam» dixit esse: fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior.

Hoc ille filio, sed praeceptum putemus omnibus. Quam ob rem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quae constet ex opera et industria, et honestior sit et latius pateat et possit prodesse pluribus; non numquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderate; multi enim patrimonia effluderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae; cum enim dando egere coeperunt, alienis bonis manus affere coguntur. Ita, cum benivolentiae comparandae

causa benefici esse velint, non tantā studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ade-
 55 merunt. Quam ob rem nec ita claudenda res est familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ita reseranda, ut pateat omnibus; modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod a nostris hominibus saepissime usurpatum iam in proverbii consuetudinem venit, «*largitionem furdum non habere*»; etenim quis potest modus esse, cum et idem, qui consuerunt, et idem illud alii desiderent?

46 Omnino *duo sunt genera largorum*, quorum alteri *prodigi*, alteri *liberales*, prodigi, qui epulis et viscerationibus et gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam omnino sint relicturi, liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt aut aes alienum suscipiunt amicorum aut in filiarum collocatione adjuvant aut opitulantur vel in re quaerenda vel augenda.

56 Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de divitiis scripsit; in quo multa praeclare, illud absurde: est enim multus in laudanda *magnificencia et apparatione popularium munerum* taliumque sumptuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius pauca exempla posui, multo et maior videtur et certior. Quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit! qui has pecuniarum effusiones non adiniremur, quae fiunt ad multitudinem deleniendam. Ait enim, «qui ab hoste obsidentur, si emere aquae sextarium cogerentur mina, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari, sed cum atten-

derint, veniam necessitati dare, in his inmanibus iacturis infinitisque sumptibus nihil nos magnopere mirari, cum praesertim neque necessitati subveniatur nec dignitas augeatur ipsaque illa delectatio multitudinis ad breve exiguumque tempus, eaque a levissimo quoque *capitur*, in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis. » Bene etiam col- 57
 legit « haec pueris et mulierculis et servis et servorum simillimis liberis esse grata, gravi vero homini et ea, quae fiunt iudicio certo ponderanti probari posse nullo modo. » Quamquam intellego in nostra civitate inveterasse iam bonis temporibus, ut *splendor aedivitatum* ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis functus est aedilicio maximo munere, et paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio magnificentissima aedilitate functus est, deinde C. Claudius App. f., multi post, Luculli, Hortensius, Silanus; omnes autem P. Lentulus me consulē vicit superiores; hunc est Scaurus imitatus; magnificentissima vero nostri Pompei munera secundo consulatu; in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.

Vitanda tamen suspicio est avaritiae. Mamerco, homini 17
 divitissimo, praetermissio aedilitatis consulatus repulsam 58
 attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, at tamen adprobantibus faciundum est, modo pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus, et, si quando aliqua res maior atque utilior populari largitione acquiritur, ut Oresti nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio latum est, quod in caritate asse modium po-

pulo dedit ; magna enim se et inveterata invidia nec turpi iactura, quando erat aedilis, nec maxuma liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, qui gladiatoribus emptis rei publicae causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodi conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est aut utile.

59 In his autem ipsis *mediocritatis regula optima* est. L. quidem Philippus Q. f., magno vir ingenio in primisque clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptum esse omnia, quae haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari ; nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumptus aedilitatis fuit. Atque etiam illae impensae meliores, muri, 60 ravalia, portus, aquarum ductus omniaque, quae ad usum rei publicae pertinent. Quamquam quod praesens tamquam in manum datur, iucundius est ; tamen haec in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa veracundius reprehendo propter Pompeium, sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panaetius, quem multum in his libris secutus sum. [non interpretatus], et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea coniecerit. See de hoc genere et to in iis libris, quos de re publica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, et tum ipsum et ad facultates accommodanda et mediocritate moderanda est.

18 In illo autem altero genere largiendi, quod a *liberalitate* proficiscitur, non uno modo in disparibus causis adfecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, et eius, qui res meliores quaerit nullis suis

rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In istamen, quae se adiuvari volent, non ne adfligantur, sed ut altiorrem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus, sed in deligendis idoneis iudicium et diligentiam adhibere. Nam praeclare Ennius :

Bene facta male locata male facta arbitror. Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos adficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratum esse non liceat. Omnes enim inmemorem beneficii oderunt eamque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam rei publicae est utilis, redimere servitute captos, locupletari tenuiores ; quod quidem volgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepeno : haec est gravium hominum atque magnorum, illa quasi adstantorum populi multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium.

Conveniet autem cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum in omnique re contrahenda, vendendo emendo, conducendo locando, vicinitatibus et confiniis, aequum, facilem, multa multis de suo iure cedentem, a litibus vero, quantum liceat et nescio an parvo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale paulum non numquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda au-

tem ratio est rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est, sed ita, ut illiberalitatis avaritiaeque absit suspicio; posse enim liberalitate uti non spoliantem se patrimonio nimirum est pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata *hospitalitas*; est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum patere domus hominum illustrium hospitibus illustribus, idque etiam rei publicae est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse; ita enim instituisse et vilicis imperavisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.

49 *Quae autem opera, non largitione beneficia dantur,*
 65 *haec tum in universam rem publicam, tum in singulos*
cives conferuntur. Nam in iure cavere, consilio iuvare
atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis vehe-
menter et ad opes augendas pertinet et ad gratiam. Ita-
que cum multa praeclara maiorum, tum quod optime
constituti iuris civilis summo semper in honore fuit co-
gnitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc con-
fusionem temporum in possessione sua principes retinue-
rant, nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic
huius scientiae splendor deletus est, idque eo indignius,
quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes
superiores, quibus honore par-esset, scientia facile vicis-
set. Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis ob-
 66 *stringendos homines accommodata. Atque huic arti fin-*
tuma est dicendi [gravior] facultas et gratior et ornatior.
Quid enim eloquentia praestabilius vel admiratione au-

dientium vel spe indigentium vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic [quoque] ergo a maioribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas et non gravate et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent.

Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissio- 67
nem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem, ni vererem, ne de me ipso aliquid viderem queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse aut disertis, licet tamen opera prodesse multis beneficia petentem, commendantem iudicibus, magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi 68
(est enim in promptu), ut animadvertant, cum iuvare alios velint, ne quos offendant. Saepe enim aut eos laedunt, quos non debent, aut eos, quos non expedit; si imprudentes, negligentiae est, si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit nec aliter facere potueris, ceterisque operis officiis erit id, quod violatum videbitur, compensandum.

Sed cum in hominibus iuvandis aut *mores* spectari 20
aut *fortuna* soleat, dictu quidem est proclive, itaque 69
volgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est; sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri causae non anteponat in opera danda gratiam fortunati et poten-

- tis? a quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certe potest. Commodum autem, quicumque dixit, «pecuniam qui habeat, non reddidisse, qui reddiderit, non habere, gratiam autem et, qui rettulerit, habere et, qui habeat, rettulisse.» At qui se locupletes, honoratos, beatos putant, si ne obligari quidem beneficio volunt; quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint, atque etiam a se aut postulati aut expectari aliquid suspicantur, patrocinio vero se usos aut clientes
- 70 appellari mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, a quibus expectat (eget enim multis), gratum se videri studet neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in uero illo aut, si forte, in liberis eius manet gratia; sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo est, praesidium sibi paratum vident.
- 71 Quam ob rem melius apud bonos quam apud fortunatos beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satis facere possimus; sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi an minus probato diviti filiam collocaret: «Ego vero», inquit, «malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro.» Sed corrupti

mores depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unum quemque nostrum pertinet? Illum fortasse a iuuet, qui habet. Ne id quidem semper; sed fac iuvare; utentior sane sit, honestior vero quo modo? Quodsi etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiae, quo minus iuvetur, modo ne adiuvent, sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit! Extremum autem praeceptum in beneficiis operaque danda, ne quid contra aequitatem contendas, ne quid pro iniuria; fundamentum enim est perpetuae commendationis et famae iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Sed, quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, 21
quae ad singulos spectant, deinceps de iis, quae ad uni- 72
versos quaeque ad rem publicam pertinent, disputandum
est. Eorum autem ipsorum partim eius modi sunt, ut ad
universos cives pertineant, partim, singulos ut attingant;
quae sunt etiam gratiora. Danda opera est omnino, si
possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur,
sed ita, ut ea res aut prosit aut certe ne obsit rei pu-
blcae. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhau-
riebat igitur aerarium; modica M. Octavi et rei publi-
cae tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et rei
publicae salutaris. In primis autem videndum erit ei, 73
qui rem publicam administrabit, ut suum quisque teneat
neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perni-
ciose enim Philippus, in tribunatu cum legem agrariam
ferret, quam tamen antiquari facile passus est et in eo
vehementer se moderatum praebeuit,—sed cum in agendo
multa populariter, tum illud male, «non esse in
civitate duo milia hominum, qui rem ha-
berent.» Capitalis oratio est, ad aequationem honorum
pertinens; qua peste quae postet esse maior? Hanc enim

ob causam maxume, ut sua tenerentur, res publicae civitatesque constitutae sunt. Nam, etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiae rerum suarum urbium praesidia quaerebant.

- 74 Danda etiam opera est, *ne*, quod apud maiores nostros saepe fiebat propter aerarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, *tributum sit conferendum*, idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quae necessitas huius muneris alicui rei publicae obvenerit (malo enim quam nostrae ominari; neque tamen de nostra, sed de omni re publica disputo), danda erit opera, ut omnes intellegant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu; tantum locus attingendus fuit.

- 75 Caput autem est in omni procuratione negoti et muneris publici, ut *avaritiae pellatur etiam minima suspicio*. «Utinam», inquit C. Pontius Samnis, «ad illa tempora me fortuna reservavisset et tum essem natus, quando Romani accipere dona coepissent! non essem passus diutius eos imperare.» Ne illi multa saecula expectanda fuerunt; modo enim hoc malum in hanc rem publicam invasit. Itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecunis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges et proximae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudiciis expilatio di-

reptioque sociorum, ut inbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. 76
 Quidni laudet? Sed in illo alia maiora; laus abstinē-
 tiaē non hominis est solum, sed etiam temporum illorum.
 Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus [est]
 Paulus tantum in aerarium pecuniāe invexit, ut unius
 imperatoris praeda finem attulerit tributorum. At hic ni-
 hil domum suam intulit praeter memoriam nominis sem-
 piternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior
 Carthagine eversa. Quid? qui eius collega fuit in cen-
 sura, L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissi-
 nam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quam
 domum suam maluit; quamquam Italia ornata domus
 ipsa mihi videtur ornatio. Nullum igitur vitium tae- 77
 trius est, ut eo, unde egressa est, referat se oratio,
 quam avaritia, praesertim in principibus et rem publi-
 cam gubernantibus. Habere enim quaestui rem publicam
 non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium.
 Itaque, quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam
 nulla re alia nisi avaritia esse perituram, id videtur non
 solum Lacedaemoniis, sed etiam omnibus opulentis po-
 pulis praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius be-
 nivolentiam multitudinis possunt ii, qui rei publicae
 praesunt, quam abstinētia et continentia.

Qui vero se populares volunt ob eamque causam aut 78
agrariam rem temptant, ut possessores pellantur suis sedi-
 bus, aut *pecunias creditas debitoribus condonandas putant*,
labefactant fundamenta rei publicae, concordiam primum,
 quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condo-
 nantur pecuniae, deinde aequitatem, quae tollitur om-
 nis, si habere suum cuique non licet. Id enim est pro-
 prium, ut supra dixi, civitatis atque urbis, ut sit libera

Ἐλευθερία, Κικέρωνος de officiis "Ἐκδ. Τρίτη 3

79 et non sollicita suae rei cuiusque custodia. Atque in hac perniciē rei publicae ne illam quidem consequuntur, quam putant, *gratiam*; nam cui res crepta est, est inimicus, cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, re videatur non fuisse solvendo; at vero ille, qui accēpit iniuriam, et meminit et prae se fert dolorem suum, nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent; non enim numero haec iudicantur, sed pondere. *Quam autem habet aequitatem*, ut agrum multis annis aut etiam saeculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat?

23 Ac propter hoc iniuriae genus Lacedaemonii Lysan-
80 drum ephorum expulerunt, Agim regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt, exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni existerent et optumates exterminarentur et praeclarissime constituta res publica dilaberetur; nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciam evertit contagionibus malorum, quae a Lacedaemoniis profectae manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt?

81 At vero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur profectus Argis Sicyonem clandestino introitu urbe est potitus, cumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sescentos exules, qui locupletissimi fuerant eius civitatis, restituit remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum

esse arbitrabatur et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria, iudicavit neque illis adimi nec iis non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset opus esse ad eam rem 82 constituendam pecunia, Alexandream se proficisci velle dixit remque integram ad reditum suum iussit esse, isque celeriter ad Ptolomaeum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandream conditam. Cui cum exposuisset patriam se liberare velle causamque docuisset, a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adiuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant, perfecitque aestuandis possessoribus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent, aliis, ut commodius putarent numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querella discederent. O virum magnum 83 dignumque, qui in re publica nostra natus esset! Sic par est agere cum civibus, non, ut bis iam vidimus, hastam in foro ponere et bona civium voci subicere praekonis. At ille Graecus, id quod fuit sapientis et praestantis viri, omnibus consulendum putavit, eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere atque omnis aequitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut, cum ego emegim aedificarim, tuear impendam, tu me invito fruarere meo? Quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare aliena! *Tabulae vero novae* quid habent argumenti, nisi ut emas 84

mea pecunia fundum, eum tu habeas, ego non habeam pecuniam ?

24 Quam ob rem ne sit aes alienum, quod rei publicae noceat, providendum est, quod multis rationibus caveri potest, non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum ; nec enim ulla res vehementius rem publicam continet quam fides, quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est quam me consule, ne solveretur ; armis et castris temptata res est ab omni genere hominum et ordine ; quibus ita restiti, ut hoc totum malum de re publica tolleretur. Numquam nec maius aes alienum fuit nec melius nec facilius dissolutum est ; fraudandi enim spe sublata solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus quae cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiamsi causa non esset.

85 Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rem publicam tuebuntur, in primisque operam dabunt, ut iuris et iudiciorum aequitate suum quisque teneat et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur neque locupletibus ad sua vel recuperanda obsit invidia, praeterea, quibuscumque rebus vel belli vel domi poterunt, rem publicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec magnorum hominum sunt, haec apud maiores nostros factitata, *haec genera officiorum qui persequentur cum summa utilitate rei publicae magnam ipsi adipiscuntur et gratiam et gloriam.*

86 In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Atheris nuper est mortuus, duo praeterita censet esse a Panaetio, *valetudinis curationem et pecuniae* ; quas res a summo philosopho praeteritas arbitror,

quod essent faciles ; sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis et observatione, quae res aut prodesse soleant aut obesse, et continentia in victu omni atque cultu corporis tuendi causa [praetermittendis voluptatibus], postremo arte eorum, quorum ad scientiam haec pertinent. Res autem familiaris quaeri debet 87 iis rebus, a quibus abest turpitudine, conservari autem diligentia et parsimonia, eisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur, quem nos, ista fere aetate cum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus.

Sed *utilitatum comparatio*, quoniam hic locus erat 25 quartus, a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. 88 Nam et corporis commoda cum externis et externa cum corporis et ipsa inter se corporis et externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur, valere ut malis quam dives esse, cum corporis externa hoc modo dives esse potius quam maximis corporis viribus, ipsa inter se corporis sic, ut bona valetudo voluptati antepositur, vires celeritati, externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex 89 quo genere comparisonis illud est Catonis seris : a quo cum quaereretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit : « Bene pascere » ; quid secundum : « Satis bene pascere » ; quid tertium : « Male pascere » ; quid quartum : « Arare » ; et cum ille, qui quaesierat, dixisset : « Quid faenerari ? », tum Cato : « Quid hominem », inquit, « occidere ? » Ex quo et multis aliis intellegi debet utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus.

«Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collo-
» canda pecunia, (vellem etiam de utenda) commodius a
» quibusdam optumis viris ad Ianum medium sedentibus
» quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur.
» Sunt tamen ea cognoscenda ; pertinent enim ad utili-
» tatem, de qua hoc libro disputatum est.»

Reliqua deinceps persequemur.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Κικέρων οὐ μόνον ὁ κράτιστος τῶν Ρωμαίων ρήτωρ ὑπῆρξεν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας μυηθεὶς παρὰ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐπιφανεστάτων Ἑλλήνων φιλοσόφων ⁽¹⁾, καὶ περὶ αὐτὴν καὶ ὕστερον, ὅσον εἶχε σχολῆς, μετὰ ζήλου διατρίβων, ἀπέβη ὁ *κατ' ἐξοχὴν Ρωμαῖος φιλόσοφος* ⁽²⁾, αὐτὸς πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ πραγματευθῇ ἐν διαλογικῇ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφῇ περὶ παντοίων φιλοσοφικῶν ζητημάτων. Φιλοσοφικὴν διάνοιαν οὕτω βαθεῖαν, ὥστε καινὴν τινα νὰ διατυπώσῃ θεωρίαν, βεβαίως δὲν εἶχεν, ἀλλ' οὐδ' ἐπῆλθε τοιοῦτό τι εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ οὐδ' ἄλλου τινὸς κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον οὔτε Ρωμαίου οὔτε Ἕλληνας. Ἦτο ἐποχὴ οὐχὶ πρωτοτύπου διανοήσεως, ἀλλὰ διασαφήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἤδη ἀναφανέντων φιλοσοφημάτων. Χωρὶς δ' ὑπερβολῆς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Καρνεάδου (214-129 π.Χ.), μᾶλλον δ' ἀπὸ τοῦ Ἀρκεσίλαου (314-241 π.Χ.) οὐδεμία ἄλλη θῶς νέα φιλοσοφικὴ θεωρία προσηνέχθη. Σιωπηρῶς λοιπὸν ἦτο παρὰ πάντων ὡμολογημένον, ὅτι ὁ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐπιδιδόμενος ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ πρεσβεύῃ τὰ δόγματα μίᾳς τῶν τότε

(1) Οἷον Φαίδρου τοῦ Ἐπικουρείου, Φύλωνος τοῦ Λαρισαίου, Ἀρχηγέτου τῆς ἐν Ρώμῃ Ἀκαδημεικῆς σχολῆς, Διοδότου τοῦ Στωϊκοῦ, ὅστις ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐφιλοξενήθη ἐν τῇ τοῦ Κικέρωνος οἰκίᾳ, Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου, Κρατίππου τοῦ Μνιτιηναίου, προστάτου τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Περιπατητικῶν κ. ἄ.

(2) Πρβλ. Σ. Κ. Σακελλαρόπουλον ἐν «Συνοπτικῇ ἱστορίᾳ τῶν λατινικῶν γραμμάτων», Τεύχος Α'. (1915), σελ. 168.

ἀκμαζουσῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ὁ δὲ Κικέρων οὐ κύριον μέλημα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἀκουσίας σχολῆς ὑπῆρξεν ἢ δι' ἐλευθέρων κατὰ τὸ πλεῖστον μεταφράσεων ⁽¹⁾ ἑλληνικῶν προτύπων φιλοσοφικῆ μόρφωσις τῶν Ρωμαίων, ἠκολούθει εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν Περιπατητικῶν, Στωϊκῶν καὶ Ἀκαδημεικῶν, ἐκλεγόμενος πᾶν ὅ,τι ἐν ἑκάστη τῶν σχολῶν τούτων ὑπελάμβανεν ἀποδοχῆς ἄξιον. Ἄλλως δὲ καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων αἰρέσεων ἠρέσκετο πολλάκις νὰ ἐξαγγέλλῃ τὴν γνώμην τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου Ἀντιόχου, ὅτι αὐταὶ κατὰ τὰ οὐσιώδη καὶ κύρια συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας ⁽²⁾. Ἄλλα μάλιστα τὸν νοῦν ἐπέστησέν εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἥτοι εἰς τὴν ἠθικὴν, ὡς γνήσιος Ρωμαῖος νομίζων ὅτι τοῦ πολίτου κύριος προορισμὸς εἶναι τὸ πράττειν τὰ τῆς πόλεως καὶ περὶ τοῦ ταύτῃ συμφέροντος φροντίζειν, ἐν παρέργῳ δὲ εἰς τὴν θεωρητικὴν, ἥτοι εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἢ λογικὴν, φυσικὴν καὶ θεολογίαν, εἰς ἁ μαθήματα προσένεμέ τινα ἄξιαν ὡς παρασκευαστικά πρὸς τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν. Καθ' ὅλου δ' εἶπεν τὴν περὶ τὴν φιλοσοφίαν μελέτην ὑπελάμβανεν ἀναγκαίαν παντὸς πολιτευομένου. μάλιστα δὲ τοῦ τελείου ρήτορες προπαιδεῖαν.

Ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἦτοι ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς γνώσεως ἠσπάζετο τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς *τρίτης* λεγομένης Ἀκαδημείας Καρνεάδου τοῦ Κυρηναίου, καθ' ἣν οὐδὲν δυνάμεθα βεβαίως καὶ ἀπολύτως νὰ γινώσκωμεν οὐδ' ὀφείλομεν δογματικῶς νάποφαινώμενα περὶ οὐδενὸς πράγματος ὠρισμένην γνώμην, ἀλλ' ἐξετάζοντες τὰς παντοίας τοῦ πράγματος τούτου ἀπόψεις νὰρκώμεθα εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ *πιθανοῦ*, ἕτοιμοι ὄντες καὶ τοῦτο νάπορ-

⁽¹⁾ Αὐτὸς ὁ Κικέρων διδάσκει ἡμᾶς, κατὰ τίνα τρόπον συνέγραφε τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ βιβλία, ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Ἀττικὸν (XII 52,3) : *de lingua latina securi es animo. Dices : qui talia conscribis ? ἀπόγραφα sunt ; minore labore fiunt , verba tantum affero quibus abundo.*

⁽²⁾ Ποβλ. Max Wundt, Geschichte d. Griech. Ethik τόμ. 2 σελ. 428 (1911).

ρίπτωμεν, ἐὰν μετὰ νέαν κριτικὴν βάσανον εὗρεθῇ ἕτερόν τι πιθανώτερον καὶ ἀπερίσπαστον ἢτοι ἀπηλλαγμένον ἀντιφάσεων. Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη προσῆδε κάλλιστα πρὸς τὸν ὑγρὸν πῶς καὶ ἀστάθμητον χαρακτήρα τοῦ Κικέρωνος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ρητορικῆς τέχνης πορισθεῖσα ἐμπειρία καθίστα αὐτὸν μᾶλλον εὐπρόσιτον πρὸς τὴν γνωσιολογικὴν ταύτην ἀρχὴν τῆς Νέας Ἀκαδημείας· ἐπὶ πολὺν δῆλον ὅτι χρόνον ἀσκῶν τὸ ρητορικὸν ἔργον ἦτο εἰθισμένος καὶ αὐτὸς νὰ λέγῃ καὶ παρ' ἄλλων νάκούῃ περὶ παντὸς ζητήματος λόγους ἰσοσθενῶς ἐπ' ἀμφοτέρω προβαλλομένους, ἢτοι κατὰ τινὰ καὶ κατὰ τὴν ἐναντίαν ἄποψιν (*in utramque partem disserere*). Δὲν ἀνῆκε λοιπὸν ὁ Κικέρων, ὅπως οὐδ' οἱ ἄλλοι οἱ ἀπὸ τῆς Νέας Ἀκαδημείας, οὔτε εἰς τοὺς αὐθαιρέτους δογματικούς, οὔτε εἰς τοὺς κυρίως σκεπτικούς τοὺς ἀντικρυς ἀρνούμενους τὸ δυνατόν πάσης γνώσεως. Ἐὰν δ' ἐν τοῖς καθαρῶς θεωρητικοῖς ζητήμασιν ἐφρόνῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀληθείας διὰ τὰς πρὸς ἀλλήλας διαμαχομένας τῶν φιλοσοφούντων δόξας, ἀλλ' ἐν τοῖς πρακτικοῖς, ἅπερ κατ' αὐτὸν εἶναι καὶ τὸ κύριον τῆς φιλοσοφίας ὑποκείμενον, ὁμολόγῃ ὅτι δυνάμεθα ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐμφύτου συναισθήματος τοῦ ὁρθοῦ καὶ ὑπὸ τῆς ἐν τοῖς τοιοῦτοις ζητήμασι ἐνυπαρχούσης ἐναργείας, νὰ εὗρωμεν τὸ ἀληθὲς καὶ νὰ διαστείλωμεν σαφῶς ἀπὸ τοῦ ψεύδους ⁽¹⁾ Διὸ ἀκολουθῶν εἰς τοὺς Ἀκαδημεικούς, νομίζει ὅτι δικαιοῦται πάντως καὶ ἐν ἄλλοις ζητήμασι τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῇ περὶ τῶν καθηκόντων ἐρευνῇ νὰ διατυπώσῃ θετικὴν τινὰ περὶ τούτων διδασκαλίαν (*de off. II, 7 κέ.*).

Δύο ἠθικαὶ θεωρίαι ἤκμαζον μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἡ τῶν Ἐπικουρείων καὶ ἡ τῶν Στωϊκῶν. Τὴν φυσικὴν τοῦ Ἐπικούρου θεωρίαν, ἢτοι τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῆς φύ-

(1) Ἡβλ. *de natura deorum* I, 12 *non sumus ii, quibus nihil verum esse videatur*· *de officiis* II, 7 *non sumus ii, quorum animus valetur errore*.

σεως, ἀπειράθη, ὥς γνωστόν, νὰ καταστήσῃ εὐπρόσδεκτον καὶ ἀσπαστὴν παρὰ Ῥωμαίοις ὁ δαιμόνιος φιλόσοφος ποιητὴς Λουκρητίος, ⁽¹⁾ σκοπὸν προτιθέμενος νὰπαλλάξῃ τοὺτους ἀπὸ τῶν δεινῶν, ἅτινα καθιστῶσι δυστυχὴ τὴν ἀνθρωπότητα, ἥτοι ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῶν θεῶν εἰς τὰς τύχας τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου· ἀλλ' ἡ μεγάλη τοῦ διδασκατικοῦ αὐτοῦ ποιήματος ἐπίδρασις ἔμελλε πολλῶ ὕστερον καὶ ἔξω τῆς Ῥώμης, ἥτοι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως, νὰ ἐπέλθῃ, ὅτε οἱ ἐρευνηταὶ διὰ τοῦ Λουκρητίου ἐπειρῶντο νὰ κατανοῶσι τὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ δὲ ἡθικὴ θεωρία τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου, προσελκύσασα μόνον ὀλίγους τινες ἐν Ῥώμῃ ἄνδρας ποιητικὴν ἔχοντας τὴν φύσιν, οἵτινες ἀντὶ τῆς στυγνῆς τῶν Στωϊκῶν ἀπαθείας προστίμων τὴν ἱλαρὰν τῶν Ἐπικουρείων ψυχικὴν διάθεσιν καὶ συμμετρίαν, ἦτο φυτὸν μὴ δυνάμενον νὰ ριζοβολήσῃ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ γῇ. Τὸ ἐπι-

(1) Καθ' ὃν χρόνον ἐπεχίρει ὁ Κικέρων νὰ συγγράφῃ φιλοσοφικὰς πραγματείας, ἦσαν ἐκδεδομένα ἔργα τινὰ λατινικά, μεταφράσματα τὰ πλεῖστα, ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὴν φυσικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου, περὶ ὧν ὁ Κικέρων μετὰ τινος καταφρονήσεως ἀποφαίνεται, ψέγων ἰδίᾳ τὸ ἄχαρι καὶ ἀκοιμῶν τῆς λέξεως αὐτῶν (*malī verborum interpretes, ad famil. XV, 19, 2*). Θαυμαστὸν δ' εἶναι ὅτι, ὅσκις ὁ Κικέρων ποιεῖται λόγον περὶ λατινικῶν ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὸ Ἐπικουρεῖον δόγμα, οὐδόλως μνημονεύει τοῦ ποιήματος τοῦ Λουκρητίου, οὗ ὑπῆρξεν ὥς γνωστόν, καὶ ὁ ἐκδότης. Πιθανώτατον λοιπὸν φαίνεται ὅτι τὸ μὲν ἔργον τοῦ Λουκρητίου δὲν εἶχεν εἰσεῖτι λάβει εὐρεῖαν διάδοσιν, ὁ δὲ Κικέρων μὴ θέλων νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ καταδικαστικῇ ἐκείνῃ γνώμῃ καὶ τὸν μέγαν ποιητὴν μηδὲ νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι ἡδύνατο νὰ προέλθῃ καλὸν τι καὶ γενναῖον ἐκ τῆς Ἐπικουρείου σχολῆς, προετίμα νὰ σιωπᾷ, ἄλλως τε καὶ προζειμένου περὶ συγγραφῆς ὀλίγον εἰσεῖτι γνωστοῦ. Τίνα δὲ ἀληθῶς γνώμην εἶχε περὶ Λουκρητίου, εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ πολυθρυλήτου ἐκείνου χωρίου τῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Κόϊντον ἐπιστολῆς (2, 9, 3) : *Lucretii poemata, ut scribis, ita sunt, multis luminibus ingeni, multae tamen artis.*

κούρειον δόγμα, καθ' ὃ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ἀταραξία εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ μακροῦς ζῆν, μάλιστα δὲ τὸ παράγγελμα «λάθε βιώσας», καθ' ὃ ὁ σοφὸς ὀφείλει νᾶπέχῃται ὡς μάλιστα τοῦ πολυπράγμονος πολιτικοῦ βίου, ἀπῆδεν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ καὶ πρακτικοῦ χαρακτῆρος τῶν Ρωμαίων· ὁ δὲ Κικέρων καταπολεμεῖ τοῦτο, ὅπως ἐν τῇ πολιτικῇ παλαίστρᾳ τὸν Κλώδιον καὶ τὸν Ἀντώνιον, τοὺς πονηροὺς δῆλον ὅτι πολίτας τοὺς βουλευομένους νὰ καταλύσῃ τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν. Ἀλλὰ μάλιστα συνάδουσα πρὸς τὴν τοῦ Ρωμαίου φύσιν ἦτο ἡ ἠθικὴ θεωρία τῆς Στοᾶς, καὶ διὰ τῆς *μέσης* καλουμένης Στοᾶς, ἥς τὰ θεμελιώδη δόγματα ἐνεστερνίζετο καὶ ὁ Κικέρων.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παλαιᾶς Στοᾶς *τέλος τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*. Τὸ ἐξαίρετον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι ὁ *λόγος*, ἀπόρροια ὦν τοῦ θείου λόγου. Ὡστε ὁμολόγως τῇ φύσει ζῆν σημαίνει οὐδὲν ἄλλ' ἢ τὸ ζῆν κατὰ τὰ κελεύσματα τοῦ θείου λόγου. Ζῶν ὁ ἀνθρώπος κατὰ λόγον, ἡγουν πράττων συνακολούθως πρὸς τὸν ἐν ἑαυτῷ ἐνοικοῦντα (*ἐνδιάθετον*) λόγον, ζῇ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς ἑαυτόν. Ἐν δὲ τῷ ἁρμονικῷ τούτῳ βίῳ, ὃν ὁ περιφανὴς τῆς Στοᾶς κτίστης Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐκάλει «εὐροίαν βίου», ἐγκείται ἡ ἄκρα εὐδαιμονία. Ἡ κατάστασις τῆς ψυχῆς δι' ἧς παρασκευάζομεν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν βίον τοῦτον εἶναι *ἡ ἀρετή*. Ἡ ἀρετή, οὕσα κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, εἶναι ἀντίρροπος πρὸς εὐδαιμονίαν, τὰ λοιπὰ δὲ πάντα, πλοῦτος, υἰγία, δόξα, δύναμις, κάλλος, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία, καὶ καθ' ὅλου πάντα τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ὄντα, ἅπερ οὔτε βλάπτουσιν οὔτε ὠφελοῦσιν, εἶναι *ἀδιάφορα*, ὥς μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συντελοῦντα. Τῆς ὑπολήψεως δὲ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἦτο ἡ περιθρύλητος στωϊκὴ *ἀπάθεια*, ἣτις ὁμως δὲν σημαίνει τὴν ἀπουσίαν παντὸς πάθους καὶ πάσης ἐπιθυμίας, πρᾶγμα ψυχολογικῶς ἀδύνατον, ἀλλὰ τὴν ἀτάπνιν τῶν ὁρμῶν καὶ ὀρξέσεων τῶν γεννωμένων διὰ πλημμελοῦς ἐκτιμῆσεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τὴν εἰς ἓν συγκέντρωσιν τῆς ὅλης

συναισθηματικῆς ἡμῶν ἐντάσεως. ἦτοι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως· διότι οὐχὶ τὰ ἔξωθεν πράγματα εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐπικίνδυνα, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα περὶ αὐτῶν πλημμελὲς δόξα.

Ἡ ἀρετὴ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς δὲν εἶναι *ἕξις* τῆς ψυχῆς ἐπιδεχομένη ἐπίτασιν ἢ μείωσιν. ἀλλὰ *διάθεσις* αὐτῆς ἀναλλοιώτος, ἐναντία πρὸς τὴν κακίαν, ὅπως τὸ ἀληθὲς πρὸς τὸ ψεῦδος, τὸ εὖνδ' πρὸς τὸ στρεβλόν. Οἱ σοφοὶ πάντες εἶναι ἐξ ἴσου ἀγαθοὶ καὶ εὐδαίμονες, τοῦναντίον δὲ οἱ ἀπαίδευτοι ἐξ ἴσου φαῦλοι καὶ δυστυχεῖς. Μέσον τι μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δὲν χωρεῖ, ὅπως οὐδὲ μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύδους. Περαιτέρω δὲ προχωροῦντες οἱ Στωϊκοὶ ἀπεφαίνοντο ὅτι ὁ σοφὸς μόνος εἶναι πλούσιος, βασιλεὺς, ποιητής, ρήτωρ, κλπ. ὁ σοφὸς μόνος εἶναι μέγας, ἄδρός, ὑψηλός, ἰσχυρός· ὁ σοφὸς μόνος εὐτεχνεῖ, εὐγηρεῖ, εὐθανατεῖ, γηράσκων καὶ ἀποθνήσκων κατ' ἀρετήν. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἰδεῶδες τοῦτο τοῦ σοφοῦ μόνον ἐν θεωρίᾳ ὑπεύπουν οἱ Στωϊκοί, ἔργῳ δὲ οὐδὲνα ὑπεδείκνυνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοιοῦτον σοφόν, περὶ οὗ καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦν, ὅτι εἶναι ὄν δυσεύρετον, μᾶλλον δὲ ἀνεύρετον.

Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς φύσει ὑπάρχει εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ ἔλλογος ὁρμὴ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξ οὗ πηγάζει ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ *καθήκοντος*. *Καθῆκον* σημαίνει τὸ ἀρμόζον, Ἡδὴ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὕστερον ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἡ ἀρετὴ ὠρίζετο *«τελειότης ἢ τελειώσις τῆς ἐκάστου φύσεως»*. Ἐκαστον ὄν ἔχει τὴν ἑαυτοῦ ἀρετήν, ἐὰν τελειοῦται ἐν τῇ οἰκείᾳ φύσει καὶ ποιῇ τὸ εἰς ταύτην καθῆκον ἥτοι ἀρμόζον· κατὰ ταῦτα ἡ ἐννοία τοῦ καθήκοντος ἐπεκτείνεται ἐπὶ τε τὰ ζῶα καὶ ἐπὶ τὰ φυτά, ἀλλὰ μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναφέρεται. Καθῆκει λοιπόν, ἥγουν ἀρμόζει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ πράττῃ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ἥτις εἶναι ὁ λόγος, ἵνα ἔχῃ τὴν ἀρετήν. Πᾶσα δὲ πράξις ἢ πηγάζει ἐκ τῆς γνώσεως *τοῦ λόγου* καὶ ἐξ ἠθικῆς πεποισθήσεως ἢ τελεῖται μὲν ὁμολογουμένως τῷ λόγῳ, οὐχὶ δ' ὅμως ἀπὸ γνώμης *δρθῆς* καὶ ἠθικῆς φρονήσεως, ἀλλ' ἐξ ἀφορμῶν

ἑξωτερικῶν. Ἐκεῖνας μὲν τὰς πράξεις ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ **κατορθώματα** (recte facta) ἢ **τέλεια καθήκοντα** (perfecta officia, omnibus numeris absoluta), οἷαι εἶναι αἱ πράξεις τοῦ σοφοῦ, ταύτας δὲ **μέσα καθήκοντα** ἢ ἀπλῶς **καθήκοντα** ⁽¹⁾, οἷαι εἶναι αἱ πράξεις τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖναι μὲν εἶναι ἀείποτε καθήκοντα, αὗται δέ, ἅτε ὑπ' ἑξωτερικῶν ἐλατηρίων κινούμεναι, οἷον ὑπὸ τοῦ ὠφελίμου, ἐνίοτε παύουσιν οὔσαι τοιαῦται (**κατὰ περιστάσιν** καθήκοντα). Οὕτω λ. χ. οὐχὶ ἀείποτε εἶναι καθήκον τὸ ἀποδιδόναι τὰ διαπεπιστευμένα ἢ τὸ τηρεῖν τὰ ὑπεσχημένα. Τὴν δὲ καθ' ἡμᾶς διαίρεσιν τῶν καθήκοντων εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν θεόν, πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀγνοοῦσιν οἱ Στωϊκοί, διότι κατ' αὐτοὺς πᾶν καθήκον εἶναι καθήκον πρὸς τὸ θεῖον, πᾶσα δὲ τοῦ καθήκοντος παράβασις εἶναι ἀσέβεια εἰς ἐκεῖνο ⁽²⁾. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις

(1) **Μέσον** καθήκον εἶναι «ὁ πραχθὲν εὐλογόν τιν' ἴσχει ἀπολογισμὸν» (Διογ. Λαερτ. VII, 107). Περὶ λ. Κικ. de off. 1,8. *medium officium id esse dicunt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.*

(2) Ἐν τῇ στωϊκῇ καθήκοντολογίᾳ καὶ καθ' ὅλου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἡθικῇ φιλοσοφίᾳ ἑλλεῖπει καὶ ἡ ἐννοια τῆς λεγομένης **ἡθικῆς ὑποχρέωσης**, ἣτις εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὴ τῆς νεωτέρας ἡθικῆς τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Παρ' ἡμῖν σήμερον **καθήκον** (γαλλ. *devoir*, γερμ. *Pflicht*) καὶ ἡθικὴ ὑποχρέωσις εἶναι σχεδὸν ἰσοδύναμοι ἐννοιαί. Ἄλλ' οἱ ἀρχαῖοι οὐδέποτε παρέστησαν ἑαυτοῖς τὸ ἡθικὸν ἰδεῶδες ὑπὸ τύπον νόμου ἢ ἐπιταγῆς. Δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἡθικῇ ἡ «κατηγορικὴ ἐπιταγή» (Κάντιος). Ἡ ἡθικὴ τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι προστακτικὴ, ἀλλὰ **παραινετικὴ ἢ προτρεπτικὴ**. Ὁ δὲ λόγος τῆς διαφορᾶς ταύτης εὐμάθητος. Ὁ σκοπὸς, οὗ στοχάζονται αἱ ἀρχαῖαι ἡθικαὶ θεωρίαι, εἶναι εἰς καὶ μόνος, ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, ἀλλ' οὐχὶ ἀλλαχοῦ που πραγματοποιμένη, ἀλλ' ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ καὶ ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς παρούσης ζωῆς. Περὶ δὲ μὲν μάλιστα διαφέρονται πρὸς ἄλληλα τὰ ἀρχαῖα συστήματα, εἶναι δὲ ὁρισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' εἰς οὐδενὸς ἀρχαίου τὸν νοῦν ἐπῆλθε νὰ χωρίσῃ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας. Διότι τί ἄρά γε ἀγαθὸν θὰ ᾔτο τοῦτο, εἰάν

τῆς περὶ τῶν *κατὰ περιστάσιν* καθηκόντων θεωρίας ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς, καθ' ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ Στωϊκοὶ ἐπιγινώσκοντες τὴν ἐν τῷ δόγματι αὐτῶν ἐπιπολάζουσαν τραχύτητα καὶ ὑπεράγαν αὐστηρότητα ἐπεχειροῦν νὰ κολάζωσι καὶ ὁμαλίζουσιν αὐτό. Οὕτω λ. χ. τὴν ἀρχήν, ὅτι πάντες οἱ ἀπαίδευτοι εἶναι ἕξ ἴσου κακοί, μετεροῦθμιζον παραδεχόμενοι τὴν *προκοπήν*, δι' ἧς μᾶλλον προσπελάζει τις πρὸς τὴν ἀρετήν. Συνομολογοῦντες τῷ Σωκράτει ἀπεφαίνοντο ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ καὶ ἐπομένως δύνатаί τις νὰ προσκτᾶται αὐτὴν κατὰ μικρὸν προκόπτων. Αἱ πρῶται καὶ κύριοι ἀρεταὶ εἶναι καὶ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τέσσαρες, ἵγουν *ἡ φρόνησις*, ἥτοι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων, *ἡ σωφροσύνη*, ἡ ἐπιστήμη τῶν αἰρετῶν καὶ φευκτῶν, *ἡ ἀνδρεία*, ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν, καὶ *ἡ δικαιοσύνη*, ἡ ἐπιστήμη ἡ τῆς ἀξίας ἐκάστῳ ἀπονεμητική. Εἰς τὰς πρώτας ταύτας ἀρετὰς ὑπάγονται ὡς εἶδη ἕτεραι πάλιν ἀρεταί, ἐπιστήμαι καὶ αὐταὶ οὐσαι, οἷον εἰς τὴν φρόνησιν *εὐβουλίαι*, *ἀρχινοια*, *νοῦνέχεια*, *εὐμηχανία*, εἰς τὴν σωφροσύνην *εὐταξία*, *κοσμιότης*,

μήτε εὐφροσύνης μήτε ὠφελείας μηδεμιᾶς παρεκτικὸν εἰς τὸν ποιοῦντα αὐτὸ ἦτο; Τούτων οὕτως ἔχόντων, ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς ὑποχρεώσεως οὐδένα λόγον εἶχεν ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἠθικοῖς συστήμασι. Θὰ ἦτο ἄτοπον, μᾶλλον δὲ γελοῖον, λέγει ὁ V. Brochard (*La morale ancienne et la morale moderne*, Σελ. 392 κέ. τῆς συλλογῆς τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ μελετῶν), εἰς τὸν ἀνθρώπον ὅτι ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ ποιῇ τὸ ἑαυτῷ συμφέρον ἢ εἰς ἀπειλητικοὶ ἐπειτᾶντομεν αὐτῷ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐδαιμονίαν. Αἱ δύο λοιπὸν ἔννοιαι τῆς ὑποχρεώσεως καὶ τῆς ἐπιταγῆς ἔχουσι λόγον μόνον ἐν ἠθικῇ, ἐν ἣ διαστέλλεται τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ ἠθικὴ τῶν νεωτέρων λαῶν. Ὁ μὲν ἀρχαῖος αἰσιοδοξὸν παρήγει : ποιεῖ τὸ ἀγαθὸν καὶ θὰ εὐδαιμονήσῃ, ὁ δὲ νεώτερος ἀπαισιοδοξότερος ὧν ἐπιτάττει : ποιεῖ τὸ ἀγαθόν, εἴτε νὰ εὐδαιμονήσῃ μέλλεις, εἴτε μὴ. Περὶ τῆς ἔννοιαις τοῦ *καθήκοντος* παραβλητέος καὶ ὁ Max Wundt ἐνθ' ἀν. σελ. 246, ὑπόσημ. 4 καὶ σελ. 249, ὑπόσημ. 2.

ἐγκράτεια, εἰς τὴν ἀνδρείαν *καρτερία*, *μεγαλοψυχία*, *φιλοπο-
νία*, εἰς τὴν δικαιοσύνην *εὐσέβεια*, *χρηστότης*, *εὐκοινωνησία*,
εὐσυναλλαξία.

Ἄλλ' ὁ κυρίως μεταρρυθμίσας καὶ μετριάσας τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Στωϊκοῦ δόγματος εἶναι Παναίτιος ὁ Ρόδιος, ὁ τῆς μέσης Στοᾶς ἀρχηγέτης, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς 2ας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Πλεῖστον οὗτος χρόνον ἐν Ρώμῃ διατρίψας καὶ φίλος γενόμενος Σκιπίωνος τοῦ νεωτέρου καὶ τοῦ Λαιλίου, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον μετὰ τοῦ ἑαυτοῦ μαθητοῦ Ποσειδωνίου εἰς τὴν παρὰ Ρωμαίοις εὐρείαν διάδοσιν τοῦ στωϊκοῦ φιλοσοφήματος. Αἰτία δὲ τούτου ἦτο πρῶτον μὲν ὁ τρόπος, δι' οὗ ἐπεδίωκεν ἡ καταστήσῃ τὴν αἵρεσιν ταύτην λαϊκωτέραν. Λέξιν μὲν μετεχειρίζετο οὐχὶ τὴν στρυφνὴν καὶ πυκνὴν τῶν παλαιωτέρων Στωϊκῶν, ἀλλὰ γλαφυράν καὶ ρητορικὴν, οὐχὶ δ' ἄλυσιτελὲς ἐνόμιζε πολλὰς νὰ πορалаμβάνῃ δόξας καὶ ἐξ ἄλλων συστημάτων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, παρ' ὧν καὶ πλεῖστα χωρία παρετίθετο πρὸς ἐπιστήριξιν τῶν οἰκείων θεωριῶν. Ἐπειτα δὲ καὶ αὐτὴ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, ἅτε μετριάζουσα, ὥς προερεθήθη, τὰ αὐστηρὰ τῆς παλαιᾶς Στοᾶς δόγματα, ἐγένετο ἀσπαστοτάτη παρὰ Ρωμαίοις. Δὲν ἀπηξίου μάλιστα ὁ Παναίτιος ἐν τισι καὶ νὰ προσαρμόζῃται πρὸς τὰς τῶν Ρωμαίων δοξασίας. Οὐδόλως ἐνέκρινε τὴν ἀρχήν, ὅτι μόνον κακὸν εἶναι τὸ ἁμάρτημα, ἀλλὰ διετείνετο ὅτι καὶ ἄλλα εἶναι τοιαῦτα, οἷον ἡ λύπη. Οὐδ' ἀπέστεργε καὶ τὰ περιπόθητα ἑξωτερικὰ πράγματα (*προηγμένα*, οἷον ὑγίειαν, κάλλος, εὐωχίαν, πλοῦτον κτλ., οἷς ἐναντία εἶναι τὰ *ἀποπροηγμένα*, ἥτοι τὰ βλαβερὰ καὶ ἀπαξίαν ἔχοντα, οἷον νόσος, αἰσχος, πενία κτλ.) νὰ προσαγορεύῃ *ἀγαθὰ*· πρὸς δὲ τὴν εὐδαιμονίαν δὲν ἐνόμιζεν αὐτάρκη τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἀπεφαίνετο ὅτι εἶναι χρειὰ καὶ *ὑγείας* καὶ *ισχύος* καὶ *χορηγίας*. Ἡρμῆνευε δὲ προσσηκόντως καὶ τὴν *ἀπάθειαν* τῶν παλαιωτέρων Στωϊκῶν, ἥτις κακεντρεχῶς παρανοηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιδοξούντων ἐξελήφθη ὡς ἀπόλυτος ἀναλγησία· ὁ σοφός, ἔλεγε, δεόν νὰ

εἶναι μὲν ἀπαθής, ἀλλ' οὐχὶ ἀφιλόανθρωπος, οὐχὶ σκληρὸς οὐδ' ἄτεγκτος.

Τῆς μέσης Στοᾶς τὴν ἠθικὴν θεωρίαν ἀπεδέχετο, ὡς προείρηται, καὶ ὁ Κικέρων, ἐν δὲ τῇ περὶ καθήκοντων συγγραφῇ αὐτοῦ πρότυπον προσετίθηκατο αὐτὸ τὸ περὶ καθήκοντος ἔργον τοῦ Παναιτίου. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν σφίζεται, ἀδυνατοῦμεν νὰ διακρίνωμεν ἀκριβῶς ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Κικέρωνος τί μὲν τὸ οἰκεῖον αὐτῷ, τί δὲ τὸ ἀλλότριον. Αὐτὸς ὁ Κικέρων λέγει ἐν ἀρχῇ τοῦ I βιβλίου (§ 6) ὅτι δὲν θάκοιλουθῇ εἰς τοὺς Στωϊκοὺς ὡς ἐρμηνευτῆς, ἀλλὰ θάντελήσῃ, ὡς ἔθος αὐτῷ, ἐλευθέρως καὶ αὐτοτελῶς ἀπὸ τῶν πηγῶν αὐτῶν. Ἐν τῇ § 7 θαυμάζει τοῦ Παναιτίου ὅτι τῆς περὶ καθήκοντος ζητήσεως αὐτοῦ οὐδένα προέτοξεν ὀρισμὸν τοῦ καθήκοντος, ἐν δὲ τῇ § 10 ἐπικρίνει αὐτοῦ τὴν ἀτελῇ διαίρεσιν, ἥς ἔνεκα παρέλιπεν οὗτος νὰ πραγματευθῇ περὶ τε τῆς προσαλλήλου συγκρούσεως τῶν ἠθικῶν πράξεων καὶ περὶ τῆς προσαλλήλου συγκρούσεως τῶν ὠφελίμων (duobus propositis honestis, utrum honestius, itemque duobus propositis utilibus utrum utilius). Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἐπὶ μέρους παρενερίει πάμπολλα παραδείγματα οὐ μόνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ ἀναρρίπτει παντοίους ὑπαινιγμοὺς εἰς τὴν τότε πολιτικὴν κατάστασιν. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα καθήκοντα διερευνᾷ καὶ διεξέρχεται ὡς Ῥωμαῖος ἐν νῷ ἔχων τὴν πρὸ τῆς μοναρχίας τοῦ Καίσαρος καθεστῶσαν πολιτείαν καὶ τὰς παρὰ τοῖς ἀριστοκρατικοῖς, εἰς οὓς καὶ αὐτὸς ἀνῆκε, κρατούσας κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς δοξασίας, ἀπτεταὶ διαφόρων κοινωνικῶν ζητημάτων, ἅτινα κατὰ τὰς κρίσιμους ἱστορικὰς περιόδους προέκυψαν καὶ προεβλήθησαν ἐπιτακτικῶς πρὸς λύσιν παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις, οἷον περὶ διανομῆς τῆς δημοσίας χώρας, περὶ δικαιώματος τῆς πόλεως τοῦ νὰ φορολογῇ ἐν κρίσιμοις καιροῖς τοὺς πολίτας κατὰ τὴν οὐσίαν ἐκάστου, περὶ τῆς προσαλλήλου σχέσεως τῶν δύο μεγάλων κοινωνικῶν τάξεων, ἥτοι τῶν ἀπόρων καὶ πλουσίων κτλ.

Ἐκ τούτων λοιπὸν δῆλον γίνεται ὅτι ὁ Κικέρων ἐν τῇ ἐγ-

τοῦ συγγραφεῖ δεικνύει βεβαίως τινὰ ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν πηγῶν (1). Καθ' ὅλου δ' ὅμως ρητέον, ὅτι ἐν τοῖς δυσὶ πρώτοις βιβλίοις κατὰ τε τὴν μέθοδον καὶ τὰ θεμελιώδη νοήματα ἠκολούθησε πιστῶς εἰς τὸν Παναίτιον (II, 60 Panaetius, quem multum in his libris secutus sum. III, 70 quem (δηλ. τὸν Παναίτιον) correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus.) Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς πρὸς τὸ ὠφέλιμον συγκρούσεως τοῦ ἀγαθοῦ, ὅστις τόπος κατελείφθη ἀνεξέταστος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου, δηλοῖ ρητῶς ὁ Κικέρων ὅτι θὰ πραγματευθῇ περὶ τούτου χωρὶς ἐπικουριῶν καὶ παντάπασιν αὐτοτελῶς (III, 34 hanc partem relictam explebimus nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro). Ἀλλὰ παρὰ τὴν ρητὴν ταύτην δήλωσιν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ παράγραφοι ὅλαι (§ 18.34), ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ κατὰ περιστάσιν καθήκοντος, περὶ οὗ ἀκριβῶς διέλαβεν ὁ Ποσειδώνιος ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὑπομνήμασιν ὥστε, ὡς φαίνεται, ὁ Κικέρων καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ παρὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ δεδηλωμένα φωρᾷται δανειζόμενος. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν διστάζομεν νάποδεχθῶμεν τοῦ Ἰταλοῦ φιλολόγου R. Sabbadini τὴν γνώμην(2), καθ' ἣν ὁ Κικέρων εἶχε περάνει ὅλως αὐτοτελῶς τὸ III βιβλίον, ὅτε λαβὼν τὸ ἔργον τοῦ Ποσειδωνίου(3) παρὰ τινος Ἀθηνοδώ-

(1) Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη καταφανὴς οὖσα ἐν τῷ I βιβλίῳ, εἶναι ἀναμφισβητήτως πολὺ μείζων ἐν τῷ II.

(2) La critica del testo del de officiis di Cicerone (1887) σελ. 44 κ., πρβλ. καὶ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ σελ. XII κέ. Ἄλλως περὶ τοῦ πράγματος ὁ Schanz, Geschichte d. röm. Litteratur, erster Teil, 2te Hälfte³, σελ. 373.

(3) Τῇ 2ῃ Νοεμβρ. τοῦ 44 π. X. γράφει πρὸς τὸν Ἀττικόν : Eum locum [δηλ. περὶ τῆς συγκρούσεως τοῦ καλοῦ πρὸς τὸ ὠφέλιμον] Posidonius persecutus est ; ego autem et eius librum arcessivi et ad Athenodorum Calvum scripsi ut ad me τὸ κεφάλαιον mitteret ; quem expecto ; quem velim cohortere et roges ut quam primum , in eo est περὶ τοῦ Γρατιδιάνου, Κικέρωνος de officiis. Ἐκδ. Τρίτη 4

φου, μαθητοῦ τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου, καὶ διεξελθὼν αὐτὸ παρενέβαλεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὰς προειρημένας παραγράφους· οὕτω δὲ νοεῖται κάλλιστα ἢ τοῦ Κικέρωνος ἀντίφασις πρὸς τὴν δῆλωσιν ἐκείνην. Τοιαῦτα γνήσια τῆς Κικερωνείου χειρὸς ἐκ τῶν ὑστέρων παρεμβλήματα, καταφανῆ ὄντα ἐκ τῆς πρὸς τε τὰ ἡγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα χαλαρᾶς αὐτῶν σχέσεως, ἀπαντῶσι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις βιβλίοις, δύο δὲ τοιαῦτα θὰ ἴδωμεν καὶ ἐν τῷ II § 22 καὶ 89. Περὶ ἄλλων τινῶν ἐπὶ μέρους ζητημάτων ἐν παρόδῳ διαλαμβάνων ἐν τῷ III βιβλίῳ, ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Ἑκάτωνος τοῦ Ροδίου, Ἀντιπάτρου τοῦ Ταρσέως καὶ Διογένηος τοῦ Βαβυλωνίου, ὧν καὶ ρητῶς μνημονεύει.

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ πραγματεύεται περὶ τῶν καθηκόντων τῶν πηγαζόντων ἐκ τοῦ ἡθικῶς καλοῦ (*honestum*) καὶ ἐκ τῶν ἀρετῶν ἐκάστων, σοφίας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας καὶ σώφροσύνης, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περὶ τῶν καθηκόντων τῶν πηγαζόντων ἐκ τοῦ ὠφελίμου.

Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ βιβλία συνέγραψεν ὁ Κικέρων ἀπὸ τοῦ 46 π.Χ. καὶ ἔξῃς, ὅτε «εἰς μοναρχίαν τῆς πολιτείας μετεστώσης ἀφέντος τοῦ τὰ κοινὰ πράττειν ἐσχόλαζε τοῖς βουλομένοις φιλοσοφεῖν τῶν νέων». (Πλουταρχ. ἐν β. Κικ. κεφ. 40). Ἡ δὲ περὶ τῶν καθηκόντων συγγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὸν μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καίσαρος χρόνον, ὅτε φεύγων τὴν βίαν τοῦ Ἀντωνίου κατέλιπε τὴν Ρώμην καὶ βαρυθυμῶν ἀπεχώρησεν εἰς τὰς ἑαυτοῦ ἐπαύλεις. Οὐκ ἠσχολεῖτο περὶ τὴν συγγραφὴν ταύτην, πληροφορεῖ αὐτὸς ὁ Κικέρων τὸν φίλον αὐτοῦ Ἀττικὸν ἐν ἐπιστολῇ γεγραμμένῃ τῇ 5 Ὀκτωβρίου τοῦ 44 π.Χ. (XV, 13,6) : «*Nos hic [δηλ. in Puteolano] φιλοσοφοῦμεν (quid enim aliud) et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus προσφωνοῦμεν que Ciceroni; qua de re enim potius pater filio?*» Τῇ δὲ

κατὰ περίστασιν καθήκοντος (ad Att. XVI II, 4). Ὀλίγω δ' ὕστερον γράφει πρὸς τὸν αὐτὸν (XVI 14,4) : *Athenodorum nihil est quod hortere; misit enim satis bellum ὑπόμνημα.*

Ἡ Νοεμβρίου γράφει πρὸς τὸν αὐτὸν ἐν τῇ ἄνωτέρῳ προμνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ (XVI. 11, 4) ὅτι ἔχει ἤδη περάνει τὰ δύο πρῶτα βιβλία καὶ ἀσχολεῖται περὶ τὸ τρίτον. Πάντως δὲ τὴν ὅλην συγγραφὴν ἐπέρανε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 44 π. Χ. Ἐκ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς νοεῖται καὶ ἡ τὸν Κικέρωνα κατέχουσα πικρία, ἣν ἐκάστοτε καιροῦ τυχὼν προχέει ἀκατάσχετον, ὅπως ἅμα μὲν ἐπικουφίξῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀχθομένην διὰ τς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας καὶ διὰ τὴν ἀκουσίαν σχολήν, ἅμα δὲ κορέσῃ τὸ πρὸς τοὺς τυράννους Καίσαρα καὶ Ἀντώνιον μῖσος. ὣν εὐλαβεῖται, μᾶλλον δ' ἀπαξιοῖ πολλάκις καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα νὰ προφέρῃ, ἀκούμενος εἰς τὸν διὰ τῶν συμφραζομένων ὑπαινιγμὸν ἢ εἰς τὴν διὰ τῆς ἀντωνυμίας hic ἢ διὰ τοῦ hic tyrannus ἢ hic noster παραδήλωσιν αὐτοῦ.

Τὴν συγγραφὴν προσφωνεῖ ὁ Κικέρων κατὰ παλαιὸν Ρωμαϊκὸν ἔθος πρὸς τὸν υἱὸν Μάρκον, δν σφόδρα ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ προκόπτοντα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ ρητορικῇ εἶχε πέμψει πρὸ ἑνὸς ἔτους εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἀκροασθῇ ἄλλων τε φιλοσόφων καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κρατίππου. Ἄλλ' ὁ πατήρ ἐψεύσθη τῶν ἐλπίδων. Ὁ Μάρκος, ὅστις πρὸς τὰ στρατιωτικὰ μᾶλλον ἢ πρὸς τὰς ἐπιστήμας συνησθάνετο ἀκάθεκτον ὁρμὴν, ταχέως ἐγενεν ἐκδοτος εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ τοὺς πότους, ἐφ' οὓς ἐτι μᾶλλον προήχθη ὑπὸ τινος τῶν διδασκάλων αὐτοῦ, Γοργίου τοῦ ρήτορος. Περίλυπος ὁ Κικέρων ἐμάνθανε τοῦ υἱοῦ τὰς παρεκτροπὰς καὶ μετ' οὗ πολὺν χρόνον ἠναγκάσθη νὰποτρέψῃ αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Γοργίαν συναναστροφῆς (πρβλ. Πλούτ. ἐν β. Κικ. κεφ. 24). Καὶ ὁ μὲν Μάρκος ἐφαίνετό πως μετανοῶν καὶ πειθόμενος τῷ πατρί, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς πρὸς τὸν Τίρωνα ⁽¹⁾ χάριεστάτης

(1) Τὸν γνωστὸν ἀπελεύθερον τοῦ Κικέρωνος, οὗ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὡς οἰκεῖος διατρίβων οὗτος, διατέλεσε γραμματεὺς καὶ αὐτόχρημα συνεργάτης. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κικέρωνος συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσε τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ. Εἶνε ἰδίᾳ γνωστός, διότι ἐτελειοποίησε σύστημα στενογραφίας ὀνομαζόμενον *notae Tironianae*, πρβλ. καὶ Σ. Κ. Σακελλαρό-

αὐτοῦ ἐπιστολῆς γραφείσης ἐν Ἀθήναις κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 44 π. Χ., ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει ταῦτα: «Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς τάδε. De Gorgia autem quod mihi scribis, erat quidem ille in cotidiana declamatione utilis, sed omnia postposui, dummodo praeceptis patris parerem; διαρρηδην enim scripserat, ut eum dimitterem statim; tergiversari nolui, ne mea nimia σπουδὴ suspicionem ei aliquam importaret, deinde illud etiam mihi succurrebat, grave esse de iudicio patris iudicare» (ad famil. XVI 21,6). Ἀλλ' ὁ Κικέρων οὐδόλως ἐπαύετο ὑποπεύων καὶ περίφροντις ὢν περὶ τοῦ βίου τοῦ Μάρκου, εἰς ὃν ἔγνω νάφιερῶση τὴν περὶ καθηκόντων συγγραφὴν, δι' ἐλπίδος ἔχων ὅτι ἡ μετὰ προσοχῆς ἀνάγνωσις καὶ τούτου καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ βιβλίων, ἐν οἷς θεωρήματα φιλοσοφικά ἐν λατινικῷ λόγῳ διατυποῦνται, πλείστον θὰ ὠφελήσῃ τὸν υἱόν, ἐπὶ ἐν ἡδὴ ἔτος ἀκροώμενον τοῦ κρατίστου πάντων τῶν συγχρόνων Περιπατητικοῦ φιλοσόφου καὶ πάντως εὐποροῦντα μαθήσεως φιλοσοφικῆς, καὶ ταῦτα ἐν Ἀθήναις, τῇ περιφανεστάτῃ τῶν ἐπιστημῶν ἐστία (de off. I 1,1 κέ).

πουλον ἐνθ' ἂν. σελ. 159. Περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Κικέρωνος πρὸς τὸν Τίτωνα οἰκειότητος ἀγαγνωστέα τὰ μετὰ πολλῆς χάριτος ἐκτιθέμενα παρὰ τοῦ G. Boissier, *Cicéron et ses amis*, ἐκδ. 10ῃ σελ. 114 κέ. (1895).

ΕΞΗΓΗΤΙΚΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Προοίμιον (κεφ. 1-2)

§ 1. Διαλαβὼν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ I. βιβλίῳ περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ **καλοῦ** καὶ **τῶν ἀρετῶν** ἐκάστων πηγαζόντων καθηκόντων, δηλοῖ ὅτι ἐν τῷ II βιβλίῳ θὰ ἐρευνήσῃ τὰ καθήκοντα ἐκεῖνα, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν βιοτικὴν εὐμάρειαν, τὴν κτῆσιν δυνάμεων καὶ πλούτου, ἐνὶ λόγῳ εἰς πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ καλούμενον **ὠφέλιμον**.

Quem ad modum... ducerentur] «κατὰ τίνα τρόπον... παράγονται» ἦτοι πηγάζουσι· πλαγία ἔρωτ. ἑξαρτωμένη ἐκ τοῦ explicatum (δηλ. esse), ἐκφέρεται κατὰ παρατατικὸν ὑποτακτικῆς διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν χρόνων, εἰ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀληθεύει ἐν παντὶ χρόνῳ. Ἀλλαχοῦ πάλιν δὲν τηρεῖται ἡ ἀκολουθία αὕτη, πρβλ. βιβλ. 1, 60 quem ad modum ducatur honestum, satis fere diximus—ab honestate] διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἢ διὰ τοῦ οὐδετέρου honestum ἐρμηνεύει ὁ Κικ. τὸ ἑλλην. ὄνομα **καλὸν** ἢ **ἀγαθόν**, ἔχων ὡς Ρωμαῖος ἐν νῷ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ εἰς τοὺς ἄλλους ἡ ἠθικὴ πρᾶξις, καὶ τὰξιώματα καὶ τὰς τιμὰς (honores), ὧν ἄξιος καθίσταται ὁ ταύτην πράττων. Ἡ honestas διασαφεῖται ἀκριβέστερον διὰ τοῦ ἐπιφερομένου atque ab omni genere virtutis. Εἶδη αὐτῆς εἶναι αἱ τέσσαρες ἀρεταί : sapientia, fortitudo, iustitia, temperantia,—sequitur ut... persequar] κατὰ λέξιν : «ἀκολουθεῖ τὸ νὰ ἐρευνήσω», τ. ἔ. δευτέρα κατὰ σειρὰν νῦν ἐρχεται ἡ ἐρευνα. Διὰ τοῦ sequitur ut... οὗ συνώνυμος ἐκφορὰ εἶναι τὸ proximum ut...) μεταβαίνει συνήθως ὁ Κικ. εἰς νέον **κύ-**

ριον μέρος τῆς ἑαυτοῦ πραγματείας.—quae pertinent] «ἅπερ συντελοῦσιν» «ἅπερ εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος». —ad vitae cultum... ad copias] περίφρασις διεξοδική τῆς ἐννοίας τοῦ ὠφελίμου.—Cultus vitae=ἡ τοῦ βίου θεραπεία, ἡ εὐμάγεια—ad earum rerum... facultatem] «εἰς τὴν δύναμιν, ἥτοι εἰς τὰ μέσα πρὸς πορισμὸν τῶν τοῖς ἀνθρώποις χρησίμων». —ad opes, ad copias] «εἰς τὴν κτήσιν δυνάμεως καὶ πλούτου». —de quibus] δηλ. of-
ficiorum generibus.—si...prius...dixerō] ὁ si οὐδόλως δια-
φέρει ἐνταῦθα τοῦ χρον. cum προβλ. κατωτέρω § 22 si prius...
dixerimus.—de instituto] «περὶ τῆς ἐμῆς ἐπιβολῆς», περὶ τοῦ
ἐμοῦ σχεδίου, ὅπως δῆλον ὅτι πραγματευθῶ περὶ φιλοσοφικῶν
ζητημάτων ἀντὶ τοῦ νὰ ἀσχολῶμαι εἰς τὰ πολιτικά.—de iudicio
meo] «περὶ τοῦ ἐμοῦ κριτηρίου», ὅπερ δηλ. προετίμησα ἐν τῇ
φιλοσοφικῇ ἐρευνῇ, ἥτοι περὶ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἣν ἤκο-
λούθησα.

§ 2-6. Λόγοι δι' οὓς ἠναγκάσθη, ἀπεχόμενος τῶν πολιτικῶν
πραγμάτων. νὰ ἐπιδόθῃ εἰς τὴν συγγραφὴν φιλοσοφικῶν ἔργων.

Ἀντεπεξερχόμενος πρῶτον κατὰ τινων ἀπαιδευτων Ρωμαίων
θαυμάζόντων, ὅτι ὁ Κικ. κατηνάλωσε τόσον χρόνον καὶ πόνον εἰς
τὴν φιλοσοφίαν, λέγει ὅτι, ἐξ οὗ χρόνου καταλυθεῖσα ἡ ἐλευθέρᾳ
πολιτεία μετέστη εἰς μοναρχίαν, κατέπαυσε καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ
δράσις. Ἵνα μὴ λοιπὸν μένῃ ἀδρανής, ὅπως ἄλλοι Ρωμαῖοι, ἐπα-
νῆλθεν εἰς τὴν προσφιλεῖ ἀσχολίαν τῆς νεανικῆς αὐτοῦ ἡλικίας,
εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας (2-4).

§ 2. Complures... ad... studium excitaverunt] τὸ
complures ἀντικείμενον τοῦ excitaverunt, «τὰ ἡμέτερα βιβλία
ἐξήγειραν παρὰ πολλοῖς τὸν ζῆλον τοῦ ἀναγινώσκειν κτλ.» οἷον
παρὰ τῷ Βρούτῳ, Οὐάρρωνι κτλ. Τὸ complures ἐν τῷ δοκίμῳ
λατινισμῷ ἔχει πάντοτε σημασίαν θετικοῦ βαθμοῦ, τὸ δὲ plures
συγκριτικοῦ (προβλ. alii complures=ἄλλοι πολλοί, alii plures
=ἄλλοι πλείονες. ἐν συγκρίσει δηλ. πρὸς τοὺς προειρημένους). —
bonis viris] εἰρωνικῶς ἀντὶ τοῦ parum doctis.—philosophiae
nomen] «τὸ ὄνομα φιλοσοφία». Τὸ philosophiae γενικὴ ἔπε-

ἐξηγητική, πρβλ. § 16.—*mirenturque*] δηλ. *boni viri*.—*ego autem*] πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἀπαιδευτῶν ἀντιτίθεται ὁ Κικ. τὴν ἑαυτοῦ.—*ipsa*] «αὕτη ἡ πόλις», ἦτοι αὐθορμήτως ἡ πόλις.—*dominatu unius*] «τῇ δεσποτείᾳ ἑνὸς» (δηλ. τοῦ Καίσαρος), «τῇ μοναρχίᾳ». Ἡ φράσις ἦτο ἀπεχθὴς τοῖς Ρωμαίοις, οἵτινες ἀκούοντες τὸ ὄνομα *dominus* ἐνεθυμοῦντο τὴν σχέσιν τοῦ δούλου πρὸς τὸν δεσπότην. Παρὰ δὲ τοῦ Κικ. καὶ τῶν περὶ αὐτόν, οἵτινες ἐπεθύμουν νὰ σώξωσι τὸ κῆρος τῆς συγκλήτου, ἀπεκαλεῖτο ὁ Καῖσαρ *rex* ἢ *tyrannus*.—*Consilio aut auctoritati*] δὲν εἶναι δύο ἀντίθετοι ἔννοιαι διὰ τοῦ αὐτ διαzeugνῶμεναι, ἀλλὰ συγγενεῖς συμπληροῦσαι ἀλλήλας· γίνεται δὲ χρῆσις τοῦ αὐτ. διότι ἡ πρότασις εἶναι ἀρνητική: «καὶ οὐδαμοῦ ὑπῆρχε τόπος διὰ τὸ συμβουλευτικὸν ἔργον τῆς συγκλήτου καὶ τὴν ἔγκυρον αὐτῆς γνώμην». Τὸ νὰ μὴ δύναται ἡ σύγκλητος νὰ συμβουλευῇ, μηδὲ νὰ δογματίζῃ μετὰ κύρους ἦτο τεκμήριον τῆς καταλύσεως τῆς ἐλευθέρου πολιτείας.—*socios tuendae r. p.*] «τοὺς ὁμοφρονούντας ἐν τῇ διατηρήσει τῆς καθεστῶσης πολιτείας», ἦτοι τοὺς πολιτικούς φίλους τοὺς ἔχοντας τὰ αὐτὰ μετ' ἐμοῦ συντηρητικὰ φρονήματα, οἵοι ἦσαν ὁ Π. Σερούιλιος, ὁ Κ. Κάτιος, οἱ δύο Δούκουλλοι, ὁ Πομπήιος κτλ., ὧν ἄλλοι μὲν ἀπέθανον κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄλλοι δ' ἦσαν ἐξόριστοι.—*angoribus*] «εἰς διαρκῆ μελαγχολίαν». Ὁ πληθυντικὸς τοῦ ψυχικοῦ παθήματος σημαντικῶν ὀνομάτων δηλοῖ πολλάκις τὰς διαφόρους προσβολὰς καὶ τὴν διάρκειαν τοῦ παθήματος (πρβλ. *gaudia, maerores, odia, molestiae* (§ 4) κτλ.).—*rursum*] καὶ *rursus* = πάλιν, τοῦναντίον (*contra*).—*indignis... voluptatibus*] ὑπαινίσσεται μετὰ τινος μομφῆς εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ τὸν παρὰ τοῦ Καίσαρος σφετερισμὸν τῆς ὅλης ἀρχῆς ἀμερίμως ἐπὶ τὰ ἴδια ἀποχωρήσαντας καὶ ἐπιδοθέντας εἰς τὰς ἡδονάς.

§ 3. *Quo coeperat statu*] δηλ. εὐθὺς μετὰ τὸν τοῦ Καίσαρος φόνον, ὅτε ἐνομίσθη ἐπ' ὀλίγον, ὅτι θὰ μεταρρυθμισθῶσι τὰ τῆς πολιτείας καὶ θὰ ἀποκατασταθῇ ἡ προτέρα ἐλευθερία.—*in homines... cupidos*] εἰς τὸν Ἀντώνιον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν,

οἷτινες ἐπεθύμουν μᾶλλον νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἀνατροφὴν τῶν καθεστώτων πραγμάτων ἢ νὰ μειαρρυνθίσωσιν αὐτά.—in agendo] «εἰς τὸ πράττειν τὰ κοινά», εἰς τὴν πολιτικὴν δρασιν. Τὸ agere ἀπολύτως τιθέμενον εἶναι ὁ συνήθης ὅρος περὶ τῶν δικαστικῶν καὶ πολιτικῶν χρηματισμῶν. Ἐντεῦθεν agere σημαίνει καὶ τὸ δημηγορεῖν (§ 73 in agendo), καὶ κατωτέρω actiones οὐδὲν διαφέρει τοῦ orationes (πολιτικοὶ λόγοι). Αἱ δὲ actiones scriptis mandatae εἶναι αἱ κατωτέρω λεγόμεναι litterae forenses et senatoriae, δι' ὧν δηλοῦται κυρίως ἡ συγγραφὴ καὶ δημοσίευσις λόγων ρηθέντων ἐν τῷ δήμῳ καὶ ἐν τῷ συγκλήτῳ.—non ea, quae nunc] δηλ. mandamus, τ. ἔ. φιλοσοφικὰς διατριβάς.—nulla esset omnino] τὸ nulla κατηγορούμενον ἰσοδυναμοῦν πρὸς ἐπίρρημα. «οὐδαμῶς ὑπῆρχε», «πάντάπασιν ἀπώλετο», πρβλ. § 15 sine quibus vita omnino nulla esset.—scilicet... conticuerunt] μετὰ πικρίας ταῦτα εἰρημένα, ὡς δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ ἐπιρρήματος scilicet. Ὁ νοῦς : Μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἐλευθέρας πολιτείας, ἡ ἄλλοτε ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τῇ συγκλήτῳ ἀκουομένη φωνὴ μου φυσικὰ ἐσίγησε καὶ ἡ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους στρεφομένη συγγραφικὴ δρᾶσις μου κατέπαυσεν.

§ 4. Nihil agere] «ἀδρανεῖν».—in his studiis] δηλ. ἐν τῇ μελέτῃ τῆς φιλοσοφίας.—ab initio... aetatis] «ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας» πρβλ. § 44 ab ineunte aetate, § 45 prima aetas, ἡ δὲ γεροντικὴ ἡλικία καλεῖται (ex)acta aetas.—cui cum... tribuissem]. Ἐξηγητέα ἡ cum-πρότασις ὡς κυρία ὁδὸς : Εἰς ταύτην δὲ (τὴν φιλοσοφίαν) νέος μὲν ὢν πολὺν χρόνον ἀφιέρωσα πρὸς μόρφωσίν μου, ἀλλ' ἀφ' οὗ κτλ.—honoribus inservire] «νὰ ἀρχῶ ἀρχάς». Αἱ ἀρχαὶ (magistratus) ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἐκαλοῦντο καὶ honores (τιμαί), διότι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ τιμαί. Οἱ τὰς ἀρχάς ἔχοντες οὐδεμίαν ὑλικὴν ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον ἀνθ' ὧν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐποίουν.—tantum... loci] «τοσοῦτος χώρος (ἤτοι χρόνος) ὑπῆρχε δισθέσιμος πρὸς φιλοσοφικὰς ζητήσεις».—quantum superfuerat] «ὅσος

περιῆν» «ἐπερίσσευεν». Ὁ ὑπερσυντέλικος superfuerat τῆς ἀναφορ. προτάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸν παρατατικὸν τῆς κυρίας.— temporibus]=negotiis, δοτικῇ πτώσει ἐξυρτωμένη ἐκ τοῦ superfuerat. Ὁ νοῦς : ὁ χρόνος ὁ καταναλισκόμενος ὑπὲρ τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων τῶν φίλων καὶ ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἦτο τοσοῦτος, ὥστε ὀλίγος τις ἐπερίσσευε πρὸς φιλοσοφικὴν μελέτην.—id autem omne] δηλ. temporis, ὅπερ ὑπονοεῖται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ loci.

§ 5-6. Συγγραφῶν φιλοσοφικῆς πραγματείας κατώρθωσε νὰ προσφερῇ εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ πράγματα οὐ μόνον εἰς αὐτοὺς σχεδὸν ἄγνωστα, ἀλλὰ καὶ τὰ μάλιστα περισπούδαστα. Διότι τί τιμιώτερον καὶ τί μᾶλλον τοῦ ἀνθρώπου ἀντάξιον ἢ ἡ περὶ τὴν **σοφίαν**, τ. ἔ. περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων σπουδῇ ; Ἡ τέρψις ἢ ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης παραγομένη εἶναι ὑπερτέρα πάσης ἄλλης καὶ ἡ διάπλασις ἥθους καὶ χαρακτῆρος μόνον διὰ τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἶναι κατορθωτή.

§ 5. Maximis in malis] μετὰ παραχωρητικῆς ἐννοίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐπομένου tamen, «καίπερ εἰς μέγιστα κακὰ περιπεσόντες, ὅμως κτλ.»—videmur] δηλ. nobis, «δοκοῦμεν», νομίζομεν ὅτι κτλ. Τὸ ἐπιτευχθὲν ἀγαθὸν ὀρίζεται διὰ τῆς ἐπομένης προτάσεως ut ea litteris mandaremus κτλ.—si interpretari velis κτλ.] «ἐάν τις θέλῃ ἐτυμολογικῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα «φιλοσοφία».—praeter]=nisi.—studium sapientiae «φιλία σοφίας». —sapientia autem est] **σοφία ἐστὶ**, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, **ἐμπειρία τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων καὶ τῶν τούτων αἰτιῶν**.—causarum quibus eae res continentur «τῶν αἰτιῶν ἀφ' ὧν ταῦτα ἐξαρτῶνται», ἑλληνιστὶ δὲ ἀπλῶς «καὶ τῶν αἰτιῶν τούτων».—cuius]=et eius, δηλ. sapientiae.—haud sane intellego] «πάντως δὲν ἐννοῶ», ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐννοῶ. Ἀντὶ τοῦ haud sane λέγεται καὶ non sane.

§ 6. sive... sive] εἰς ἑκάτερον μέρος τῆς διαζευξέως ἐπακολουθεῖ ἰδίᾳ κυρία πρότασις.—oblectatio] εἶναι ἡ ταπεινότερα

πως καὶ βραχεία τέρψις, ἐν ᾧ delectatio σημαίνει συνήθως τὴν ὑψηλοτέραν καὶ διαρκῆ ἡδονήν — quae] ἐρωτημ. ἀντων., δηλ. oblectatio. — cum eorum studiis] βραχυλογικῶς εἰρημένον = cum delectatione quae ex eorum studiis oritur, qui κτλ. — ratio ducitur] = ratio habetur «λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν», ἐπιδιώκεται (= quaeritur). — ad bene beateque vivendum] «πρὸς τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν». — haec ars] «αὕτη ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμη», ἡγουν ἡ φιλοσοφία. — eas] δηλ. constantiam et virtutem. Constantia εἶναι ἡ ἰδιότης τοῦ ὁμολόγου καὶ συνακολουθοῦ πρὸς ἑαυτὸν (qui sibi constet I, 71). οὗτινος δηλ. τὰ τε βουλευμάτα καὶ τὰ ἔργα δεσπόζονται οὐχὶ ὑπὸ τῶν παθῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λόγου· ὥστε constantia εἶναι ὁ συνήθως παρ' ἡμῖν λεγόμενος *ἡθικὸς χαρακτήρ*. — Nullam dicere. κτλ.] ὁ νοῦς : εἶναι μωρία νὰ νομίζῃ τις ὅτι δύναται νὰ ἐξετάζῃ τὰ σπουδαιότατά ζητήματα ἄνευ ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἀφ' οὗ οὐδὲ τὰ ἐλάχιστα εἶναι δυνατόν νὰ ἐρευνῶσιν ἄνευ αὐτῆς. — cum minimarum κτλ.] τ. ἔ. cum ne minimae quidem res sine arte cogroscantur. Ὁ προθετικὸς διορισμὸς sine arte ἐπέχει θέσιν κατηγορουμένου, προβλ. § 36 praeter opinionem. — disciplina] συνώνυμον πρὸς τὸ ars, «ἐπιστήμη, ἐπιστημονικὴ μέθοδος». — ab hoc discendi genere] δηλ. ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. — sed haec] «ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο», δηλ. τὸ περὶ τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας. — cum cohortamur] «ὅταν πρόκειται νὰ προτρέψωμεν». — alio libro] δηλ. ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Hortensius» ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ περιφήμου ρήτορος Ὁρτησίου, εἰς ὃν καὶ προσεφώνει αὐτὸ ὁ Κικ. Ἦτο δὲ τὸ ἔργον τοῦτο, οὗ ἐλάχιστα σώζονται ἀποσπάσματα, λόγος προτρεπτικὸς πρὸς φιλοσοφίαν. — orbat i. p. muneribus «ἀποκλεισθέντες τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

§ 7-8. Μετὰ τὴν ἔνστασιν τῶν ἀπαιδευτῶν ἀνασκευάζεται ἡ τῶν σοφῶν διατεινομένων, ὅτι ὁ Κικ. ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, διότι, καίτοι ἀρνούμενος τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα τῆς γνώσεως, ὅμως ἐπιχειρεῖ νὰ διατυπώσῃ θετικὴν θεωρίαν περὶ καθά-

κοντος. Ἐγώ, λέγει ὁ Κικ., δὲν ἀνήκω οὔτε εἰς τοὺς σκεπτικ-
κοὺς οὔτε πάλιν εἰς τοὺς αὐθαριέτους δογματικούς, ἀλλ' ἀκο-
λουθῶ τοὺς Ἀκαδημεικούς. οἵτινες οὐδὲν ἀποδέχονται ἀβασανί-
στας, ἀλλ' ἀνερευνῶντες τοὺς ὑπὲρ γνώμης τινὸς καὶ τοὺς κατ'
αὐτῆς λόγους ἀνευρίσκουσι τὸ πιθανὸν καὶ ἀπορρίπτουσι τὸ ἀπι-
θανόν. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς λοιπὸν θεωρίας ὁρμώμενος δύνανται κάλλι-
στα νὰ διατυπώσω ἀρχὰς καὶ κανόνας τῶν ἡμετέρων πράξεων.

§ 7. Occurritur... nobis] «προβάλλεται ἡμῖν ἡ ἔνστασις». Τοῦ occurrrere γίνεται χρῆσις, οἷα παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλλήσι τοῦ ῥήματος *ἀπαντᾶν*—constanter facere] «ποιεῖν συνακολούθως» «εἶναι συνακόλουθον πρὸς ἑαυτόν».—percipi nihil posse] percipere καὶ comprehendere εἶναι οἱ συνήθεις ὅροι οἱ σημαντικοὶ τῆς θειτικῆς καὶ βεβαίας γνώσεως· διὰ δὲ τοῦ ὀνόματος perceptio ἀποδίδεται ὁ παρὰ Στωϊκοῖς ἐν χρήσει ὅρος *κατάληψις*.—qui... soleamus] ἀναφορ. αἰτιολογικὴ πρό-
τασις, πρὸς ἣν ἀντίκειται ἡ παραχωρητικὴ cum... dicamus. Τὸ δὲ disserere «συζητεῖν περὶ τινος πράγματος καὶ ἀποφαίνεσθαι ἰδίαν γνώμην» κεῖται κατ' ἔννοιαν μεταξὺ τοῦ iudicare, affir-
mare (δογματικῶς ἀποφαίνεσθαι) καὶ τοῦ disputare (ἀκριβοῦν τοὺς ὑπὲρ τινος πράγματος λόγους καὶ τοὺς κατ' αὐτοῦ χωρὶς ἀποφάνσεως ἰδίας γνώμης), ὅπερ ἦτο οἰκείον τῆς μεθόδου τῶν Ἀκαδημεικῶν.—quibus vellem κτλ.] ἀπαντῶν εἰς τὴν ἔνστα-
σιν τῶν σοφῶν καὶ πεπαιδευμένων ὁ Κικέρων, «δὲν εἶμαι, λέγει, οὔτε ἐκ τῶν σκεπτικῶν, οἵτινες περὶ πάντων ἀμφιβάλλουσιν, οὔτε ἐκ τῶν δογματικῶν, οἵτινες ἀξιωματικῶς ἀποφαίνονται, ὅτι τὰ μὲν τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπολύτως βέβαια, τὰ δὲ τοῦναντίον, ἀλλὰ μέσσην ὁδὸν τέμνων συνομολογῶ μετὰ τῶν Ἀκαδημεικῶν, ὅτι ἄλλα μὲν τῶν πραγμάτων εἶναι πιθανά, ἄλλα δ' ἀπίθανα. Λοιπὸν καίτοι ἀρνοῦμαι τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα τῆς γνώσεως, ὅμως ἀποφεύγων τὸ αὐθαίρετον καὶ ἀλόγιστον τοῦ δογματισμοῦ καὶ ἀναζητῶν τὸ *πιθανόν*, δικαιοῦμαι νὰ διατυπώσω ἀρχὰς καὶ κανόνας τῶν ἡμετέρων πράξεων».—ii, quorum vegetur ani-
mus] ἡ καθ' ὑποτ. ἀναφορ. πρότασις ἰσοδυναμεῖ πρὸς συμπερα-

σματος.—errore] «ἐν ἀβεβαιότητι».—nec habeat umquam quid sequatur] «καὶ ὥστε μηδέποτε νὰ ἔχη τι νὰκολουθῇ», «χωρὶς ποτε νὰ ὀδηγῇται ὑπὸ σταθερῶν ἀρχῶν».—mens... vita] «ὁ διανοητικὸς βίος... ὁ πρακτικὸς βίος» πρὸς τὴν mentem ἀντιστοιχεῖ κατωτέρω ἢ ratio disputandi (ἡ *διαλεκτικὴ ἢ λογικὴ*), πρὸς τὴν vitam ἢ ratio vivendi (ἡ *πρακτικὴ ἢ ἠθικὴ* ἐπιστήμη).—contra] ἀντὶ κατηγορουμένου «ἄλλα καλοῦμεν τοῦναντίον» ἦτοι ἀπίθανα, improabilia, οὐ ἐπιθέτου γίνεσθαι χρήσις ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ λατινισμῷ.

§ 8. Affirmandi arrogantiam] «τὸ ἀξιωματικὸν καὶ δογματικὸν τῆς ἀποφάνσεως».—fugere temeritatem] «νὰποφεύγω τὴν μομφὴν τῆς εἰκαιότητος, τῆς ἀλογιστίας».—contra autem omnia] ὁ διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ autem χωρισμὸς τῆς προθέσεως ἀπὸ τοῦ ὀνόματος εἶναι σπάνιος, πρβλ. § 27 post vero Sullae victoriam.—disputatur a nostris] οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἡμετέρας σχολῆς πρὸς πάσας τὰς ἀποφάνσεις ἀντιτείνουσιν, ἦτοι οὐδεμίαν ἀποδέχονται γνώμην ἄνευ προηγουμένης βασάνου.—causarium... contertio] «σύγκρισις, ἀντιστάθμις» ἦτοι ἐκτίμησις τῶν λόγων. Τὸ δὲ ex utraque parte (=in utramque partem) εἶναι ἀντὶ ἐπιθετ. διορισμοῦ τοῦ causarium, «τῶν ἐπ' ἀμφοτέρα λόγων», τ. ἔ. τῶν ὑπὲρ γνώμης τινὸς καὶ τῶν κατ' αὐτῆς.—in Academicis nostris] ἦτοι ἐν βιβλ. II, κεφ. 20 κέ. τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιγραφομένου Academica ('Ακαδημικά), ἐνθα ὁ Κικ. διεξερχόμενος τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων Ἀκαδημεικῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτῆς.—quamquam... versaris] «καίτοι διατρίβεις περὶ τὴν ἀρχαιοτάτην καὶ ὀνομαστοτάτην φιλοσοφίαν», ἦτοι τὴν τῶν Περιπατητικῶν, ἧς προϊστάτο ὁ Κράτιππος (Cratippo auctore πρβλ. Εἰσαγωγ. σελ. 51).—iis simillimo] δηλ. τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τῷ μαθητῇ αὐτοῦ Θεοφράστῳ.—qui ista praeclara pepererunt] «οἵτινες ἐγένοντο οἱ ἰδρυταὶ τῆς περιωνύμου ταύτης διδασκαλίας», περὶ ἣν νῦν ὑμεῖς ἐν Ἀθήναις ἀσχολεῖσθε (ista=vestra).—nostra—vestris] ἡ διδασκαλία τῶν ἀκαδημεικῶν πρὸς τὴν τῶν περιπατητικῶν. Τὴν συγγένειαν τῶν

δύο συστημάτων καὶ ἀλλαγῇ ἐξαίρει ὁ Κικέρων ἀσπαζόμενος τὴν γνώμην τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ἀντιόχου (προβλ. βιβλ. I, 2 καὶ Εἰσαγ. σελ. 40).—ignota esse nolui]=non ignota esse volui.—pergamus ad instituta]=χωρῶμεν ἐπὶ τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ προκειμένου θέματος.

Κεφ 3.

Ἐντεῦθεν ἀρχεται τὸ κύριον μέρος τῆς πραγματείας, ἐν ᾧ ἐρευνᾶται τὸ **ὠφέλιμον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα καθήκοντα**.—Τμημα Α'. (§ 9-10). Τὸ καλὸν καὶ τὸ ὠφέλιμον εἶναι φύσει ἡνωμένα, ἀλλὰ ἡ γλωσσικὴ χρῆσις κατ' ὀλίγον διεχώρισεν αὐτά. Ἐάν δὲ καὶ διάσημοι φιλόσοφοι διαχωρίζωσι τὰ κατ' οὐσίαν συνημμένα, ποιοῦσι τοῦτο ὅλως θεωρητικῶς καὶ κατ' αὐστηρὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχάς. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ οἱ τῶν τοιούτων λογικῶν διακρίσεων ἀπειροὶ, θαυμάζοντες τοὺς ἐν τῷ βίῳ πολυμηχάνους καὶ πονηροὺς, ὡς σοφίαν ὑπολαμβάνουσι τὴν πανουργίαν Ἀπὸ τῆς πλάνης ταύτης πρέπει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ παλλάτωμεν αὐτούς.

§ 9. Quinque igitur... confecta est] μετάφραζε ἐλευθέως ὧδε : «Ἐκ τῶν ἀνωτέρω (1.10) διατυπωθεισῶν πέντε ἀποψεων (rationibus) τῆς τοῦ καθήκοντος ἐρεῖνης, ὧν δύο μὲν ἀναφέρονται κτλ... διεξήλθον ἤδη τὰς δύο πρώτας τὰς εἰς τὸ καλὸν ἀναφερομένας».—ad decus honestatemque] τὸ μὲν decus (τὸ πρέπον) δηλοῖ τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεων καὶ κινήσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀξίωμα καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ τὰ ἄλλα ζῶα ὑπεροχὴν αὐτοῦ, ἡ δὲ honestas τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεων πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Τὸ decus προϋποθέτει τὴν honestatem—copias, opes, facultatem]=τὰ μέσα πρὸς κτήσιν πλούτου, δυνάμεως, πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου (προβλ. § 1).—ad eligendi iudicium] «εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐκλογῆς», περίφρασις τοῦ ἀφηρημένου οὐκαστικοῦ electio, ἐντεῦθεν δὲ κρίνεται ἡ ἐπακολουθοῦσα ὑπόθεσις. πρώτασι si quando κτλ.—utile appellatur] δηλ. κατὰ τὴν γνώμην τῶν

πολλῶν, ἐν ᾧ ὄντως δὲν πρέπει νὰ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ καλοῦ.—
in quo verbo] «ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο». —lapsa con-
suetudo] «σφαλῆσα ἢ γλωσσικὴ χρῆσις». —de via] δηλ. re-
cta.—qua] δηλ. consuetudine.—nulla perniciēs maior]
«οὐδεμία διδασκαλία ὀλεθριωτέρα», ὡς παρέχουσα δηλ. τὸ ἐν-
δόσιμον εἰς παντοῖα ἁμαρτήματα.

§ 10. summa quidem auctoritate] ὁ νοῦς : ὑπάρχουσι
πάντως διασημότατοι φιλόσοφοι (οἱ Περιπατητικοί), οἵτινες δια-
στέλλουσιν ἐν θεωρίᾳ (cogitatione) τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τῆς ἀρε-
τῆς, ἐν ᾧ ταῦτα κατ' οὐσίαν (genere) εἶναι ἀρρήκτως συνημ-
μένα· ἀλλ' ὁμολογητέον (sane), ὅτι ποιοῦσι τοῦτο κατ' αὐστηρὰς
λογικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχὰς (severe atque honeste).—haec]
δηλ. τὸ honestum καὶ utile.—genere]=re, propria vi sua
«καθ' ἑαυτὰ» «κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν», πρβλ. κατωτέρω § 60
genere... temporibus.—confusa]=cohaerentia (III, 11)=
συγχεωνευμένα, συμπαγῶς ἠνωμένα.—quod qui parum per-
spiciunt] ὅτι δηλ. ἡ διαστολὴ αὕτη εἶναι ἀπλὴ λογικὴ ἀφαί-
ρεσις, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑπάρχει. Οἱ δὲ μὴ κατα-
νοοῦντες τοῦτο εἶναι, ὡς εἰκός, οἱ πολλοὶ καὶ ἁμαθεῖς.—mali-
tiam] «τὴν πανουργίαν» ἀντικείμενον τοῦ iudicant.—omnis]
ἀντὶ ἐπιρρήματος «παντελῶς». —eam spem... ut intellegant]
οὐχὶ σπανία ἡ τοιαύτη περισσολογία, δι' ἧς ὁ Κικ. πειρᾶται νὰ
στρογγυλώσῃ τὸν λόγον. πρβλ. § 53 istam spem... ut puta-
res, I, 148 hoc errore, ut arbitretur, III, 76 hanc vim
ut possit κτλ. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ, ἣτις δὲν ἀνέχεται
τοιαύτην ταυτολογίαν, ἐρμήνευε : «καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν ὀφείλει
παντελῶς νὰ μετατρέπηται εἰς τὴν ἐνδόμυχον πεποιθήσιν (spem),
ὅτι διὰ χρηστῶν βουλευμάτων καὶ δικαίων ἔργων, οὐχὶ δι' ἀπά-
της καὶ πανουργίας δύνανται νὰ ἐπιτελῶσι τοὺς ἑαυτῶν σκο-
ποὺς (ea quae velint).

Τμῆμα Β'. (11—16).

§ 11-13. Τὰ εἰς διατήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου συντε-
λοῦντα εἶναι ἄψυχα καὶ ἑμψυχα. Τῶν ἑμψύχων τὰ μὲν εἶναι ἄ-

λογα. τὰ δὲ λογικὰ ἦτοι οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ θεοί. Εὐθύς μετὰ τοὺς θεοὺς ὠφελιμώτατοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπιβλαβέστατοι (χωρὶς νὰ μετέχωσι τῆς βλάβης οἱ θεοί) εἶναι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἀπόδειξις τῆς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μεγίστης ὠφελείας εἶναι αὐτὰ τὰ ἄψυχα, ἅτινα δύνανται νὰ ποῶσι χρήσιμα μόνον διὰ τῆς τέχνης καὶ τοῦ κόπου τῶν ἀνθρώπων. Τὸν κόπον τοῦτον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν συνεργασίαν ἀπαιτοῦσι παραδείγματος χάριν : 1ον) ἡ θεραπεία τῆς υγείας, ἡ θαλασσοπλοΐα, ἡ γεωργία. 2ον) ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐξαγωγή τῶν προϊόντων. 3ον) ἡ ἀνύρξις χρησίμων λίθων καὶ μετάλλων. 4ον) ἡ κατασκευὴ καὶ ἐπισκευὴ οἰκίων, χρησίμων εἰς ἀποτροπὴν ψύχους καὶ καύματος.

§ 11. Ergo] μετὰ τὴν περὶ ἐνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ ὠφελίμου παρέχασιν ἀναλαμβάνεται ὁ περὶ τοῦ ὠφελίμου διακοπὴς λόγος.—*ea quae gignuntur e terra*] = *gignentia* «τὰ φυόμενα», τὰ φυτά.—*suos impetus et rerum appetitus*] «τὰς ἑαυτῶν ὁρμὰς καὶ ὁρῆξεις» ἐν τῇ ἑλληνικῇ περιττὸν νὰ μεταφρασθῇ ἡ λ. *rerum*.—*rationis expertia... ratione utentia*, «ἄλογα .. λογικά». — *apes*] αἱ μέλισσαι ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν πτερωτῶν ζώων (*volucres*), πρβλ. Οὐεργ. Αἰν. VII 617 : *alitum pecudumque genus*.—*opere*] «διὰ τῆς ἐργασίας».—*ad usum... vitam*] «πρὸς χρῆσιν καὶ πρὸς διατήρησιν τῶν ἀνθρώπων» — *placatos*] = *propitios* «ἤλεως», εὖμενεῖς.—*proxime et secundum deos*] «εὐθύς μετὰ τοὺς θεοὺς», πρβλ. Ὅρατ. Ὁδ. I, 12, 16 *nec viget quicquam simile aut secundum, proximos illi* (τῷ Διὶ) *tamen occupavit Pallas honores*:

§ 12. *quae noceant et obsint*] χρῆσις δύο συνωνύμων πρὸς ἐντονωτέραν παράστασιν τῆς ἐννοίας τῆς βλάβης· ἐρμήνευε τὰς δύο ἀναφορ. προτάσεις διὰ δύο ἐπιθέτων.—*eadem divisio est*] «κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνατὸν νὰ διαιρεθῶσιν». — *ea enim*] διασάφισις τῆς ὅλης προηγουμένης ἐννοίας, καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ πρώτου μέρους : *homines hominibus maxime utiles sunt*.—*quae nec... nec iis*] ἐν διμελεὶ ἀνάφορ. προτάσει οὐχὶ σπανίως ἐν τῷ δευτέρῳ μέλει ὁ λόγος ἀποβαίνει ἀνε-

ξάρτητος. ἀντὶ τῆς ἀναφορ. ἀντωνυμίας ἀντικαθισταμένης τῆς δεικτικῆς (§ 40)· ἡ αὐτὴ σύνταξις εὔρηται καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ.—sine administratione] «ἀνευ τῆς συννεργασίας». — neque enim] διὰ τοῦ enim (παραδείγματος χάριν) εἰσάγεται ἡ σειρὰ τῶν παραδειγμάτων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὰ ἀψυχα πράγματα ἀποβαίνουσι χρήσιμα μόνον διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ λοιπὰ ἔξ παραδείγματα ἐπείσασονται ἐφεξῆς διὰ τῶν λέξεων : iam vero, que (eademque), vero, adde, denique, quid enumerem.—frugum fructuumque] fruges μὲν εἶναι οἱ καρποὶ τῶν ἀγρῶν (δηλ. legumina καὶ frumentum), fructus δὲ σημαίνει ἡ γενικώτερον πᾶν προϊὼν ἢ ἰδίᾳ τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων (fructus arboribus, fruges nascuntur in agris, δακτυλ. ἐξάμετρος !)

§ 13. iam vero] μετάβασις εἰς τὸ δεύτερον παράδειγμα, «καὶ μὴν», «προσέτι». —abundaremus... egeremus] ὁ παρατατικὸς τῶν ἀναφορικῶν προτάσεων καθ' ἑλξιν πρὸς τὸν παρατατικὸν τῆς ὑποθετ. προτάσεως nisi... fungerentur.— nisi his muneribus κτλ.] «εἰ μὴ τὰ ἔργα ταῦτα ἐπετέλουν», δηλ. τὴν ἐξαγωγὴν καὶ εἰσαγωγὴν.—ferrum, aes, aurum κτλ.] οὐχὶ πλήρης στίχος (ἰαμβ. τρίμετρος ἢ τετράμετρος) πιθανῶς ἐκ τοῦ Προμηθεὺς τοῦ ποιητοῦ Ἀττίου, μιμηθέντος τὸν Αἰσχύλον ἐν Προμηθεῖ 500 κέ. «ἐνεργε δὲ χθονὸς| κεκρυμμέν' ἀνθρώποι-σιν ὠφελήματα| χαλκόν, σίδηρον, ἄργυρον, χρυσον τε τίς| φήσειεν ἂν παροῦθεν ἐξευρεῖν ἔμοῦ ;»

Κεφ. 4.

Frigorum... calorum] ὁ πληθυντ. συχνὸς παρὰ Κικέρωνι, πρβλ. de rat. deor. II, 151 ut tectis saepti frigora caloresque pellamus.—subveniri] ἀπροσώπως (§ 15 subveniretur) συμπληρωτέον : eis (δηλ. tectis) potuisset=tecta restitui, sarciri potuissent «ὅθ' ἠδύναντο νὰ ἐπισκευάζωνται». — si... cecidissent] συνάπτεται σφιγκτικῶς μετὰ τοῦ subveniri καὶ συνποτελεῖ μετ' αὐτοῦ ἐν νόημα, οὕτως ἀποδόσεως ὑπόθεσις εἶναι

tò nisi... didicisset.—communis vita] «ἡ συμβίωσις». ὁ κοινωνικὸς βίος, πρβλ. I, 20 vitae quasi communitas, ἐνθα διὰ τοῦ quasi κολάζεται τὸ καινοφανὲς τῆς φράσεως. Διὰ τοῦ didicisset παρίσταται κατὰ προσωποποιίαν ὡς διδασκόμενος ὁ κοινωνικὸς βίος ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν τὴν κοινωνίαν συγκροτούντων.—harum rerum auxilia] «ἐπικουραὶ κατὰ τούτων», δηλ. τῶν καιρικῶν μεταβολῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων.

§ 14-15. Τὸν κόπον τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν συνεργασίαν ἀπαιτοῦσι προσέτι : 5ον) ἡ κατασκευὴ ὑδραγωγείων, λιμένων, αἱ παροχστεύσεις ποταμῶν κτλ. 6ον) ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀλόγων ζώων, ἤτοι ἡ κτηνοτροφία, καὶ 7ον) ἡ πληθὺς τῶν τεχνῶν, δι' ὧν ὁ ἀνθρώπινος βίος ἐξημεροῦται, καὶ ἡ κτίσις τῶν πόλεων, ἐν αἷς διὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐυνομίας παράγεται εὖκοσμος καὶ ἀσφαλὴς κοινωνικὸς βίος.

§ 14. Adde] μετὰ βῆσις εἰς νέον παράδειγμα. Παραπλήσια ἐκφορὰ εἶναι accedit ut ἢ quod, adiungitur ut.—ductus aquarum]—ὑδραγωγεία.—moles] τὰ ἐν θολάσῃ προχώματα (κυματοθραύσται).—oppositas] πρβλ. Ὅρατ. Ωδ. 1, 11, 5 (hiemem) quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare Tyrrenum.—portus manu factos] λιμένας χαιροποιήτους, τ. ἔ. τεχνητούς.—quae unde] συνηθεστάτῃ ἐν τῇ λατινικῇ, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, ἢ ἐν τῇ αὐτῇ προτάσει συνδρομὴ ἀναφορικῆς μετ' ἐρωτηματικῆς ἀντωνυμ. (ἐρωτημ. ἐπιρρημάτος) ἢ καὶ μετ' ἄλλης ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας (ἀναφορ. ἐπιρρ.) πρβλ. τὸ τῆς ἑλληνικῆς : ὁ τίς οὐκ ἂν ὥκνησε φθέγγεσθαι (Δημ. 18, 126).—fructus... utilitates] χοῆσις δύο συνωνύμων, ὅπως κατωτέρω fructus... commoditas.—quae sint] ἢ ὑποτακτικῇ καθ' ἑλξιν πρὸς τὴν ὑποτακτ. percipiuntur τῆς προτάσεως, ἔξ ἧς ἐξαρτᾶται ἡ ἀναφορικὴ πρότασις.—potuisse] ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ perspicum est. Ἐν ἀνεξαρκήτῳ λόγῳ θὰ ἔκειτο potuissemus ἢ poteramus ὡς ἀπόδοσις τῆς ἐν τῷ sine hominum manu ἐνυπαρχούσης ὑποθέσεως.—et qui... nec hoc tempore]—et qui... et hoc tempore non...—principes inve-

Γρατδιάτου, Κικέρωνος de officiis. "Εκδ. Τρίτη 5

niendi] μετὰ γενικῆς τὸ princeps σημαίνει καθόλου τὸν ἐξ οὗ προέρχεται τι, τὸν praecipuum ac primum auctorem aut effectorem alicuius rei. Ὡστε principes inveniendi εἶναι κυρίως «οἱ πρῶτοι γενομένοι· εἰσηγῆται τῆς εὐρέσεως»; τ. ἔ. οἱ πρῶτοι εὐρόντες. Τὸ princeps συνταττόμενον καὶ μετὰ τῆς ad σημαίνει τὸν δίδοντα τὴν πρώτην ἀφορμὴν πρὸς τι, pro Archia I: hunc video principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse.—quem... possemus] πлагія ἐρώτησις ἐκ τοῦ inveniendi, ὁ παρατατικὸς κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν χρόνων (§ 1)—tempestivos fructus] τὰ κατὰ τὸν κατάλληλον χρόνον προϊόντα, λ. χ. τὸ ἔριον κατὰ τὸν χρόνον τῆς κουρᾶς τῶν προβάτων κτλ.

§ 15. Quid enumerem?]=non enumerabo, σχῆμα παραλείψεως.—vita omnino nulla esset] περὶ τοῦ nulla ὡς κατηγορουμένου ὅρα § 3· «ὧν ἄνευ ὁ βίος οὐδεμίαν σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχη», τ. ἔ. θὰ ἦτο βίος ἀβίωτος (vita non vitalis).—qui aegris subveniretur] ἀπροσώπως (πρβλ. § 13)· «πῶς (qui=quo modo) θὰ ἐβοηθοῦντο οἱ νοσοῦντες, τ. ἔ. πῶς θὰ ἐθεραπεύοντο (=quae esset ars medendi).—qui victus aut cultus] victus=τὰ ἀναγκαῖα πρὸς διατήρησιν τοῦ βίου, cultus=τὰ χρήσιμα εἰς καλλωπισμὸν καὶ ἐξευγενισμὸν αὐτοῦ, τὰ συντελεστικά πρὸς εὐμάρειαν καὶ εὐεστώ (§ 1), ὥστε αἱ δύο ἔννοιαι συναποτελοῦσιν. Ἐν ὅλῳ νόημα (κατωτέρω: cultu et victu), συνδέονται δὲ διὰ τοῦ διαξευτικοῦ aut, διότι ἡ πρότασις, κατὰ τύπον ἐρωτηματικῆς, εἶναι κατ' ἔννοιαν ἀρνητικῆς (=nullus victus nec cultus).—ministrarent] ἀμετάβατον =ministrae essent «θὰ ὑποῦργουν ἡμῖν»—quibus rebus] ἀναφέρεται εἰς τὰς πολλὰς ὑπηρεσίας (multa) τὰς παρὰ τῶν τεχνῶν παρεχομένας.—exculpta vita] ὁ ἡμερωμένος βίος, ὁ πολιτισμός.—distat]=differt.—cultu bestiarum] ἀπὸ τῆς καθ' ἑξιν εὐμαρείας τῶν ζῴων, ἥ τις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλαχίστη καὶ ἀμετάβλητος.—ex quo... tum] κατὰ τινος τῶν ἐρμηνευτῶν =ex quo tempore... ex illo, ἀλλ' ὁρθό-

ταρον τὸ ex quo νᾶναφέρωμεν εἰς τὰ προηγούμενα aedificari et frequentari. Ὁ δὲ νοῦς : «οὗ ἕνεκα (δηλ. quod urbes aedificatae et frequentatae sunt) ἐτέθησαν νόμοι καὶ ἐμορφώθησαν ἠθικαὶ δοξασίαι». Τὸ δὲ tum=«προσέει δέ», ἄνευ προηγούμενου cum ἢ primum ἢπερ χρῆσις οὐχὶ σπανία.—iuris aequa discriptio]=ἴση διανομὴ δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων (*ἰσονομία*).—certa vivendi disciplina]=σταθερὸς κανονισμὸς τοῦ πράττειν, τ.ἔ. ὠρισμένον σύστημα ἠθικῶν κανόνων· disciplina vivendi=ratio vivendi. Ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκτιθεμένη θεωρίᾳ τῆς βαθμιαίας γενέσεως τῆς πεπολιτισμένης κοινωνίας τὸ δίκαιον παρίσταται ὡς ἀναγκαία προϋπόθεσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εὐθὺς ὡς ἡ κοινωνία διὰ τῆς γραπτῆς καὶ ἐγκύρου καθιερώσεως τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατουσῶν ἠθικῶν δοξασιῶν (leges moresque) ἐπιδιώξῃ, ὅπως κωλύῃ τὸ ἄδικον, παράγεται τὸ καλούμενον *θετικὸν* δίκαιον (ius), οὗ ἔργον εἶναι νὰ περιστέλλῃ προσήκόντως καὶ νὰ κανονίξῃ τὴν βούλησιν καὶ ἐνέργειαν ἐκάστου (aequa discriptio) ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινωνίας, ὥστε οὕτω νὰ παράγῃται διαρκὲς κατάστασις εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας πάντων τῶν τὴν κοινωνίαν συναπαρτιζόντων.—quas res... consecuta est]=ᾧν ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν.—mansuetudo animorum]=ἡ πρᾶότης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρωτόγονον ἀγριότητα (feritas).—verecundia]=ἡ αἰδημοσύνη, ἥτοι τὸ συναίσθημα τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐλαβείας (πρὸ de off. I, 99 iustitiae partes sunt non violare homines, verecundiae non offendere).—munitior]=ἐντονώτερον τοῦ tutior «μᾶλλον πεφυλαγμένη, ἀσφαλεστέρα».—mutuandis facultatibus et commodandis]=δανειζόμενοι καὶ δανείζοντες τὰ πρὸς πλήρωσιν τῶν βιοτικῶν χρειῶν μέσα, ἐν χιαστῇ σχέσει πρὸς τὰ προηγούμενα dando et accipiendo «δίδοντες καὶ λαμβάνοντες».

§ 16. Ἐπὶ τέλους ὁ ἄνθρωπος μόνος αὐτός, εἴτε στρατηγὸς εἶναι εἴτε πολιτικός, οὐδὲν μέγα κατορθοῖ χωρὶς τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ πάλιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ ὁ μάλιστα βλάπτων

τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Κατὰ τὸν Δικαίαρχον πολλῶ πλείονες ἄνθρωποι ἀπώλοντο ἐκ τῶν πολέμων καὶ τῶν στάσεων ἢ ἐξ ἀπασῶν τῶν φυσικῶν συμφορῶν, κατακλυσμῶν, λοιμῶν καὶ τῶν ὁμοίων.

Longiores] «διεξοδικώτεροι».—hoc loco] «ἐν τῷ θέματι τούτῳ».—belli... domi] κυρίως «ἐν πολέμῳ... οἴκοι», ἥτοι ἐν εἰρήνῃ, ὥστε ducem belli «τὸν στρατηγόν», principem domi «τὸν πολιτευόμενον».—sine hominum studiis] χωρὶς τῆς προθύμου συνεργασίας τῶν ἀνθρώπων» (πρβλ. κατωτέρω sine adiumentis hominum). — commemoratur] «μνημονεύεται παραδείγματος χάριν». Προτασσόμενον τὸ ῥῆμα μετ' ἐμφάσεως χρησιμεύει εἰς εἰσαγωγὴν παραδειγμάτων.—atque ut... sic] σταθερὸς τύπος μεταβάσεως ἐπ' ἄλλο τι. Διὰ μὲν τοῦ atque ut συγκεφαλαιοῦται τὸ πρῶτον μέρος. ἥτοι ἡ ἀποδειχθεῖσα πρότασις (homines hominibus maxime utiles sunt), διὰ δὲ τοῦ sic nulla... pestis ὑποδηλοῦται συγκριτικῶς τὸ δεύτερον μέρος, ἥτοι ἡ ἀποδεικτέα πρότασις (**οἱ ἄνθρωποι εἶναι καὶ οἱ μάλιστα βλάπτοντες ἀλλήλους**): «καὶ ὅπως ἀφ' ἑνός... οὕτως ἐξ ἄλλου» ἢ καὶ ἐναντιωματικῶς «καὶ ἐν ᾧ ἀφ' ἑνός... ὅμως ἐξ ἄλλου». —conspiratione atque consensu] χρῆσις δύο συνωνύμων (πρβλ. de finibus V, 65 conspiratio consensusque virtutum). Τὸ conspiratio «σύμπνοια», ἁρμονικὴ συνεργασία» κεῖται συνηθέστερον παρὰ Κικέρωνι καὶ Καίσαρι ἐπὶ καλῆς ση-μασίας. ὅπως καὶ τὸ ρ. conspirare, σπανιότερον ἐπὶ κακῆς, ἥτις εἶναι συχνοτάτη ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ λατινισμῷ (conspirati=coniurati).—nascatur] μεταφορικῶς «προξενεῖται».—est]=exstat. Περί Δικαίαρχου ὄρα πίνακα κυρ. ὀνομάτων.—copiosi] περί τοῦ ὕψους, «ἔχοντος ἀδρότητα λόγου», «εὐφραδοῦς».—eluvionis, pestilentiae κτλ.] γέν. ἐπεξηγητικαὶ (§ 2) «τὰς αἰτίας, ἥτοι τὸν κατακλυσμόν, λοιμὸν κτλ.»—vastitatis] «ἐρήμωσιν», τ. ἔ. ὀλεθρον ὁλοκλήρων στρατιῶν ἐν ἀγρίαις καὶ ἐρήμiais χώραις, ὡς τῆς τοῦ Καμβύσου ἐν Λιβύῃ καὶ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Γεδρωσίᾳ.—beluarum] οὐ μόνον ἀγρίων θηρίων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων μικροτέρων ζώων καὶ ἐντόμων, ὡς ἀκρί-

δων, σκορπίων, ἀσπαλάκων κτλ.—multitudinus] «πολλαπλασιασμοῦ» καὶ κατ' ἀκολουθίαν «ἐπιδρομῆς».—deinde comparat] τοῦ deinde γίνεται χρῆσις κατόπιν μετοχῆς (collectis ceteris causis), ὅπως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τοῦ εἶτα ἢ ἔπειτα : συλλέξας τὰς λοιπὰς αἰτίας, ἦτοι τὸν κατακλυσμὸν κτλ., ἔπειτα διὰ συγκρίσεως διδάσκει ὅτι κτλ. (comparat=comparatione docet).—

Τμήμα Γ' (§ 17—20).

§ 17-18. Ἐπειδὴ πηγὴ μεγίστη ὠφελείας καὶ βλάβης εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ἀνάγκη πᾶσα νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως ἐπισπώμεθα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν εὐνοίαν. Ἐν ᾧ δὲ τὰ ἐκ τῶν ἀψύχων ὄντων καὶ ἀλόγων ζώων ὠφελήματα καρπούμεθα διὰ τῶν χειρωνακτικῶν ἐργασιῶν, τῶν ἀνθρώπων τὸ ὑπὲρ ἡμῶν διαφέρον ἐξεγείρομεν διὰ τῆς δεξιότητος τῆς χαρκτηριζούσης τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας, ἦτοι διὰ τῆς σοφίας, σωφροσύνης, δικαιοσύνης.

§ 17. Hic locus] «ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀρχή», οὗ ἐπεξηγήσεις εἶναι ἡ διὰ τοῦ quin... obsint πρότασις ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ nihil hobeat dubitationis : «εἰς οὐδεμίαν ὑποκειμένης ἀμφιβολίαν τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς, ὅτι δηλ. οἱ ἄνθρωποι κτλ.».—proprium] «εἰδικὸν ἔργον».—conciliare] δηλ. sibi.—ad usus] «πρὸς τὰς χρεῖας», «πρὸς τὰ συμφέροντα».—itaque quae... fiunt... tribuuntur... hominum autem studia...excitantur] ἡ δύναμις τοῦ συμπερασμ. itaque πίπτει ἐπὶ τὴν δευτέραν πρότασιν excitantur, εἰς ἣν ἡ πρώτη quae... tribuuntur εἶναι λογικῶς ὑποτελής, διὸ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει ἀνάγκη νὰ δηλωθῇ ἡ σχέσις αὕτη διὰ τοῦ «ἐν ᾧ... ὅμως».—quae fiunt utiliter in...] «τὰ ὠφελήματα, ἅτινα ἐγκαινται εἰς...» ἢ ὁρθότερον τὰ ὠφελήματα τὰ προκύπτοντα ἐκ...» καὶ ἐλευθέρως «τὸ πορίζεσθαι ὠφελείας ἐκ...».—tribuuntur] «ἀνέκει», «εἶναι ἔργον».—artibus operosis] «τῶν χειρωνακτικῶν» «τῶν βαναυσικῶν τεχνῶν», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐλευθέρους (liberales).—hominum autem studia... sapientia

et virtute excitantur] ἡ συμμετρία τῶν προτάσεων ἀπῆται ὁ λόγος νὰ ἔχη ὧδε : hominum autem studia excitare... sapientiae et virtuti tribuitur. Ὁ δὲ νοῦς τῆς ὅλης περιόδου ἐν ᾧ πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀψύχων πραγμάτων καὶ τῶν ζῶων ἀπαιτοῦνται αἱ χειρωνακτικαὶ τέχναι, ὅπως ἐπεγείρωμεν τὸν ζῆλον τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν σπουδὴν ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας εὐδαιμονίας, ἀπαιτεῖται ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετή.

§ 18. Etiam] «καὶ τῷ ὄντι» : Παρεμβάλλον ὁ Κικ. ἐνταῦθα τὴν τριπλὴν διαίρεσιν τῆς ἀρετῆς, διαφέρουσιν τῆς συνήθους διαιρέσεως (πρὸβλ. I, 16 κεφ.) σκοποῦν ἔχει νὰ ἐξάσῃ τὴν εἰδικὴν τοῦ ἀνθρώπου δεξιότητα τοῦ νὰ προσελκύῃ τὴν ἀγάπην καὶ εὐνοίαν τῶν ἄλλων. — in tribus rebus fere vertitur] = εἰς τρεῖς περίπου ἐνεργείας περιστρέφεται (vertitur = versatur, constat), τ. ἔ. «εἰς τρεῖς ἐνεργείας ἐκδηλοῦται». — una est in perspicendo] «ἡ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν κατανόησιν», τ. ἔ. ἡ sapientia, ἡ **διανοητικὴ ἀρετὴ** κατ' Ἀριστοτέλη. — alterum cohibere] ἀνωμάλως ὅπως καὶ κατωτέρω τὸ tertium, ἀντὶ τοῦ altera est in cohibendis motibus (= ἡ δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν χολιναγωγίαν τῶν ψυχικῶν ἐξεγέρσεων), τ. ἔ. ἡ temperantia (ἡ **σωφροσύνη**), τὸ ἐν μέρος τῆς **ἡθικῆς ἀρετῆς**. — tertium... uti] = tertia est in iis utendis (= ἡ δὲ τρίτη ἀναφέρεται εἰς τὴν κοσμίαν καὶ λελογισμένην ἡμῶν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς μεθ' ὧν συναναστρέφόμεθα), τ. ἔ. τὸ ἕτερον μέρος τῆς **ἡθικῆς ἀρετῆς**, ἡ **δικαιοσύνη**. — quorum ..habeamus] = ut eorum... habeamus. — ea quae natura desiderat] = τὰς φυσικὰς χρείας. — expleta cumulataque habeamus] = expleamus cumulate «ἵνα πληρῶμεν (ἱκανοποιῶμεν) ἀφθόνως». — per eosdemque] = καὶ ἅμα δι' αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ et per quos. item (§ 12). — humanitas] = τὸ συναίσθημα τῆς φιλανθρωπίας —

§ 19-20. Παρὰ πάσων τὴν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ροπὴν τῆς τύχης ἢ καλῇ ἢ κακῇ ἐκβάσις τῶν πράξεων ἡμῶν ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τῆς προθύμου βοηθείας καὶ δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων ἢ ἐκ τῆς τύχης.

§ 19. Hanc facultatem] διασφαίνεται διὰ τῶν ἐπομένων : ut teneamus. Ἐρμηνεύει «διὰ τίνων μεθόδων δυνάμεθα νά-ποικτήσωμεν τὴν δεξιότητα τοῦ νά προσελκύωμεν καὶ διατη-ρῶμεν τὴν εὖνοιαν καὶ τὰς συμπαθείας τῶν ἀνθρώπων».—sed pauca ante dicenda sunt] διακόπτεται ὁ λόγος, ὅπως ἀνα-σκευοσθῇ ἡ γνώμη, ὅτι μόνῃ ἡ τύχῃ ἔχει ροπὴν ἐπὶ τὰ ἀνθρώ-πινα πράγματα τῆς ροπῆς ταύτης ὑπερέτερα εἶναι ἢ δύναμις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.—magna vis in fortuna] πρβλ. Δημοσθ. Ὀλυνθ. 2 24 : **μεγάλη γὰρ ροπή ἡ τύχη παρὰ πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα.**—in utramque partem] «ἐπ' ἀμφο-τέρα», ὅπερ ἐρμηνεύεται διὰ τῶν ἐπομένων vel secundas ad res vel adversas : «εἴτε πρὸς εὐτυχίαν εἴτε πρὸς δυστυχίαν». —prospero flatu] ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῆς πλεούσης νεῶς.—ad exitus pervehimur optatos]=καταγόμεθα εἰς τὸ ποθητὸν τέρας.—cum reflavit] «ὅταν πνεύσῃ ὑπεναντία ἡ τύχη». Ἡ χρον. πρότασις κατὰ παρακείμενον ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐνεστώτα τῆς κυρίας προτάσεως. —affligimur]=κατασυντριβόμεθα, κατα-ποντιζόμεθα.—ipsa fortuna] αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ τύχῃ ipsa =sua sponte, τ.ἔ. sine hominum opibus et studiis.—ha- bet casus] «ἐπιφέρει τὰς συμφορὰς». Παραλλάσσει ἐκάστοτε ἡ σημασία τοῦ habere συντασσομένου μετὰ διαφόρων ἀφηρημένων (πρβλ. § 17 nihil habet dubitationis, καὶ κατωτέρω § 44 habet causas)—ab inanimis] «τὰ ἀπὸ τῶν ἀψύχων προερχό-μενα, ἥτοι θυέλλας, καταιγίδας κτλ.»—

§ 20. At vero] ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀνωτέρω ipsa fortuna ceteros casus κτλ. Ὁ νοῦς ἡ μὲν τύχῃ αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς σπανιωτέρας ἐπιφέρει τὰς ἀπὸ τῶν ἀψύχων πραγμάτων καὶ ἀλό-γων ζῶων συμφορὰς, ἀλλ' ὅπου ἐμφανίζεται δρῶσα ἡ ἐλευθέρα τοῦ ἀνθρώπου βούλησις, ἐκεῖ ἡ τῆς τύχης ἐπ' ἀμφοτέρα ροπή ἐξαριτᾶται πάντως ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως.—pro- xime] χρονικῶς =ni per.=trium] κατὰ τὴν ἐν Φαρσάλῳ μάχην (τῇ 9 Αὐγ. τοῦ 48 π. Χ.), κατὰ τὴν ἐν Μούνδῃ (τῇ 6 Ἀπριλ. τοῦ 46) καὶ κατὰ τὴν ἐν Θέψῳ (τῇ 17 Μαρτίου τοῦ 45).—

saepe multorum] τὸ saepe=alias, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ proxime, τ. ἔ. multorum quorum alius alio tempore interiiit «ἐσχάτως μὲν τριῶν, ἄλλοτε δὲ πολλάκις πολλῶν». —summi viri] τοῦ Περμητίου, ὅστις ἡττηθεὶς ἐν Φαρσάλῳ κατέφυγεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου καὶ ἐθανατώθη. —ob eas] δηλ. invidias. —bene meritorum saepe civium expulsiones] τὸ saepe ἀντὶ ἐπιθετ. διορισμοῦ : «συχναὶ ἐξορίαι». —calamitates] ἐν ταῦθα «συμφοραὶ ἐν δικαστηρίῳ» ἥτοι καταδίκαι —fugae]=voluntaria exilia. —rursus] § 2. —honores, imperia] «πολιτικά καὶ στρατιωτικά ἀξιώματα». —sine opibus et studiis] ἄνευ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς προθύμου βοηθείας». —neutram in partem] «ἐπ' οὐδέτερον», τ. ἔ. οὔτε ἐπ' ἀγαθῷ οὔτε ἐπὶ κακοῷ». —quae oratio] «ὁ δὲ περὶ τοῦτου λόγος». —comparetur] ὑποτ. προστακτικὴ «ἄς παραβληθῇ».

Τμήμα Δ' § 21-85. Ἔφρουνα τῶν μέσων, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι καθιστῶσιν ἑαυτοὺς ὠφελίμους εἰς τοὺς ἄλλους.

§ 21-22. Ἐξ εἶναι τὰ ἐλαττήρια, ὅφ' ὧν οἱ ἄνθρωποι παρὰ κινούμενοι συντελοῦσιν εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν ἄλλων, **εὐνοια, ἐκτίμησις, ἐλπίς τῆς ὠφελείας, φόβος, ιδιοτέλεια, χρήματα.**

§ 21. ad eum augendum] «ὅπως προαγάγωσιν αὐτόν. —honestandum] «ὅπως καταστήσωσιν αὐτόν ἄξιον τιμῆς». —faciunt] χρῆσις τοῦ γενικοῦ τούτου ῥήματος πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαληψέως τοῦ ρ. tribuunt ὁμοίως ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἢ χρῆσις τῶν ῥημάτων **ποιεῖν, πράττειν, δρᾶν**. —suspiciunt] suspicere (in ἢ ad) aliquid=ἀνυψοῦν τὸ βλέμμα πρὸς τι (in) caelum). μεθ' ἀπλῆς δὲ αἰτιατικῆς (aliquem ἢ aliquid)=θεωρεῖν τινα ἢ τι μετ' εὐλαβείας καὶ θαυμασμοῦ, τιμᾶν, θαυμάζειν (συνών. admirari, ἀντιθετὸν τὸ despiciere § 36). —aut cui .. cuius... a quibus] ἀντὶ τῶν : si cui κτλ. Αἱ τρεῖς αὗται ἀναφορικαὶ ἐτέθησαν καθ' ἑλξιν πρὸς τὴν ἀναφορικὴν quemque, ἡ δὲ τελευταία πρότασις aut ducuntur κατέστη ὅλως ἀνεξάρτητος. —populares homines]=δημαγωγοί. —largitiones] «δωρεαί», οἷα

εἶναι αἱ διὰ νόμων διανομαὶ δημοσίας γῆς (*leges agrariae*), σίτου (*leges frumentariae*), αἱ χρῶν ἀποκοπαὶ (*tabulae novae*), αἱ δημόσιαι ἐστιάσεις κτλ.—*quae .. ratio*] «ἥτις εἶναι μέθοδος», τ. ἔ. τὸ διὰ τῶν χρημάτων ἐλατήριον. Ἀντὶ τοῦ *quae* ἀνεμόμενον *quod*. δηλ. *mercede duci*, ἀλλὰ τὸ γένος τῆς ἀντωνυμίας ἀφωμοιώθη πρὸς τὸ γένος τοῦ κατηγορουμένου.—*illa quidem*] μετὰ παραχωρητικῆς ἐννοίας, ἀποδοτέας ἐν τῇ ἑλληνικῇ διὰ τοῦ συνδέσμου **μέν** ἢ ἀντίθεσις ἐπακολουθεῖ κατωτέρω *sed quoniam* κτλ.

§ 22. Si prius... dixerimus] περὶ τῆς συντάξεως προβλ.
 § 1.—*propiores*] ἐγγύτερα πρὸς τὴν ἀρετὴν εἶναι τὰ πέντε πρῶτα ἐλατήρια, περὶ δὲ τοῦ ἔκτου, ἥτοι τοῦ χρηματικοῦ, πραγματεύεται ἐν τῷ τέλει.—*atque etiam*]. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα ἀνεμόμενον νὰ ἐπιληφθῇ ὁ Κικ. τῆς ἐξετάσεως ἐκάστου τῶν ἔξ ἐλατηρίων, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης εἰσάγει ἐκ νέου τὴν διαίρεσιν τούτων. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην διαίρεσιν ὠρμηθῇ ἐκ τῆς γνώμης, ὅτι οἱ ἄνθρωποι κινούμενοι ὑπὸ τῶν ἐλατηρίων ἐκείνων **προάγουσι τὰ συμφέροντα** τῶν ἄλλων (*ad eum augendum altque honestandum*), κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ σχεδὸν πρὸς τὴν πρώτην, ἀλλὰ συντομώτερον ἐκτεθειμένη, εἶχεν ἐν νῷ ὅτι ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐλατηρίων κινούμενοι οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰ θελήματα τοῦ ἄλλου (*subiciunt se homines imperio* κτλ.). Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ διαίρεσει τῶν ἐλατηρίων, ἥτις εἶναι καὶ πῶς αὐθαίρετος, διότι τὸ *βον* (ἐλπίς τῆς ὠφελείας) καὶ *δον* (ἰδιοτέλεια) ἢ τι ἢ οὐδὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων, εἶχεν ὁ Κικ. πρὸ ὀφθαλμῶν οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸν τὸν πολιτικὸν βίον τῶν Ῥωμαίων ἀριστοκρατικῶν.—*aut beneficiorum magnitudine*] τὸ αὐτὸ δύνανται ἐνταῦθα νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τοῦ *et*.—*aut dignitatis praestantia*] «ἢ ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματος» «ἢ ὑπὸ τῆς ὑπερόχου κοινωνικῆς θέσεως», τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐν τῇ πρώτῃ διαίρεσει *honoris gratia*.—*spe sibi id utile futurum*] δηλ. τὸ *subicere se imperio alterius*. Τὸ ὄνομα *spes* συντάσσεται, ὅπως καὶ τὸ *q. spero*, πρὸς ἀπαρέμφα-

τον, καὶ κατωτέρω ἀπὸ τοῦ *meta* ἐξαρτᾶται ἢ *prot. ne... cogantur*, ὅπως ἀπὸ τοῦ *o. metuo* ἐξαρτᾶται τοιαύτη πρότασις.

Διεξερχόμενος ἐφεξῆς (23·85) ὁ συγγραφεὺς τὰ ἐξ ἐλατήρια ἐρευνᾷ αὐτὰ κατὰ ζεύγη καὶ οὐχὶ καθ' ἑνὴν ἀνωτέρω παρέταξε σειρὰν. Καὶ πρῶτον ἐξετάζεται ἡ **ἀγάπη** καὶ ὁ **φόβος**.

§ 23-24. "Αριστον καὶ ἀσφαλέστατον μέσον πρὸς κτῆσιν διαρκoὺς δυνάμεις εἶναι ἡ **ἀγάπη**, οὐχὶ ὁ **φόβος**. "Ο εἰς τοὺς ἄλλους φοβερός φοβεῖται αὐτὸς καὶ μισεῖται. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπικυροῦσιν ἱστορικὰ παραδείγματα, οἷον ἡ τύχη τοῦ Καίσαρος καὶ τῶν ἄλλων τυράννων.

§ 23. *Nec aptius est quicquā] ἀντὶ τοῦ nec aptior est ulla res.—ad tuendas ac tenendas] χρῆσις δύο συνωνύμων μετὰ παρηχήσεως «πρὸς ἀσφαλῆ κτῆσιν διαρκoὺς δυνάμεις».—nec alienius quam timeri] «οὔτε μᾶλλον ἄλλότριον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ τὸ νὰ εἶναι τις φοβερός πρὸς τοὺς ἄλλους».—praeclare Ennius] δηλ. dixit. ὅπερ ἐπὶ παραθέσεως χωρίων ἢ λόγων ἄλλων παραλείπεται, ὁσάκις ἡ παράλειψις αὐτῇ ὑποδηλοῦται διὰ τινος ἐπιρρημάτων (*praeclare*) ἢ ἄλλης τινὸς λέξεως. "Ο παρατιθέμενος στίχος ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν τοῦ Ἐννίου τραγωδίαν **Θυέστην**.—periisse expetit] τὸ ἐκ τῶν ἐπιθυμίας σημαντικῶν ρημάτων ἐξαρτώμενον ἀπαρέμφατον ἐκφέρεται ἐνίοτε ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ μάλιστα λατινισμῷ κατὰ παρακείμενον, ἐν ᾧ ἐκφορᾷ ὑπόκειται πιθανῶς λείψανον τῆς σημασίας τοῦ ἀορίστου (*periisse*=ἀπολέσθαι). Οἱ δὲ ποιηταὶ τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων ἐπεξέτειναν τὴν χρῆσιν ταύτην τοῦ ἀπαρεμφάτου κατὰ ζῆλον ἑλληνικὸν καὶ τοῦ μέτρου ἕνεκα.—*nuper est cognitum] δηλ. διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος (huius tyranni), ὅστις ἐφο- νεύθη ἕνεκα τοῦ μίσους οὐχί, ὥς ἐκ προκαταλήψεως ὁ Κικ. κρίνει, τοῦ λαοῦ (multorum), ἀλλὰ τῶν ἀριστοκρατικῶν (optimates).—ac paret]=et cui (δηλ. τῷ Καίσαρι) paret «καὶ εἰς ὃν ὑπακούει νῦν μάλιστα, ἐν ᾧ εἶναι τεθνεῶς» (*mortuo*). Ἀποθανόντων ὁ Καίσαρ ἀνέστησεν ἐν τῷ Ἀντωνίῳ, ὅστις κατώρθωσε νὰ κυρώσῃ ἐν τῇ συγκλήτῳ νόμον, δι' οὗ ἐπεκυροῦντο πᾶσαι αἱ**

τοῦ Καίσαρος διατάξεις (acta) αἱ τε δημοσιευθεῖσαι καὶ αἱ μὴ. Τοῦτο δέ, ὡς εἰκός, βαρέως ἔφερον οἱ αὐστηρότεροι τῶν συγκλητικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων. — cum maxime] = nunc ipsum, hoc ipso tempore «νῦν εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε», «νῦν μάλιστα», ἐνίοτε δὲ προτάσσεται καὶ τὸ nunc. — ad pestem] = ad perniciem, ad exitium. Valeat ad pestem = exitiale sit. — diuturnitatis] = diuturnae possessionis, ὅπως καὶ κατωτέρω ad perpetuitatem = ad perpetuam possessionem.

§ 24. Vi oppressos] ἡ μετοχή οὐσιαστικῶς «τοὺς βίᾳ ὑποταγμένους». — sit sane] ὑποτακτικὴ σημαντικὴ παραχωρήσεως, ἣν ἐπὶ μᾶλλον ἐμφανίζει τὸ ἐπίρρημα sane, «ἃς ποιοῦνται πάντως χρῆσιν τῆς ὁμότητος» «ἔστω! ἃς ἐπιδεικνύουσιν ὁμότητα». Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν παραχώρησιν ἐπιφέρεται διὰ τοῦ qui vero κτλ. — eris] ἡ ὀρθὴ γραφὴ erus (= δεσπότης), οὐχὶ herus. — teneri] = contineri. — se instruunt] «ἐξαρτύνουσιν ἑαυτοὺς», καθοπλίζουν ἑαυτούς, τ. ἔ. δι' ἐνόπλου δυνάμεως, διὰ δορυφόρων ἀσφαλίζουν ἑαυτούς, ὡς ὁ Καῖσαρ καὶ εἶτα ὁ Ἀντώνιος, — iis nihil... dementius] τὸ iis ἀφαιρετ. συγκριτικὴ «τούτων οὐδὲν ἀφρονέστερον», τ. ἔ. οὗτοι εἶναι οἱ πάντων ἀφρονέστατοι — timefacta] ἀπαξ εἰρημένη παρὰ Κικέρωνι ἡ λέξις = καταπεπληγμένη. — libertas] ὑποκειμενικῶς «τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας», πρβλ. communitas «τὸ κοινωνικὸν συναίσθημα» (I, 152] Τὸ timefacta libertas μετὰφράζε ἐλευθέρως «καταπεπληγμένον τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας», ἵνα οὕτω συνεχίζεται ἡ μεταφορὰ τῶν q. demersae καὶ emergunt — haec] δηλ. leges libertas — iudiciis tacitis] «διὰ σιωπηλῶν κρίσεων» «διὰ σιωπηλῶν ἐκδηλώσεων γνώμης». Πρὸς ταῦτα παράβαλε τὸ γαλλ. ρητόν: la silence du peuple est la leçon des rois. — occultis suffragiis] «διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας», δι' ἧς καθίστανται εἰς τὰς ἀρχάς (de honore) οὐχὶ οἱ φίλοι, ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ τῶν τυράννων. Παράδειγμα ἡ ὑπὸ τοῦ Σουητωνίου ἀναφερομένη μυστικὴ ψηφοφορία ὑπὸ τῶν δημάρχων Καίσετιου καὶ Μαρούλλου, οὗς ὁ Καῖσαρ βίᾳ εἶχεν ἀναγκάσει νὰ παραιτη-

·θῶσι τῆς ἀρχῆς (ἐν βίῳ 'Ιουλ. Καίσαρος 80 : post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium).—acriores.. mōrsus] «ὀξύτερα τὰ δῆγματα», αἱ προσβολαί, αἱ ἐξεγέρσεις, τ' ἔ. τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας ὅταν αὕτη ἐπὶ τινα χρόνον ἀφαιρῇται (intermissae), ἐξεγίρεται σφοδρότερον κατὰ τῶν ἀφαιρούντων ἢ ὅσον ἐκδηλοῦται, ὅταν αὕτη διατηρῇται ἀδιατάρακτος (retentae=servatae).—latissime patet]=ἔχει εὐρυτάτην πρακτικὴν ἐφαρμογὴν.—id amplectamur]=τοῦτο ὡς ἀσπαζόμεθα, ὡς ἐπιδιώκωμεν μετὰ ζήλου. Ὡς ἐπεξήγησις τοῦ id ἔπονται αἱ προτάσεις ut absit... retineatur.—qui se metui κτλ.] παροιμιώδης ἐκφορά, πρβλ. τὸ τοῦ ποιητοῦ Λαβερίου : necesse est multos timeat, quem multi timent.

§ 25-30. Πρὸς πίστωσιν τοῦ ἀνωτέρω διατυπωθέντος ἀξιωματος (§ 23) προφέρονται προσέτι παρὰδείγματα α') Ἑλλήνων τυράννων καὶ β') πόλεων, οἷα ἡ Λακεδαιμόνιον καὶ ἡ Ρώμη, ὅτε αὗται ἔπλυνον νῦν προστατεύωσι τοὺς καταπιεζομένους καὶ ἐπεχείρησεν ἄρχωσι διὰ τοῦ φόβου μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐπιεικείας.

§ 25. Quid censemus... quo cruciatu timoris angis solitum ?] συχνάκις διὰ τοῦ quid censes (censemus, censetis) εἰσάγεται εἰδικωτέρα ἐρώτησις ἐκφερομένη κατ' ἀπαρέμφατον (quo .. solitum δηλ. esse), πρβλ. κατωτέρω quid Al. Phraeum (δηλ. censes) quo animo vixisse arbitramur, ἔνθα προστίθεται τὸ arbitramur. Ἡ τοιαύτη συνδρομὴ δύο ἐρωτημ. ἐκφορῶν ἐν μιᾷ προτάσει προῆλθεν ἐκ τῆς δημώδους φράσεως quid censes ἢ quid putas eum ? «τί νομίζεις περὶ αὐτοῦ ;»—quo cruciatu timoris ?] «ὕπὸ τίνος βασανιστικοῦ φόβου ;»—capillam] δηλ. τῆς γενειάδος.—ut scriptum legimus] «ὥς ἀναγινώσκωμεν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις». Συνήθως ὁ Κικ. λέγει scriptum videmus.—compurctum notis Thraeciis] «ἐστιγμένον κατὰ τὸν Θρακῶν τρόπον» (πρβλ. Ἡροδ. V, 6 :

καὶ τὸ μὲν ἐστίχθαι εὐγενὲς κέκριται, τὸ δὲ ἄστικτον ἀγενές). Τὸ τοιοῦτον καθίστα φοβερώτερον τὸν βάρβαρον. Οἱ οὕτως ἐστιγμένοι ἐκαλοῦντο *στιγματῖαι* (πρβλ. κατωτέρω τὴν λ: *stigmatiam*). —ne occultaretur] ἐξαργτάται ἐκ τοῦ exquirerent = exquirentes caverent. —nec eum fefellit] ἀπροσώπως, «καὶ δὲν ἐσφάλῃ», πρβλ. τὴν συνήθη φράσιν nisi me fallit. —ab ea ipsa] «ὑπ' αὐτῆς ἐκείνης» πρβλ. τὸ ἐν τῷ πίνακι τῶν κυρ. ὄνομ. χωρίον τοῦ Ξενοφῶντος. —propter suspicionem] «διότι κατέστη ὑποπτος». —premente metu] «μεταχειριζομένη τὰς διὰ τοῦ φόβου πιέσεις».

§ 26. Nobilitata] = διαβεβοημένη. Περὶ τῆς σκληρότητος τοῦ *Φαλάριδος*, τυράννου τοῦ Ἀκράγαντος (κατὰ τὸν βον αἰῶνα π.Χ.), πολλὰ διεθρυλοῦντο ἐν τῇ ἀρχαιότητι, μάλιστα δὲ τὸ τοῦ ταύρου τοῦ κατασκευασθέντος ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Περίλλου. —praeter ceteros] βραχυλογικῶς «praeter ceterorum crudelitatem». —a paucis] ποιητ. αἴτιον τοῦ interiit, πρβλ. τὸ ἑλλην. *ἀποθνήσκειν ὑπὸ τινος*. —multitudo impetum fecit] ὁ Φάλαρις ἐλιθοβολήθη τῇ προτροπῇ τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου. —Lacedaemonios iniuste imperantes] περὶ τοῦ πράγματος πρβλ. Ἰσοκρ. περὶ Εἰρήνης § 100 (ὄρα Παράρτημα). —spectatores se otiosos praebuerunt] ἀπαθεῖς θεατὰς παρόσχον ἑαυτούς. —Leuctricae calamitatis] τῷ 371 π. Χ.

Κεφ. 8.

Verum tamen] ἀμέσως εἰς τὰς λέξεις ταύτας ἐὰν ἐπηκο-
λούθῃ τοιαύτη τις πρότασις : fieri non potest quin dome-
stica proferam, ὁ λόγος θάπτεται σαφέστερος. Ὁ νοῦς : «Εἰ
καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀσμενίζω ἀλλοτρίων μᾶλλον ἢ
οἰκείων παραδειγμάτων νὰ μνημονεύω, ὅμως δὲν δύναμαι νὰ μὴ
παραθέσω ἐνταῦθα καὶ παραδείγματα ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας».
Ἐν δὲ τοῖς ἐπομένοις ἀνεμένομεν τὴν παράστασιν τοῦδε τοῦ
νοήματος : «ἐφ' ὅσον μὲν ὁ τῶν Ρ. δῆμος ἦρχε μετ' ἐπιεικείας,
ἠὺδοκίμει, εὐθὺς δ' ὥς ἤρξατο νὰ ποιῇται χρῆσιν τοῦ φόβου,

κατέπεσεν», ἀλλ' ἀντὶ τούτου ὁ Κικ. μετὰ βραχὺν περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς ἐπεικοῦς ἀρχῆς λόγον ἐκτρέπεται εἰς δεινολογίαν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ἐλευθερίας, τ. ἔ. τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καθεστῶτος, καὶ ψέγει μάλιστα τὰς τοῦ Καίσαρος ὑπερβασίας, μόλις δ' ἐν § 29 ἀναλαμβάνει τὸν κοπέντα μίτον τοῦ λόγου (*redeundum est enim ad propositum*).—*tenebatur*]=*continebatur* «ἐστηρίζετο».—*bella*] ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ κύρια προτάσεις.—*pro sociis*] οἷον ἐν τῷ κατὰ τῶν Σαμνιτῶν πολέμῳ ὑπὲρ τῆς Καπύης.—*de imperio*] «ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς», πρὸς ἐπέκτασιν τῆς ἀρχῆς καὶ οὐχὶ δῆλον ὅτι πρὸς δῆλωσιν καὶ διαρπαγὴν τῶν ἐπαρχιῶν. Περὶ τῆς προθέσεως *de*=ὑπὲρ *pro*βλ. I 83 *dimicare paratius de honore et gloria*. Ἄλλ' ἐκ τῶν συμφραζομένων συναγεται ἐνίοτε καὶ ἡ ἐναντία ἐννοια (=κατὰ τινος) οἷον *eius de me acerbissimae contiones* (Philip. XIII, 19).—*necessariae*] ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὥς ἡ καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνης καὶ τῆς Νουμαντίας· *pro*βλ. I, 35, ἐνθα ὁ Κικ. ἀποφαίνεται μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου (*nollem Corinthum*). Ἡ περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων κρίσις τοῦ Κικέρωνος εἶναι οὐχὶ ἡ τοῦ ἀπροκαταλήπτου ἱστορικοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ τοῦ ὁπαδοῦ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καθεστῶτος. Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ κίτακτητικοὶ πόλεμοι ἐπεχειρήθησαν οὐχὶ πάντοτε *pro sociis*, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ τῶν συμμάχων ὑπεράσπισις ἦτο ἀπλῇ πρόφασις. Αἱ δὲ τῶν προμνημονευθεισῶν πόλεων καταστροφαὶ δὲν δικαιολογοῦνται ἐπαρκῶς διὰ τοῦ ἐπιθέτου *necessarii*.—*populorum*] «δημοκρατομένων πόλεων» «δήμων», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *regum*.—*nationum*] λαῶν ἐν γένει. ἀσχέτως πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτῶν σύνταξιν, ἐνταῦθα δὲ «ἀπολιτίστων λαῶν».—*si... defendissent*] ἐπεξήγησις τοῦ *ex hac una re* «ὑπερασπίζοντες δηλ. τὰς ἐπαρχίας κτλ.».

§ 27. *Illud*] «ἡ κατάστασις ἐκείνη».—*hanc consuetudinem et disciplinam*] «τὸν συνήθη τοῦτον καὶ συστηματικὸν τρόπον τοῦ πολιτεύεσθαι».—*post vero Sullae victoriam*]

«ἀλλ' ἀπὸ τῆς νίκης τοῦ Σύλλα». Περὶ τῆς σημασίας τῆς προθέσεως post πρβλ. § 82 post Alexandream conditam, περὶ δὲ τῆς ἀσυνήθους θέσεως τοῦ vero ὅρα § 8: contra autem omnia. Καὶ ὁ Σαλλούστιος (Cat. 11) ταύτην θεωρεῖ ὡς τὴν κρίσιμον χρόν. περίοδον, καθ' ἣν ἐπεγένετο παντελὴς μεταβολὴ τῆς πολιτείας καὶ τῶν ἡθῶν τῶν Ρωμαίων.—desitum est videri] «ἐπαύσατο νὰ φαίνεται», οὐδόλως ἐφαίνετο πλέον». Τὸ desitum est (παθ. παρακ. τοῦ desino) καθ' ἑλξιν πρὸς τὸ ἀπ' αὐτοῦ ἐξαριτώμενον παθ. ἀπαρέμφατον videri. Ἡ αὐτὴ ἑλξις παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ coeptum est μετὰ παθητ. ἀπαρεμφάτου.—in illo] «ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνου», δηλ. τοῦ Σύλλα. Περὶ τῆς χρήσεως τῆς προθ. in πρβλ. § 50 in Albucio.—honestam causam] «τὴν χρηστὴν ὑπόθεσιν», δηλ. τὴν τῶν ἀριστοκρατικῶν, ὑπὲρ ἧς ἀμυνόμενος ὁ Σύλλας ἐναντίον τῶν περὶ τὸν Μάριον δημοκρατικῶν ἀπένειμε τὴν ὅλην ἐξουσίαν εἰς τὴν Σύγκλητον. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἦταν τῶν δημοκρατικῶν ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ἦτο οὐχὶ ἡ προσήκουσα (non honesta victoria), διότι ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῶν προγραφῶν, αἵτινες ἔκτοτε κατέστησαν συνήθεις ἐναντίον τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων. victoria ἐνταῦθα σημαίνει τὴν ἐκ τῆς νίκης προκύψασαν νέαν κατάστασιν. Καὶ ὁ Σαλλούστιος (ἐνθ. ἀν. 11) λέγει ὅτι ὁ Σύλλας bonis initiis malos eventus habuit.—hasta posita] «πῆξας τὸ δόρυ», ὅπως δηλ. ποιήσῃ δημοπράτους τὰς περιουσίας τῶν προγεγραμμένων. Ἡ πρώτη χρήσις τῆς τοῦ δόρατος πῆξεως εἰς τὴν γῆν ἀνάγεται εἰς τὰς δημοπρασίας, αἵτινες ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν πολέμων λείας (sub hasta vendere), εἶτα δὲ ὡς συμβολικὸς τύπος ἐπεξετάθη ἐπὶ πάσας τὰς δημοσίας προκηρύξεις —certe civium] «πάντως πολιτῶν».—praedam se suam vendere] λέγων ταῦτα ὁ Σύλλας ὑπεδήλου, ὅτι μετεχειρίζετο τοὺς τιμωρομένους ὡς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος.—secutus est qui] δηλ. ὁ Καῖσαρ.—in impia causa] «ἐν πονηρᾷ ὑποθέσει», δηλ. τῇ τῶν δημοκρατικῶν, ἣν ἐκ προκαταλήψεως ὁ Κικ. ἀποκαλεῖ οὕτω κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν honestam causam τῶν ἀριστοκρατι-

κῶν.—qui ..publicaret...comprehenderet] αἱ ἀναφορ. προτάσεις καθ' ὑποτακτικὴν, αἵτε δηλοῦσαι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἰδιότητος τῆς χαρακτηριζούσης τὸ ὑποκείμενον τῆς κυρίας προτάσεως (συμπερασμ. πρότ.) : «μετὰ τὸν Σύλλαν ἦλθεν ἕτερος, ὅστις ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ δημεύσῃ κτλ.». Ἡδύναντο αἱ προτάσεις αὗται νὰ ἐξενεχθῶσι καὶ καθ' ὅριστ. : qui publicavit...comprehendit, δι' ὧν θὰ ἐδηλοῦτο ἁπλῶς ἡ πρᾶξις, ἐν ᾧ διὰ τῆς ὑποτακτ. σημαίνεται, ὅτι ἡ πρᾶξις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τοῦ χαρακτηῖρος τοῦ Καίσαρος.—victoria foediorum τ. ἔ. ἐν τῇ νίκῃ, ἣν ἤρατο ὁ Καῖσαρ κατὰ τὸν πρὸς τὸν Πομπήιον ἐμφύλιον πόλεμον. Ἀποκαλῶν αὐτὴν ὁ Κικ. foediorum, ὅπως ἀνωτέρω τὴν ὑπόθεσιν τῶν δημοκρατικῶν impiam ὑπεμφαίνει τὴν κατέχουσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πικρίαν.—non...publicaret, sed] δὲν εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ non modo., sed etiam. Ἐνταῦθα ὁ Κικ. θέλει νὰ ἐμφανίσῃ ὅτι ἡ παρὰ τοῦ Καίσαρος γενομένη δήμευσις τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας (singulorum civium) εἶναι ἀναξία λόγου καὶ μηδαμινὴ παραβαλλομένη πρὸς τὴν δήμευσιν ἐπαρχιῶν ὅλων. Διότι ὁ Καῖσαρ διένειμε τὴν χώραν τῆς Καμπανίας πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας καὶ διέθηκε κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς ἐπαρχίας, ὧν ἡ διοικήσις μέχρι τοῦδε ἀνῆκεν εἰς τὴν σύγκλητον ἢ τὸν δῆμον.—uno calamitatis iure comprehenderet] «νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ αὐτῷ δικαίῳ τῆς συμφορᾶς», «νὰ ἐξομοιώσῃ ἐν τῷ δικαίῳ τῆς συμφορᾶς», τ. ἔ. νὰ περιαγάγῃ εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν τῆς δυστυχίας· ἐνταῦθα ius=status, conditio.

§ 28. Ad exemplum amissi imperij] «ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα τῆς ἀπολείας τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς». Τὸ θριαμβεύειν ἀπὸ πόλεως ἐκπαλαί συμμάχου καὶ μεγάλα τοὺς Ρωμαίους εὐεργετήσασθαι καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεταχειρίζεσθαι αὐτὴν ὡς πολεμίαν εἶναι τὸ αὐτό, λέγει μετὰ τινος ὑπερβολῆς ὁ Κικ., καὶ τὸ κηρύττειν καταλελυμένα τὰ θέσμια πάντα, ἅτινα ἕως τότε ἦσαν τὸ θεμέλιον τῆς καθεστῶσης τῶν Ρ. πολιτείας. Οἱ Μασσαλιῶται ἦσαν παλαιότατοι σύμμαχοι τῶν Ρωμαίων, κατὰ δὲ τὸν

ἐμφύλιον πόλεμον συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πομπηίου καὶ ἀνέστησαν κρατερώς πρὸς τὸν Καίσαρα πορευόμενον κατὰ τῆς Ἰσπανίας. Νικήσας δ' ὁ Καίσαρ αὐτούς, ὅπως τιμωρήσῃ, δὲν ἀφείλε μὲν τούτους τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκόσμησε τὸν ἑαυτοῦ θρίαμβον διὰ τοῦ **δρομώματος** τῆς πόλεως αὐτῶν (*portari ex triumpho Massiliam*), ὡς ἦτο ἔθος.—*ex ea urbe triumphari*] τὸ ῥῆμα κεῖται ἐνταῦθα ἀπροσώπως=κατήγετο θρίαμβος ἀπ' ἐκείνης τῆς πόλεως. Τὸ *triumphare* συντάσσεται μετὰ τῆς *de* ἢ *ex*.—*ex Transalpinis bellis*] βραχυλογικῶς ἀντὶ τοῦ *ex Transalpinis gentibus*, *quibuscum bella gesserunt*.—*hoc uno... indignius*] τὸ *unus*, ὅπερ συνήθως διορίζει ἐπιτατικῶς τὸν ὑπερθετικὸν βαθμόν, συντάσσεται ἐνταῦθα μετὰ συγκριτικοῦ, διότι τὸ *indignius* ἐν τῇ ἀρνητικῇ κατ' ἔννοιαν προτάσει ἰσοδυναμεῖ πρὸς ὑπερθετικόν. ἐὰν αὕτη ἐξενεχθῇ καταφατικῶς: *hoc unum omnium indignissimum fuit*, *quae umquam sol vidit*.—*impunita*] κατηγορούμενον.—*ad paucos*] κληρονόμοι τοῦ Καίσαρος ἦσαν ὁ Γ. Ὁκτάβιος, ὁ Α. Πινάριος καὶ ὁ Κ. Πέδιος.—*cupiditatum*] τ. ἔ. τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐπιθυμίας τῶν περιουσιῶν τῶν πολιτῶν.—*improbos*] «πονηροὺς πολίτας» ἐπιβουλεύοντας δηλ. τῇ πολιτείᾳ, ἐν οἷς ὑπονοεῖται ἰδίᾳ ὁ Ἀντώνιος.

§ 29. *Semen et causa*] «τὸ σπέρμα, τ. ἔ. ἡ ἀρχή, καὶ ἡ αἰτία».—*derit*] ὁ ὀρθὸς τύπος εἶναι ὁ συνηρημένος (*dērit*), οὐχὶ ὁ ἀσυναίρετος *deerit*, ὁμοίως οἱ τοῦ ἐνεστ. *dēs*, *dēst*, *dēsse*, οὐχὶ *dees*, *deest*, *deesse* κτλ.—*hastam illam*] τ. ἔ. τὴν δήμευσιν (§ 27) τῶν περιουσιῶν τῶν προγεγραμμένων ἢ τῶν ἐν τῷ ἐμφυλίῳ πολέμῳ πεσόντων.—*dum meminerint* κτλ.] «ἐφ' ὅσον θὰ ἐνθυμῶνται καὶ θὰ ἐλπίζωσιν».—*P. Sulla*] ὄρα πίν. κυρ. ὀνομάτων.—*alter*] ὁ ἕτερος τῶν Κορνηλίων, ἀπελεύθερος τοῦ δικτάτορος Σύλλα, διετέλεσε γραφεὺς ἐπὶ τῆς τούτου δικτατορίας (*in illa dictatura*) καὶ ταμίας ἐπὶ τῆς τοῦ Καίσαρος (*in hac*). Λέγων ὁ Κικ. ὅτι κατέστη *quaestor urbanus*, τ. ἔ. ἐπιμελητὴς τῶν ἐν τῷ ταμείῳ τῆς πόλεως ἀποκειμένων δημοσίων χρημάτων, ὁ ἀπελεύθερος ἐκείνος, θέλει βεβαίως νὰ ψέξῃ τὸν **Γρατοῖάτου, Κικέρωνος de officiis**. **Ἔκδ. Τρίτη** 6

Καίσαρα. Ὁ Καῖσαρ ἡΐξησεν ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ δικτατορίας τὸν ἀριθμὸν τῶν ταμιῶν εἰς 40.—parietes... metuentes] «μόνον τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἴστανται ὄρθια, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα φοβούμενα κτλ.». —Περὶ τῆς διὰ τοῦ metuentes προσωποποιίας πρβλ. pro Marcello § 10 parietes huius curiae tibi gratiam agere gestiunt.—rem vero publicam κτλ.] «τὴν γε μὴν πολιτείαν παντελῶς ἀπώλεσαμεν». Ἡ διὰ τοῦ vero ἐπιφερομένη ἰσχυρὰ ἀντίθεσις ὑπεμφαίνει τοῦ Κικέρωνος τὴν ψυχικὴν ὁδύνην.—atque in has clades] μετὰ τὴν παρέμβασιν ἀναλαμβάνων ὁ Κικ. τὸν διακοπέντα μίτον τοῦ λόγου ἐπανέρχεται εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τοῦ 7ου κεφ. διατυπωθὲν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεμία ἐπὶ τοῦ φόβου στηριζομένη δύναμις εἶναι διαρκὲς· προχωρῶν δὲ νῦν καὶ περαιτέρω διὰ τοῦ ἐνθυμήματος a maiore ad minus (ἐὰν ταῦτα ἐπαθὲν ὁ δῆμος τῶν Ρωμαίων, τί ὀφείλουσι νὰ περιμένωσι τὰ ἄτομα;) ἐξετάζει δι' ὀλίγον τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀτόμων (singuli).—dum... malumus] τὸ dum ἐνταῦθα αἰτιολογικόν.—quod cum perspicuum sit] «φανεροῦ λοιπὸν ὄντος ὅτι κτλ.», διὰ τοῦ quod ἔχοντος ἐνταῦθα δύναμιν συμπερασμ. συνδέσμου=quare (πρβλ. quod si, quod quia κτλ.) γίνεται στενωτέρα ἢ μετὰ τῶν ἡγουμένων συνάφεια.—sequitur ut κτλ.] «ὀφείλομεν κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἐρευνῶμεν».—cum honore et fide caritatem] ὁ διὰ προθέσεως διορισμὸς ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐπιθετικὸν=ἀγάπην συνδεδεμένην μετὰ... ἢ στηριζομένην ἐπὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεως.

§ 30. Ἡ ἐν τῷ βίῳ μεγάλη ἀξία τῆς φιλίας. Ταύτης ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀνάγκην οἱ τε ἄσχημοι καὶ οἱ ἐπίσημοι ἄνδρες.

Ad vitam institutam] ad vitae institutionem ἢ rationem.—accomodandum est] «ἐκ τοῦ τρόπου (ἐκ τῆς καταστάσεως) τοῦ βίου ἐκάστου ὀφείλει νὰ κανονίζεται, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη κτλ.—certum hoc sit]=constitutum sit=τοῦτο ἔστω ὀρισμένον», τοῦτο ἄς παραδεχθῶμεν ὡς βέβαιον. Προτάσσεται ἢ λ. certum μετ' ἐμφάσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἀβεβαιότητα περὶ τοῦ πλήθους τῶν φίλων, ὧν ἔχομεν

ἀνάγκην.—idque] «καὶ ταῦτα» καὶ μάλιστα.—mirantium nos-
tra] «θαυμαζόντων τὰ ἡμέτερα», ἥτοι «σφόδρα ἐκτιμώντων τὴν
ἡμετέραν ἀξίαν».—haec una res] «τοῦτο μόνον τὸ πρᾶγμα»
τ. ἔ. ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ ἐφελκώμεν τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκ-
τίμησιν τῶν ἄλλων. Τὸ δὲ prorsus εἶναι ἐπιτατικὸν «τοῦτο ἐκ
πάντων τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ μόνον». Ἡ ἔννοια αὕτη συμ-
πληροῦται διὰ τῆς ἐπομένης συμπερασμ. προτάσεως ut... diffe-
rat «ὥστε ὡς πρὸς αὐτὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ μεγάλη διαφορὰ τῶν
ἐξόχων ἀπὸ τῶν μετρίων ἀνδρῶν» τ. ἔ. «ὡς πρὸς τὸ ὅποιον δὲν
διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων οἱ ἔξοχοι ἄνδρες καὶ οἱ συνήθεις
ἀνθρωποι». Ἀντὶ τοῦ ut... differat inter summos κτλ. ἡδύ-
νατο νὰ ῥηθῇ καὶ προσωπικῶς ut non multum differant sum-
mi viri a mediocribus.—propemodum] διορίζει τὸ aequē=
σχεδὸν ἐξ ἴσου.—utrisque] δηλ. summis et mediocribus
viris.

§ 31. Si cui haec suppetunt] «ἐάν τις κέκτηται ταῦτα
ἀφθόνως», ἐάν τις ἀπολαύῃ τούτων».

B') **Ἡ δόξα.** Διαλαβὼν ὁ Κικ. περὶ τῶν ἐλκτερίων τῆς
ἀγάπης καὶ τοῦ φόβου, ἀντὶ νὰ μεταβῇ εὐθέως ἐπὶ τὴν ἔρευναν
τῶν λοιπῶν ἐλατηρίων πραγματεύεται περὶ ἄλλου τινὸς περι-
ποθήτου πράγματος τὰ μάλιστα χαρακτηριστικοῦ τοῦ ῥοχαίου
Ρωμαίου. περὶ τῆς **δόξης** (κεφ. 9-14), ἐξ οὗ λαμβάνει ἀφορ-
μὴν νὰ ἔλθῃ καὶ ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ἐλα-
τηρίων.

§ 31-32 **Ἡ ἀληθινὴ δόξα** ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς **εὐνοίας** τῶν
ἄλλων, ἐκ τῆς **πίστεως** καὶ ἐκ τοῦ **θαυμασμοῦ** ἥτοι τῆς **ἐκτι-
μήσεως**. Καὶ πρῶτον ἐξετάζεται πῶς ἀποκτῶμεν τῶν ἄλλων
τὴν εὐνοίαν καὶ ἀγάπην.

§ 31. De amicitia alio libro] τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ Lae-
lius ἐπιγράφεται, περιεσώθη ὁλόκληρον, ἐν ᾧ τὸ de Gloria ἀπό-
λετο πλὴν ὀλίγων καὶ ἀσημάντων ἀποσπασμάτων.—ea de re
sunt] «περὶ τοῦ ζητήματος τούτου (δηλ. περὶ τῆς δόξης) πραγ-
ματεύονται».—constat ex tribus his] «στηρίζεται ἐπὶ τῶν,

ἐξαορτᾶται ἐκ τῶν ἐξῆς τριῶν ὅρων».—dignos] ἐπιθετ. διορισμὸς τοῦ ἐπὶ τῶν προηγουμένων ρημ. diligit habet... putat ὑπονοουμένου ἀορίστου ἀντικειμένου.—simpliciter] «ἀπλῶς» τ. ἔ. εἰλικρινῶς· πρβλ. p. Archia 32 breviter simpliciterque dixi.—haec... pariuntur a singulis... a multitudine] οἱ διὰ προθέσεως διορισμοὶ εἶναι δηλωτικοὶ οὐχὶ ποιητικοῦ αἰτίου, ἀλλὰ τοῦ πόθεν δυνάμεθα νὰ πορίζώμεθα τοὺς τρεῖς ὅρους. Ἡ ἐνεργητικὴ δηλ. σύνταξις εἶναι οὐχὶ singuli haec pariunt, ἀλλὰ a singulis.. a multitudine haec parimus, «δι' ὧν μέσων πορίζώμεθα ταῦτα παρὰ τῶν ατόμων, διὰ τῶν αὐτῶν κτλ.».—influere] «εἰσρέειν, εἰσδύεσθαι», ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ κολαστικοῦ tamquam : «νὰ εἰσδύωμεν εἰς τὰς ψυχὰς ἀπάντων», τ. ἔ. νὰ γινώμεθα κύριοι, νὰ δουλαγωγῶμεν τὰς ψυχὰς ἀπάντων. Ἀπὸ ταύτης τῆς σημασίας εἰς τὴν τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἔχει ἡ λέξις ἐν ταῖς νεωτέραις εὐρωπ. γλώσσαις (influir, influence κτλ.) εἶναι εὐχερὲς ἡ μετάβασις.

§ 32. De illis tribus] «ἐξ ἐκείνων τῶν τριῶν».—ante] πρβλ. § 31 ex tribus his.—benivolentiae praecepta] δηλ. comparandae «τοὺς κανόνες τοῦ ἐφελκύνειν τὴν εὐνοίαν».—voluntate benefica]=voluntate bene faciendi «ὑπὸ τῆς προθέσεως τοῦ εὐεργετεῖν». «ὑπὸ τῆς εὐεργετικῆς διαθέσεως», ἐν ἀντιθέσει δηλ. πρὸς τὸ μὴ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα=etiam si res forte non suppetit «καὶ ἂν τυχὸν τὸ πραγματικὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἀνταποκρίνεται» τ. ἔ. πρὸς τὴν πρόθεσιν.—ipsa fama] «καὶ ὑπὸ μόνῃς τῆς φήμης».—opinione] μετὰ παθητ. σημασίας· «ὑπὸ τῆς γνώμης, ἣν οἱ ἄλλοι ἔχουσι περὶ τῆς ἡμετέρας ἐλευθεριότητος κτλ.». Διὰ τριῶν πραγμάτων προκαλοῦμεν τῶν ἄλλων τὴν ἀγάπην, διὰ τῆς εὐεργεσίας, διὰ τῆς ἐκδηλουμένης ἀγαθῆς διαθέσεως καὶ διὰ τῆς περὶ ἡμῶν ὑπολήψεως τῶν ἀνθρώπων. ὅτι κεκτῆμεθα πάσας τὰς ἀρετάς.—quae pertinent ad mansuetudinem morum et facilitatem] αἱ ἀρεταὶ αἱ συντελοῦσαι εἰς τὴν ἡμέρον συμπεριφορὰν καὶ εὐκοινωνησίαν.

εἶναι ἡ modestia, temperantia καὶ iustitia, αἵτινες καλοῦνται (1,46) καὶ virtutes leniores ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς αὐστηροτέρας, τ. ἔ. τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σοφίαν — *natura et specie*] «διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ οὐσίας καὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφάσεως». Διὰ τοῦ *natura* δηλοῦνται τὰ οὐσιώδη καὶ ἐσωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος, διὰ δὲ τοῦ *species* ἡ τῶν γνωρισμάτων τούτων ἐκδήλωσις, ἥτοι πραγμάτων. — *commovet*] «ἀσκεῖ ἐπαγωγὸν ἐπίδρασιν» πρβλ. 1,55 *illud honestum nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. —remur*] = *arbitramur*. Τὸ *reor* εἶναι ἀρχαϊκὸν καὶ ποιητικόν, ποιεῖται δὲ αὐτοῦ χρῆσιν ἐνίοτε ὁ Κικ. ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς αὐτοῦ βιβλίοις, ἔνθα διὰ τῆς καταλλήλου ἐν τῇ προτάσει θέσεως τοιούτων λέξεων *grandior et antiquior oratio saepe videri solet* (de or. III, 153).

§ 33-34. Δεύτερος ὅρος ἀναγκαῖος πρὸς κτῆσιν τῆς ἀληθινῆς δόξης εἶναι ἡ πίστις. Ταύτην δὲ ἔχομεν μάλιστα πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς διαπρέποντας κατὰ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρετῶν κυριώτερα ἡ δικαιοσύνη.

§ 33. *Fides autem ut habeatur*] «ὥστε νὰ ἔχη τις πρὸς ἡμᾶς πίστιν,» ἡ πρότασις κρέμαται ἐκ τοῦ *effici*. Χάριν ἐμφάσεως τὸ ὄνομα *fides* κεῖται ἔξω τῆς προτάσεως, διότι περὶ αὐτῆς νῦν ὁ λόγος· ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρῆσις τοῦ μεταβατικοῦ *autem* ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ *primum* (§ 32), τὸ δὲ *tertium* ἀκολουθεῖ ἐν § 36. — *si existimabimur adepti*] δηλ. *esse*, ἡ ὅλη ὑποθετ. πρότασις ὡς ἐπεξηγήσεις τοῦ *duabus rebus*. Ἀντὶ δὲ τῆς ὑποθετ. προτάσεως ἡδύνατο νὰ ἐπακολουθήσῃ ἀπλῶς : *coniunctā cum iustitia prudentiā* ἢ *prudentiā et iustitiā*. Ἀντὶ τοῦ *prudentia* (=φρόνησις) κεῖται κατωτέρω (§ 34) τὸ συνώνυμον *intellegentia*. — *et iis fidem habemus*] τὸ δεύτερον μέρος ἀκολουθεῖ κατωτέρω : *iustis autem et fidis* κτλ. — *plus intellegere quam nos*] πρβλ. Ξενοφ. Κυρ. παιδ. 1, 6. 21, *ὃν ἂν ἡγήσωνται περὶ τοῦ συμφέροντος ἑαυτοῖς φρονιμώτερον ἑαυτῶν εἶναι, τούτῳ οἱ ἄνθρω-*

ποι ὑπερηδέως πελθονται. Ὡς εἶδη τοῦ intellegere (τῆς φρονήσεως) ἐπιφέρονται τὸ futura prospicere (ἡ πρόνοια), τὸ rem expedire (=rem explicare) «να εὐρίσκωσι παντός πράγματος τὴν πρέπουσαν λύσιν» (ἡ εὐμηχανία, ἥτις κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι ἐπιστήμη εὐρετικὴ διεξόδου πραγμάτων) καὶ τὸ consilia ex tempore capere (ἡ ἀγχίνοια, ἥτις κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι ἐπιστήμη εὐρετικὴ τοῦ καθήκοντος ἐκ τοῦ παραχρῆμα. —cum res agatur in discrimine que κτλ.) «ὅταν τὰ πράγματα εἶναι ἐν κινδύνῳ καὶ καταστῶσιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς». —iustis et fidei] διὰ τοῦ fidei δὲν δηλοῦται τρίτη τις ἀρετὴ. διότι οἱ iusti homines εἶναι καὶ fidei (=ἄξιοι πίστεως). πρβλ. I, 22 : fundamentum est iustitiae fides. —bonis viris] ἐνταῦθα ἐν τῇ στενωτέρᾳ δικανικῇ σημασίᾳ «εἰς τοὺς χρηστοὺς ἄνδρας» οἵτινες εὐλαβῶς φυλάττουσι τοὺς νόμους καὶ τὸ δίκαιον (§ 38 : iustitia ex qua una viri boni appellantur). —ita... ut nulla sit... suspicio] τὸ suspicio ἐπὶ παθητικῆς ἐννοίας, ὅπως ἄνωτέρῳ τὸ opinio (§ 32). Ὁ νοῦς : ἡ εἰς τοὺς δικαίους ἄνδρας παρεχομένη πίστις εἶναι τοσαύτη, ὥστε νὰ μὴ κινῶσιν οὐτοὶ τὴν ὑποψίαν ἡμῶν ὅτι δύνανται νὰ πατήσωσι καὶ νὰ δικήσωσιν ἡμᾶς. —rectissime committi]=rectissimum esse committere (πρβλ. I, 128 : dicitur non obscœne=dicere non obscœnum est). Ἀνάλογος σύνταξις εὑρεται καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ.

§ 34. Harum duarum]=ex his duabus—ad fidem faciendam]=«πρὸς τὸ ἐμποιῆσαι πίστιν». ὅπως ἐμπνεύσωμεν ἐμπιστοσύνην. —prudentia... nihil valet ad f. faciendam] «ἀλλ' ὅμως ἡ φρόνησις κτλ.». Ἡ πρότασις ἀσυνδέτως ἐκφερομένη ἀντιτίθεται πρὸς τὴν προηγουμένην : ad f. faciendam... pollet, ἡ δὲ ἀντίθεσις ὑποσημαίνεται καὶ διὰ τῆς χιαστῆς θέσεως τῶν λέξεων. —opinionē] παθητικῶς (§ 32)=fama, «ἐὰν παύσῃ νὰ φημίζηται ὡς χρηστός». —intellegentiae]=cum intellegentia. —quantum volet virium]=quantum vis virium. Ἡ ἀναφορ. πρότασις κατὰ μέλλοντα, διότι καὶ ἡ κυρία

ἐκφέρεται κατὰ μέλλοντα (habebit).—iustitia poterit... nihil valebit prudentia]. Αἱ ἐναντίαι κατ' ἐννοίαν προτάσεις ἀσυνδέτως καὶ χιαστῶς, ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ συνδετέα διὰ τοῦ «μέν... δέ...».

§ 35—38. Τρίτος καὶ τελευταῖος ὅρος, συντελῶν εἰς κτῆσιν ἀληθινῆς δόξης, εἶναι ὁ **θανμασμός** ἥτοι ἡ **ἐκτίμησης**, ἣτις ἀπονέμεται κυρίως εἰς τὸν ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων, εἰς τὸν ἐγκρατῆ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸν δίκαιον.

§ 35. Ἐν παρόδῳ παρατηρεῖ ἐνταῦθα ὁ Κικ. ὅτι φρόνησις καὶ δικαιοσύνη, ὡς ἀρεταί, δὲν εἶναι δυνατόν κυρίως νὰ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅτι ὁ χωρισμὸς οὗτος γίνεται παρὰ τῶν πολλῶν ἐν τῇ συνήθει χρήσει, πρὸς ἣν καὶ αὐτὸς προσηρμόσθη ἀκολουθῶν τὸν Παναίτιον.—ne quis sit admiratus] = ne quis admiretur, «ἵνα μηδεὶς θαυμάσῃ», τελ. πρότασις, ἣτις σπανίως παρὰ Κ. ἐκφέρεται κατὰ παρακείμενον (πρβλ. ut pro me dixerim, Phil. XIV, 17).—cum constet... disputatum sit] παραχωρητ. προτάσεις.—qui unam haberet omnes habere] οὐχὶ κατὰ πάντας τοὺς φιλοσόφους, ὡς μεθ' ὑπερβολῆς λέγει ὁ Κικ., ἀλλὰ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, οἵτινες «**τὰς ἀρετὰς λέγουσιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν**». (Διογ. Λαερτ. VII. 125).—qui non idem prudens sit] «οὐκ ὦν ἅμα φρόνιμος», χωρὶς νὰ εἶναι ἅμα φρόνιμος.—alia est illa κτλ.] ἡ κυρία πρότασις τῆς περιόδου. Συμπληρωτέον ὧδε: dicendum est aliam esse κτλ.—veritas ipsa] «ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καθ' ἑαυτήν» ἀσχέτως πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, «ἡ ἀφρησημένη ἀλήθεια» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν πολλῶν γνώμην (opinio communis), ὅπως ἀντίκειται καὶ ἡ disputatio (ἡ διαλεκτικὴ ἢ φιλοσοφ. ἔρευνα) πρὸς τὴν orationem (τὸν ρητορικὸν λόγον)· πρβλ. I, 4 disputator subtilis, orator parum sapiens.—limatur] «διερευνᾶται» «ἐξονυχίζεται».—ut alios viros bonos... esse dicamus] παράλειπε τὸ esse ἐν τῇ μεταφράσει (πρβλ. τὸ τοῦ Πλάτ. Πρωτογ. 311, E, σοφιστὴν ὀνομάζουσι τὸν ἄνδρα εἶναι).—est agendum] «πρέ-

πει νὰ μεταχειριζόμεθα».—idque eodem modo] πλεονασμός, διότι ἤρκει ἢ μόνον τὸ id ἢ τὸ eodem modo.—Panaetius] πρβλ. εἰσαγωγὴν σελ. 47.

§ 36. Erat]=est ut supra diximus. Ὁ Ῥωμαῖος, ὅπως καὶ ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην, πολλάκις ἐκφέρει κατὰ χρόνον παρωχημένον γεγονότα ἐν τῷ παρόντι ἢ καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ἀληθεύοντα ἀναφερόμενος εἰς τὸν χρόνον, καθ' ὃν περὶ τούτων ἐγένετο ἡδη λόγος (πρβλ. Πλατ. Κριτ. 47 d διαφθεροῦμεν ἐκεῖνο καὶ λωβησόμεθα ὃ τῷ δικαίῳ βέλτιον *ἐγγίγνεται* (=ἔφαμεν γίγνεσθαι), τῷ δὲ ἀδίκῳ *ἀπόλλυτο* (=ἔφαμεν ἀπόλλυσθαι).—cum admiratione hominum] «ἀπολαύοντες τῆς γενικῆς ἐκτιμήσεως».—honore]=ἀξιώματος, ἀρχῆς.—communiter... separatim] «ἐν γένει μὲν... ἰδίᾳ δέ». Συνώνυμα τούτων εἶναι τὰ generatim, summatim, universe—singillatim, proprie, nominatim. Διὰ τοῦ ἐπομένου in singulis ἐρμηνεύεται κάλλιον τὸ separatim.—suspiciunt... despiciunt] πρβλ. § 21.—nihil virtutis, animi, nervorum] «οὐδὲν ἵχνος ἰκανότητος, θάρρους, δραστηριότητος». neutiquam]=haudquaquam, nequaquam, «οὐδαμῶς».—in quibus] διὰ τοῦ προηγουμένου qui διορίζονται ἀκριβέστερον οἱ ii καὶ τούτων τῶν ii qui ἐπιφέρεται νέος διορισμός διὰ τοῦ in quibus, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀσύνδετον τῶν δύο ἀναφορικῶν προτάσεων.—nec sibi nec alteri] δηλ. valent, prosunt, παροιμιώδης φράσις, ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς παραλείψεως τοῦ γήματος (πρβλ. fortes, fortuna, δηλ. *ἰυναί*) καὶ ἐκ τῆς παρενθέτου προτάσεως ut dicitur.—nullus labor] «οὐδεμία φιλοπονία, οὐδεμία δραστηριότης», ἀσθενέστερον τοῦ labor εἶναι ἢ industria καὶ τούτου ἀσθενέστερον ἢ cura.

§ 37. Admiratione afficiuntur] «θαυμάζονται», σφόδρα ἐκτιμῶνται». Τοῦ οὐσιαστ. admiratio ἔχοντος ἐνταῦθα παθητικὴν ἔννοιαν ἢ ὅλη φράσις ἀναπληροῖ τὸ ἐλλείπον παθητικὸν τοῦ ε. admirari (=θαυμάζειν). Ἔτεραι ἐκφοραὶ τοῦ ἐλλείποντος παθητικοῦ εἶναι admirationem habere ἢ movere, in admiratione esse, admiratio est in aliqua re.—anteire ceteris]

=ὅτι ὑπερέχουσι τῶν ἄλλων. Σπανία ἢ μετὰ δοτικῆς σύνταξης, συνηθεστέρα ἢ μετ' αἰτιατικῆς.—non facile]=δυσχερῶς.—blandissimae dominae]=ἐπαγωγόταται δέσποιναι (τύραννοι). —maioris partis hominum] τῶν πλειόνων ἀνθρώπων.—dolorum faces]=ardentissimi dolores. Τῆς διὰ τοῦ faces (δᾶδες) εἰκόνης πρὸς παράστασιν τῶν κατατροχουσῶν τὸν ἄνθρωπον λυπῶν ποιεῖται χρῆσιν καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Κικ., προβλ. cum quasi faces ei doloris admoventur (Tusc. II, 25. 61).—quae qui... despiciunt, cumque... obiecta est... rapit, tum quis non dominetur?] Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὑπόκειται τις ἀνακολουθία ἔνεκα τῆς δευτέρας ἀναφορ. προτάσεως totos ad se convertit et rapit, ἥτις ἐκφερομένη κατ' ἐνεργητικὴν σύνταξιν ἔχει ὡς ὑποκείμενον τὸ ὑποκείμενον τῆς χρον. προτάσεως ampla et honesta res καὶ ὡς ὑπονοούμενον ἀντικείμενον ἐκ τοῦ προηγουμένου qui τὴν αἰτιατικὴν quos (=quosque, cum... obiecta est totos rapit). Ἐὰν δ' ἐξεφέρετο ἡ δευτέρα πρότασις παθητικῶς, ὁ λόγος θὰ ἦτο ὁμολώτερος : toti ad eam convertuntur et rapiuntur, ἔνθα ὡς ὑποκείμενον νοητέον πάλιν τὸ qui. Καθίσταται δὲ τὸ ὅλον χωρίον σαφέστερον, μεταφραζομένων τῶν ἀναφορ. προτάσεων ὡς ὑποθετικῶν : « Ἐὰν δέ τινες καταφρονῶσι ταῦτα καὶ εἰάν, προκειμένης εἰς αὐτοὺς μεγάλης τινὸς καὶ ἠθικῆς πράξεως, στρέφονται καὶ ἀφοσιῶνται ὁλοψύχως πρὸς αὐτήν, τότε τίς δὲν δύναται νὰ θαυμάζῃ κτλ. ; ».—in utramque partem] «ἐπ' ἀμφοτέρα», ἐν σχέσει δηλ. πρὸς τὰς δύο ἀντιθέτους ψυχικὰς καταστάσεις, τ. ἔ. τὰς voluptates καὶ τοὺς dolores, «χωρὶς δηλ. νὰ παραδίδονται οὔτε εἰς τὰς ἡδονὰς οὔτε εἰς τὰς λύπας».

Κεφ. 11.

§ 38. Ergo et haec despicientia... et iustitia] συγκεφαλαιοῦνται τὰ προηγούμενα καὶ εἰσάγεται τὸ νέον.—admirabilitatem magnam facit] «ἐπεγείρει ζῶηρὸν τὸ συναίσθημα τοῦ θαυμασμοῦ».—mirifica quaedam]=θαυμασία τις, θαυμασιω-

τάτη. — nec iniuria] «οὐχὶ ἀδίκως», δικαίως, εὐλόγως. — quod] ἀναφέρεται εἰς τὸ προηγούμενον non pecuniis moveri, «ἡ δὲ ἀρετὴ αὕτη», δηλ. ἡ περὶ τὰ χρήματα ἀδιαφορία. — igni spectatum] «νομίζουσιν ὅτι ἐβασανίσθη, ἥτοι ἐδοκιμάσθη ἐν τῷ πυρί», πρβλ. Πλατ. Πολιτείαν VI, 508 ὥσπερ χρυσὸν ἐν πυρὶ βασιζόμενον. — illa tria] τοὺς τρεῖς ὅρους, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ ἀληθινὴ δόξα. — ad gloriam] = ad gl. consequendam. — conficit] = ἐκπληροῖ, φέρει εἰς πέρας». — vult... spernit... negligit] ὑποκειμ. ἡ iustitia, ἥτις οὕτω προσωποποιεῖται = οἱ ἀσκοῦντες τὴν δικαιοσύνην. πρβλ. κατωτέρω ratio vitae.

§ 39-42. Τῶν τριῶν ὅρων τῶν εἰς τὴν κτῆσιν ἀληθοῦς δόξης συντελεστικῶν, ἥτοι τῆς εὐνοίας, πίστεως καὶ ἐκτιμήσεως κυρίᾳ πηγὴ εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι ἀναγκαία μὲν εἰς τε τὸν ἰδιώτην καὶ τὸν πολιτικὸν πραγμάτων ἀπεχόμενον καὶ εἰς τὸν ληστήν αὐτὸν τὸν πρὸς μὲν τοὺς νόμους τῆς πόλεως πολέμιον ὄντα, εἰς ἰδίους δὲ νόμους πειθόμενον, ἀναγκαιοτάτη δὲ εἰς πᾶσαν εὐνοiam καὶ εὐκοσμον πολιτείαν.

§ 39. Omnis ratio atque institutio vitae] «πᾶς συστηματικὸς τρόπος ἐνεργείας ἐν τῷ βίῳ», τ. ἔ. πᾶν ἐπιτήδευμα, πᾶν στάδιον τοῦ βίου (§ 30 vita instituta). — desiderat... habeat... possit conferre] ἡ ἀφηρημένη ἐννοια ratio atque institutio vitae συνάπτεται μετὰ ρημάτων ἀπαιτούντων προσωπικὸν ὑποκείμενον· μόνον τὸ τελευταῖον ρῆμα feras ἐκφέρεται κατὰ δεύτερον πρόσωπον ὑποτακτ. ἰσοδυναμοῦν πρὸς τρίτον ἀόριστον πρόσωπον. Τὸ τολμηρὸν τῆς τοιαύτης προσωποποιήσεως ἀποφεύγομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ, ἐὰν μεταφράζωμεν ὥσει ὁ λόγος ὁ λατινικὸς εἶχεν ὧδε: in omni ratione atque institutione vitae... desideramus (= αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην) in primisque ut habeamus, quibuscum possimus κτλ. (= καὶ μάλιστα νὰ ἔχωμεν ἄλλους ἀνθρώπους, μεθ' ὧν νὰ δυνάμεθα οἰκεῖως νὰ συνομιλῶμεν). — nisi speciem... feras] «εἰ μὴ τις ἐμφανίζει ἑαυτὸν ἀνδρᾶ ἀγασθόν. — solitario homini... habebunt] ἐκ τοῦ solitario homini νοητέον ὑποκειμ. solitarii

homines==οἱ ἀκοινώνητοι, ἦτοι οἱ ἰδιῶται καὶ οὐδόλως περὶ τὰ πολιτικὰ ἀσχολούμενοι.

§ 40. Conducunt locant] ἀντιθετικὸν ἀσύνδετον αἰσθοῦνται (ἐργολοβοῦσι) καὶ μισθοῦσιν (ἐργοδοτοῦσι).—contrahendique... implicantur] «καὶ καθόλου (=que) ἐμπλέκονται εἰς ἐργολαβικὰς ἐπιχειρήσεις».—maleficio... pascuntur] «τρέφονται, ζῶσιν ἀπὸ τῆς κακουργίας».—sine ulla particula iustitiae] «ἀνευ οὐδενὸς μορίου (ῥήνους) δικαιοσύνης», τ. ἔ. ὅλως χωρὶς δικαιοσύνης. Περὶ τῆς ἐννοίας πρβλ. παράρτημα.—in latrocinio] «ἐν τῷ ληστηρίῳ», ἦτοι ἐν τῇ τῶν ληστῶν συμμορίᾳ, πρβλ. Catil. I, 31 quodsi ex tanto latrocinio (=ex tot latronum numero) iste unus tolletur.—interficiatur... relinquatur] αἱ προτάσεις καθ' ὑποτακτικὴν (=εὐκτικὴ μετὰ τοῦ ἀν ἐν τῇ ἀρχ. ἑλληνικῇ) ὥς ἀπόδοσις τῆς ὑποθετ. προτάσεως nisi... dispertiat.—quin etiam]=καὶ δὴ καί.—Bardulis] πρβλ. πίνακα κυρ. ὀνομ. Ὁ Βάρδουλis καὶ κατωτέρω ὁ Οὐρίαιος ἀποκαλοῦνται latrones (ἀρχηγοὶ ληστηρίων), διότι ἡγούμενοι ἀτάκτων σιφῶν διεξήγον κατὰ τῶν Ρωμαίων ληστρικὸν πόλεμον.—de quo est apud Theopompum]=de quo scriptum est, legimus. Περὶ Θεοπόμπου καὶ κατωτέρω περὶ Οὐριάθου καὶ Λαιλίου πρβλ. πιν. κυρ. ὀνομ.—is qui usurpatur] διὰ τοῦ is qui γίνεται διάκρισις ἀπὸ παντὸς ὁμωνύμου, τὸ δὲ usurpatur=vocari solet «συνήθως ἐπονομάζεται».—facile bellum] δηλ. ad conficiendum.—cum igitur κτλ.] argumentum e contrario : «θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ παραδεχόμεθα, ὅτι ἡ δικαιοσύνη παρὰ μὲν τοῖς λησταῖς τηλικαύτην ἔχει δύναμιν καὶ ροπὴν ἐν εὐκόσμῳ δὲ πολιτεῖα (in constituta r. p.) οὐδεμίαν».

Κεφ. 12.

§ 41. Herodotus] ἐν βιβλ. I, 96 πρβλ. παράρτημα.—bene inorati reges constituti]=οἱ χρηστοῖς βασιλεῖς κατεστάθησαν βασιλεῖς Αὕτη ἦτο ἡ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς συγγραφεῦσιν ἐπικρατοῦσα γνώμη, ὅτι δηλ. οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἀπηλλαγμένοι παθῶν

καὶ ἐπιθυμιῶν, δι' ὃ καὶ δὲν εἶχον χρεῖαν νόμων οὐδ' ἀρχόντων, ἀλλ' ὕστερον πρὸς προστασίαν τῶν ἀσθενεστέρων καὶ σωτηρίαν τοῦ δικαίου κατεστάθησαν βασιλεῖς οἱ χρηστοί, οἵτινες ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν ἔνεμον τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ ἐξουσία βραδύτερον, φθειρομένων τῶν ἡθῶν, περιορίσθη διὰ νόμων.—*inops multitudo*] τὸ ἀδύνατον πλῆθος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δυνατωτέρους (*qui maiores opes habebant*).—*cum prohiberet iniuria tenuiores*] «κωλύων ἀπὸ τῆς ἀδικίας (παθητικῶς : ἀπὸ τοῦ νᾶδικηθῶσι) τοὺς ἐνδεεστέρους, τ. ἔ. προστατεύων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀδικίας». Ἡ συνήθης σύνταξις ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης εἶναι *prohibere iniuriam ab aliquo*.—*pari iure*] «δι' ἴσων δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων».—*constituendarum legum*] «τοῦ τιθέναι νόμους». **Νόμους** λέγοντες οἱ ἀρχαῖοι νοοῦσι τοὺς θεσμοὺς τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μοναρχίας.

§ 42. *Ius aequabile*] = «τὸ ἴσον δίκαιον», «ἡ ἰσονομία» (πρβλ. *pari iure*).—*aliter*] ἄλλως, τ. ἔ. *nisi ius esset aequabile*.—*cum id minus contingeret*] δηλ. *eis*, «ἐπειδὴ τοῦτου δὲν ἐτύγχανον», ὑποκείμενον δηλ. εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τοῦ *consequabantur*. Τὸ *minus* ἀντὶ ἀπλῆς ἀρνήσεως = *non*, *minime*. Τὸ δὲ ἀπρόσωπον *contingit* κεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ καλῆς σημασίας, ὅπως ἐνταῦθα, τ. ἔ. συμβαίνει εἰς τινὰ τι ἐπ' εὐτυχίᾳ αὐτοῦ, σπανιώτερον ἐπὶ κακῆς (πρβλ. § 50).—*quae... loquerentur*] ἡ ἀναφορ. πρότασις καθ' ὑποτακτ. ὡς ἰσοδυναμοῦσα πρὸς συμπερασματικὴν «νόμοι ἐπιτήδευοι νὰ ὁμιλῶσι πρὸς πάντας ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ γλώσσῃ».—*adiuncto ut...*] «ἐὰν δὲ προστεθῇ τὸ ὅτι ἐνομίζοντο οὗτοι ἅμα καὶ συνετοί», «ἐὰν δὲ πρὸς τούτοις ἐνομίζοντο κτλ.». Ἡ χρῆσις κατ' ἀφαιρετ. ἀπόλυτον τοῦ οὐδετέρου τῆς μετοχῆς τοῦ παθητ. παρακ., ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται πρότασις διὰ τοῦ *ut* ἐκφερομένη, εἶναι σπανιωτάτη μὲν παρὰ Κικέρωνι, συνηθεστέρα δὲ παρὰ τοῖς ὕστερον συγγραφεῦσι.—*tum ipsa per esse*] «καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν», ἄνευ δηλ. προσδοκίας κέρδους.—*aliter*] ἐὰν δηλ. ἐθεραπεύετο τοῦ

κέρδους ἔνεκα.—ratio est] «ὑπάρχει συστηματικὸς τρόπος, μέθοδος, τέχνη».—quaerendae... collocandae] «οὐ μόνον τοῦ νάποκτῆ τις χρήματα, ἀλλὰ καὶ τοῦ νὰ διαθέτῃ αὐτὰ (ἡ χρηματιστικὴ τέχνη), τ. ἔ. νὰ μεταχειρίζηται εἰς κερδοσκοπικὰς ἐπιχειρήσεις ἢ εἰς δανεισμὸν ἐπὶ τόκῳ —quae... suppeditet] «ἵνα ταῦτα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς συνεχεῖς (**τρεχούσας**) δαπάνας.—sumptus liberales] τ. ἔ. δαπάνας, ἃς ἀπαιτεῖ ὁ λεπτότερος βίος καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ ἐλευθερίου ἀνδρός.—sic gloria... collocanda ratione est] ἡ συμμετρία ἀπήτει νὰ διατυπωθῇ ὁ λόγος οὕτως : sic gloriae et quaerendae et collocandae ratio est.

§ 43 44. Ὅπως καταστῇ τις ἀληθῶς ἑνδοξος, ὀφείλει κατὰ τὸν Σωκράτην, καθ' ὅτι θέλει νὰ φαίνεται ἀγαθός, κατὰ τοῦτο καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ εἶναι ὄντως· καὶ δὴ εἰς μὲν τὸν υἱὸν πατρὸς ἐπιφανοῦς ἐπιτάττει αὐτῇ ἡ οἰκογενειακὴ τιμὴ νὰ τιμᾷ καὶ αὐτὸς λόγῳ καὶ ἔργῳ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς· ὁ δὲ κατὰ τύχην ἀνελθὼν εἰς ὑψηλὸν ἀξίωμα, ὃς προσπαθῇ νάποδειχθῇ ἀντάξιος αὐτοῦ· ὁ δὲ μὴ ἐκ καταγωγῆς ἢ ἐξ ἔργου τινὸς γινώριμος, ὃς ἀτενίζῃ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας πρὸς μέγαν τινὰ σκοπόν.

§ 43. Quamquam] «καίτοι», ἐπανορθωτικὸν τῆς προηγουμένης ἐννοίας· Ὁ νοῦς : Περὶ τῆς τέχνης, δι' ἧς δύναται τις νάποκτῆ δόξαν καὶ νὰ κατέχῃ αὐτὴν διαρκῶς, θέλω νὰ εἶπω ὀλίγα τινά· καίτοι ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο τὸ τοῦ Σωκράτους ἀξίωμα, καθ' ὃ δόξαν ἀληθινὴν ἀποκτῆ μόνος ὁ πειρώμενος καὶ νὰ γίνῃ κατὰ τοῦτο ἀγαθός, καθ' ὃ θέλει νὰ φαίνεται. Πλὴν ἄλλ' ὅμως ὀλίγοι τινὲς κανόνες δὲν εἶναι περιττοὶ (§ 44 : sed... quaedam praecepta danda sunt).—Socrates] Ἐσενφ. Ἀπομν II 6,39 : ἀλλὰ συντομωτάτη τε καὶ ἀσφαλεστάτη καὶ καλλίστη ὁδός, ᾧ Κριτόβαλε ὅ,τι ἂν βούλῃ ἀγαθὸς εἶναι, τοῦτο καὶ γενέσθαι ἀγαθὸν πειρᾶσθαι.—si quae id ageret] = τὸ πειρᾶσθαι κτλ.—quod si qui] = ἐὰν δέ τινες, περὶ τοῦ quod si προβλ. § 29.—rentur] § 32.—radices agit... propagatur] μεταφορὰ ἀπὸ τῶν φυτῶν : «βάλλει ρίζας... δι' ἀποφυάδων ἐπεκτείνεται», τ. ἔ. ριζοβολεῖ καὶ ἐπαυξάνεται.—in utramque partem] «περὶ

ἀμφοτέρων τῶν περιπτώσεων» δηλ. περὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ περὶ τῆς ψευδοῦς δόξης.—T. Gracchus P. f.] περὶ τοῦ Τιβ. Σεμ-
 πρωνίου Γράγχου πρβλ. πιν. κυρ. ὄν.—*numerum obtinent*]
 κυρίως «κατέχουσιν ἀριθμὸν» τ. ἔ. ἀξίαν, «λογίζονται ὡς», κα-
 ταλέγονται εἰς».—*iure caesorum*] «ὡς δικαίως φονευθέντες».
 Ἐν τῇ μεροληπτικῇ ταύτῃ κρίσει ὁ Κικ. ἐνεθυμεῖτο βεβαίως
 τοὺς λόγους τοῦ νεωτέρου Ἀφρικανοῦ, ὅστις ἐρωτηθεὶς τί φρο-
 νεῖ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τιβ. Γράγχου, *respondit iure cae-*
sum videri (p. Milone 8).—*quae essent*] «τίνα εἶναι». Περὶ
 τῆς ἀκολουθίας τῶν χρόνων πρβλ. § 1.—*in libro superiore*]
 τ. ἔ. § 20-41, *in libro superiore* σημαίνει ἐν μέρει τινὶ τοῦ
 προηγουμένου βιβλίου, ἐν ᾧ *libro superiore* θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι
 τοῦ ὅλου προηγουμένου βιβλίου ὑποκείμενον εἶναι ἡ ἐξέτασις
 τῶν ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης ἀπορρεόντων καθηκόντων.

Κεφ. 13.

§ 44. *Sed ut κτλ.*] περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ νοήματος ὅρα
 § 33 —*in eo ipso vis maxima est ut simus κτλ.*] «δύναται
 μέγιστον» «ἔχει μέγιστην σπουδαιότητα τὸ νὰ εἴμεθα κτλ.», τ. ἔ.
 τὸ Σωκρατικὸν ἀξίωμα.—*habet causam*] τὸ *causa* ἐνταῦθα νοη-
 τέον οὐχὶ ὑποκειμενικῶς «ἐλατήριο, λόγος», ἀλλ' ἀντικειμενικῶς
 «βάσις, ἀφορμή, ἀφετηρία», ἥτοι «ἔχει ἀσφαλῆ βάσιν ἢ ἀφετη-
 ρίαν, ὅπως καταστῇ ἐνδοξος καὶ ὀνομαστός (*celebritatis et*
nominis). Ἡ δὲ ἀφετηρία αὕτη εἶναι ἐπακολούθημα πατραγα-
 θίας (*a patre acceptam*, πρβλ. τὸ γαλλ. *σητόν* : *noblesse*
oblige) ἢ τύχης εὐμενοῦς δώρημα (*casu atque fortuna*).—
contigisse] περὶ τῆς σημασίας πρβλ. § 42.—*in eum quid*
agat inquiritur] = *quid is agat inquiritur*. Τὸ *in eum* κατὰ
 τινα πρόληψιν καὶ ἔνεκα συμμετρίας πρὸς τὸ προηγούμενον *in*
hunc.—*tamquam... versetur*] = ὡς ἐὰν ἀναστρέφεται», πρό-
 ταςις ὑποθετικῆς συγκρίσεως, ἐξ οὗ καὶ ἡ χρῆσις τῆς ὑποτα-
 κτικῆς.

§ 55. *In ignoratione versatur*] = *n obscuro versatur*.

Ἡ μεταφορική φράσις κατεσκευάσθη συμμετρικῶς πρὸς τὴν προηγουμένην in clarissima luce versetur. Ἀφαιρουμένης τῆς εἰκόνης προκύπτει ἡ φράσις: ab hominibus ignoratur.—magna spectare]=νὰ τείνωσι πρὸς ὑψηλοὺς σκοποὺς.—rectis studiis]=μετ' ἀδιαπτότου ζήλου. Ὁ πληθ. studiis πρὸς δὴλωσιν τῶν διαφόρων περιπτώσεων ἢ καὶ πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀφηρημένου.—eo firmiore animo]=eo confidentius «τοσοῦτῳ εὐσταθέστερον».

§ 45-51. Σκοποὶ ὑψηλοὶ βεβαίαν δόξαν περιποιούντες εἶναι τὰ **πολεμικὰ ἔργα**, ἡ τῶν νέων **συναναστροφή πρὸς τοὺς σπουδαίους ἄνδρας** καὶ ἡ **ῥητορική τέχνη**. Ἐκ δὲ τῶν εἰδῶν τοῦ ῥητορικοῦ λόγου ἐπιτηδειότατον εἰς κτῆσιν τῆς δόξης εἶναι ἡ **δικανική ῥητορεία**, ἥς πάλιν τὸ **συνηγορεῖν** μᾶλλον ἢ τὸ κατηγορεῖν εἶναι δόξης περιποιητικόν.

§ 45. Commendatio ad] κυρίως «σύστασις πρὸς», ἥτοι «εἰσαγωγή εἰς» ἐνταῦθα δὲ ἡ commendatio νοεῖται ὡς μέσον, δι' οὗ δύναται τις εὐχερέστερον νὰ τύχῃ τοῦ σκοποῦ, ὥστε καταντᾷ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ «προοδοποίησις», «βῆμα». ὅθεν prima commendatio κτλ.=τὸ σπουδαιότατον βῆμα πρὸς τὴν δόξαν εἶναι». — si qua κτλ.] δηλ. gloria, «τὸ νὰ δύναται ὁ νέος νὰ παρασκευάζῃ ἑαυτῷ τοιαύτην τινὰ κτλ.». — in qua... exstiterunt] «ἐν ᾗ (δόξῃ) διέπρεψαν.—id bellum] εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, οὗ ὁ Μάρκος Ιβέτης ὢν μετέσχεν ὑπὸ τὸν Πομπήϊον.—altera pars] ἡ τοῦ Καίσαρος.—sceleris nimium habuit] ἐγένετο ἔνοχος μεγίστης ἀσεβείας (§ 27 impia causa), περὶ τῆς σημασίας τοῦ habere πρβλ. § 44.—altera] ἡ τοῦ Πομπήϊου, ὅστις ἠτιτήθη καὶ ἀπέθανε.—alae... praefecisset] «προέστησε μοίρας συμμαχικοῦ στρατοῦ». Οἱ σύμμαχοι (auxiliares) δὲν ἀπετέλουν σῶμα αὐτοτελές, ἀλλὰ μέρος τοῦ ὅλου ρωμ. στρατοῦ μαχόμενοι ἐπὶ τῶν δύο πτερύγων τῶν λεγεώνων (ala dextra, sinistra). Ἐνταῦθεν αἱ διάφοροι μοῖραι τοῦ συμμαχ. στρατοῦ συγκείμεναι ἐκ 300-400 ἀνδρῶν ἐκαλοῦντο alae. Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ τῶν μοιρῶν τούτων ἦσαν ἢ ἐκ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν τῶν

συμμάχων ἢ Ρωμαῖοι ὑπὸ τῶν στρατηγῶν κατασταθέντες ὡς ἐν-
ταῦθα ὁ Μάρκος ὑπὸ τοῦ Πομπηίου.—pariter cum]=simul
cum «ἅμα μετὰ τῆς πολιτείας».—mihi] «ὑπ' ἐμοῦ.—de ge-
nere toto]=de re tota «περὶ τοῦ πράγματος καθ' ὅλου», δηλ.
περὶ τῆς δόξης.

§ 46. In reliquis rebus] «ἐν ταῖς λοιπαῖς σχέσεσιν», οἷον
προκειμένου περὶ ὠφελείας, δόξης κτλ.—ingenio] «διὰ τῆς
εὐφυΐας» ἐν τῇ ἀσκήσει κυρίως τῆς ρητορικῆς τέχνης.—ratione]
«διὰ τοῦ συστηματικοῦ τρόπου» ἐν τῇ πολιτικῇ κυρίως ἐνεργείᾳ.
—persequimur]=ἐπιδιώκομεν, προσπαθοῦμεν νὰ κατορθώσω-
μεν (consequi studemus).—gratiores] ἐνεργητικῶς, «εἶναι εἰς
ἡμᾶς περιποιητικαὶ μείζονος εὐγνωμοσύνης τῶν ἀνθρώπων»
πρβλ. § 60 gratiora, § 66 gratior es ornatior.—Prima
commendatio] τὸ prima ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον fa-
cillime autem (=tum facillime), τὸ δὲ prima comm. profi-
ciscitur κτλ = «ἡ πρώτη σύστασις πηγάζει ἐκ», τ. ἔ. πρώτη
πηγὴ ἐπαίνου εἶναι ἡ σωφροσύνη κτλ.—cum] «συνδεδεμένη
μετά».—facillime autem] «ἔπειτα δὲ εὐχερέστατον».—in opti-
mam partem] «κατὰ τὴν ἀρίστην ἄποψιν», «εὐμενέστατα» —
cognoscuntur]=commendantur, συνιστῶσιν ἑαυτοὺς, ποιοῦσιν
ἑαυτοὺς γνωστοὺς.—qui se...contulerunt]=οἱ καταφεύγοντες.
οἱ προσκολλώμενοι. Ἡ ἀναφορ. πρότασις κατὰ παρακείμεν. ἐν
σχέσει πρὸς τὸν ἐνεστώτα cognoscuntur τῆς κυρίας προτάσεως.
—ad bene consulentes r. p.] «πρὸς τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους
περὶ τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων», ὅποιοι δηλ. ἦσαν οἱ ἀγαθοὶ
(viri boni) καὶ εὖ φρονοῦντες (bene de r. p. sentientes).
Κατ' ἔθος ρωμαϊκὸν οἱ νέοι ἅμα τὴν ἀνδρικὴν τήβεννον ἀνα-
λαβόντες προσετίθεντο ἐξόχῳ τινὶ πολιτικῷ ἢ νομομαθεῖ ἀνδρὶ,
ὅπως ὑπ' αὐτῷ παιδευθῶσι τὴν ἀνωτέραν πολιτικὴν καὶ νομικὴν
παιδείαν.—opinionem afferunt] «ἐμποιοῦσι τὴν γνώμην»,
ποιοῦσι τὸν δῆμον νὰ νομίζῃ.

§ 47. P. Rutili adolescentiam] «λόγου χάριν τὸν νεαρὸν
Ρουτίλιον». Διὰ τῆς προτάξεως τοῦ κυρίου ὀνόματος, ἐφ' ὃ

πίπτει καὶ ὁ ὅλος τόνος τῆς προτάσεως, εἰσάγεται τὸ παρὰ-
 δειγμα. Πρβλ. πίν. κυρ. ὄν.—ad opinionem et innocentiae
 et iuris scientiae] «εἰς τὸ νᾶποκτήσῃ δόξαν ἄνδρὸς ἀκεραίου
 καὶ ἐπιστήμονος τοῦ δικαίου».—innocentiae]=morum inte-
 gritatis.—P. Muci] πρβλ. πίν. κυρ. ὄνομ.—commendavit]
 κυρίως=συνέστησε, τ. ἔ. προωδοποίησε, προπαρεσκεύασε (πρβλ.
 § 45 commendatio).—Nam κτλ.] πλήρης ὁ λόγος θὰ ἦτο, ἐὰν
 εἶχεν οὕτω : de Crasso nihil dico ἢ Crassus excipiendus
 est, nam κτλ., εἶναι δὲ αὕτη ἡ συνήθης ἑλλειπτικὴ χρῆσις τοῦ
 nam ἐν τῇ καλουμένῃ occupatio (πρόληψις), καθ' ἣν ὁ σύνδε-
 σμος οὗτος χρησιμεύει, ὅπως εἰσάγῃ ἀπάντησιν εἰς ὑπονοουμένην
 ἔνστασιν — L. Crassus] πρβλ. πίν. κυρ. ὄν.—qui exercen-
 tur] δηλ. domi=μελετῶσι, προγυμνάζονται οἱ οἶκοι, ἵνα δηλ.
 καταστῶσιν ἱκανοὶ νᾶγορεύωσι δημοσίᾳ.—laude affici solent]
 «ἄρχονται συνήθως νὰ ἐπαινῶνται».—meditari]=exercere,
 σημαίνει τὴν κατ' οἶκον μελέτην ἢ προγυμνασίαν (declamatio
 ἢ meditatio).—etiam tum]=ἔτι καὶ τότε. Ὁ νοῦς : θὰ ἦτο
 ἤδη καὶ κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν μέγας ἐπαινος καὶ μόνον νὰ
 ποιῇ κατ' οἶκον διὰ τῆς ἀσκήσεως, ὅ,τι ἡδυνήθη ἄριστα νὰ
 πράξῃ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐν ἀληθινῇ δίκῃ

Κεφ. 14.

§ 48. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ Κράσσου ὁρῶμενος ὁ
 συγγραφεὺς διαλαμβάνει νῦν περὶ τῆς *δυνάμεως τῆς ρητορικῆς*.
 —cum duplex sit oratio] «διττοῦ ὄντος τοῦ λόγου». Καὶ ἐν
 I, 132, ἐνθα ἐξετάζεται ἡ δύναμις τοῦ λόγου, δύο εἶδη αὐτοῦ
 διακρίνονται, ἥτοι sermo καὶ contentio. Καὶ contentio μὲν
 εἶναι ὁ σύντονος καὶ παθητικὸς, ἵγουν ὁ κυρίως *ρητορικὸς*
 λόγος, οὗ εἶδη εἶναι τὸ δικανικόν, τὸ ἐπιδεικτικόν καὶ τὸ συμ-
 βουλευτικόν sermo δέ, ὅστις κυρίως σημαίνει τὸν διάλογον,
 εἶναι ὁ καθ' ἡμέραν ἀνειμένος πῶς λόγος τῶν συναναστροφῶν
 καὶ ἐπιστημονικῶν συζητήσεων (sermo in circulis, disputa-
 tionibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur
 Γραττιάτου, Κικέρωνος de officiis. "Ἐκδ. Τρίτη 7

etiam convivia, de off. ἐνθ. ἀν.).—contentio orationis]= contenta oratio, ἥ, ὥς λέγεται κατωτέρω, oratio quae cum contentione habetur.—ad gloriam] «πρὸς κτῆσιν δόξης».—difficile dictu est] κυρίως «δυσχερὲς εἰπεῖν», ἀλλ' ἐνταῦθα προσεγγίζει πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ incredibile dictu est, «εἶναι πῶς ἀπίστευτον».—exstant epistolae] διὰ τῆς τοῦ ρήματος προτάξεως ὑποδηλοῦται ἡ μετὰ τῶν προηγουμένων συνάφεια : «οὕτω λ. γ. ὑπάρχουσιν ἐπιστολαὶ κτλ.». Πρβλ. παράρτημα.—Antipatri... Antigonij] πρβλ. πιν. κυρ. ὄνομ.—oratione benigna] «δι' εὐμενοῦς λόγου», τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἀνωτέρω comitas adfabilitasque sermonis καὶ τὸ κατωτέρω blande appellando (διὰ κολακευτικῆς προσαγορεύσεως).—quae cum contentione habetur oratio] «ὁ ἐμφαντικὸς καὶ παθητικὸς λόγος ὁ ἐνώπιον τοῦ πλήθους λεγόμενος».—universam excitat] δηλ. multitudinem «σύμπαν τὸ πλήθος ἐξεγείρει καὶ ἐνθουσιάζει».—copiose] «ἐν λόγῳ ἁδρῶ».—intellegere et sapere plus quam ceteros] ὑποκείμενον εἶναι τὸ προηγούμενον quem : «ὅτι εἶναι φρονιμώτερος καὶ σοφώτερος τῶν ἄλλων».—mixta modestiā gratia] «ἁξίωμα (ἡθικὴ ἐπιβολὴ) μειγμένον μετὰ κοσμιότητος».—ea] δηλ. modestia et gravitas.

§ 49. Sed cum κτλ.] ὁ νοῦς : Ἡ ρητορικὴ τέχνη εἶναι ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων μέσων πρὸς κτῆσιν δόξης. Διὰ μὲν τῶν φιλικῶν λόγων καὶ τῆς εὐπροσηγορίας ἐφελκόμεν καὶ προσοικειούμεθα τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, διὰ δὲ τοῦ συντόνου καὶ παθητικοῦ λόγου ἐμποιοῦμεν ἐνθουσιασμόν εἰς τὰ πλήθη. Ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν εἰδῶν τοῦ ρητορικοῦ λόγου, ἥτοι τοῦ δικανικοῦ (apud iudices), ἐπιδεικτικοῦ (apud populum) καὶ συμβουλευτικοῦ (apud senatum), τὸ **δικανικὸν** εἶναι τὸ θαυμαστότατον. Ὅπως ὁ συμβουλευτικὸς λόγος (ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς σπουδαιότατος προτασσόμενος) προτρέπει ἢ ἀποτρέπει καὶ ὁ ἐπιδεικτικὸς ψέγει ἢ ἐγκωμιάζει, οὕτως ὁ ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἐξαιρούμενος δικανικὸς λόγος εἶναι διττός (ratio duplex est), **κατηγορία** ἢ **συνηγο-**

glā.—dicendo] «ὥς ῥήτορες».—maxima admiratio est in iudiciis]=ἄξιον μεγίστου θαυμασμοῦ εἶναι τὸ δικανικὸν εἶδος. in iudiciis=in forensi genere dicendi.—constat] δηλ. ratio iudiciorum.—accusatio] πολλάκις οἱ νέοι ἐν Ρώμῃ προκατήχοντο τοῦ πολιτικοῦ σταδίου ἐμφανιζόμενοι ὥς κατήγοροι ἐν δικαστηρίῳ.—M. Antonius... Sulpicii] προβλ. πίν. κυρ. ὄνομ.—

§ 50. Nec umquam nisi] «καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε εἰ μὴ».—ut ii] δηλ. fecerunt.—duo Lucullij] δηλ. ὁ *Λεύκιος*, ὁ σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος, διατελέσας στρατηγὸς ἐν τῷ Μιθραδατικῷ πολέμῳ, καὶ ὁ *Μᾶρκος*. Ὁ πατὴρ αὐτῶν κατηγορηθεὶς ὑπὸ τοῦ οἰωνοσκόπου Σερουίλιου ἐπὶ κλοπῇ δημοσίων χρημάτων κατεδικάσθη. Τὸν κατήγορον τοῦ πατρὸς οἱ υἱοὶ ἐκδικούμενοι ἐνήγαγον εἰς τὸ δικαστήριον (πρβλ. Πλουταρχ. ἐν β. Λουκούλλου κεφ. I. «Αὐτὸς δ' ὁ Λούκουλλος πρῶτον ἔργον ἐποιήσατο τὸν τοῦ πατρὸς κατήγορον *κρῖναι Σερουίλιον αὔγουρα*, λαβὼν ἀδικοῦντα δημοσίᾳ. Καὶ τὸ πρᾶγμα λαμπρὸν ἐφάνη Ρωμαίοις καὶ τὴν δίκην ἐκείνην ὥσπερ ἀριστείαν διὰ στόματος ἔσχον».—pro Sardis in Albucio] «ὑπὲρ τῶν Σαρδῶν ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ Ἀλβουκίου». Πρβλ. πίν. κυρ. ὄν.—in accusando etiam... Fufi...] τὸ etiam σύναπτε μετὰ τοῦ Fufi. «καὶ ὁ Λ. Φούφιος κατέστησε γνωστὴν τὴν δραστηριότητά του ὡς κατήγορος (in accusando) τοῦ Μανίου Ἀκυλίου. Πρβλ. πίν. κυρ. ὄν.—semel] συμπληρωτέον : faciendum est.—certe] «τοῦλάχιστον».—sin] ἐκ τοῦ si + ne=si vero. Συνήθως ἐπιφέρεται ἡ διὰ τοῦ sin πρότασις (sin autem, sin non κτλ.), προηγουμένης ἐτέρας ὑποθετικῆς προτάσεως, πρβλ. § 70 : si opulentum defenderis... sin autem inopem. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ παραδείγματα, ἐν οἷς, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, κεῖται ἡ διὰ τοῦ sin πρότασις, οὐδεμιᾶς ἐτέρας ὑποθετ. προτάσεως προηγουμένης.—sin erit cui faciendum sit]=sin erit ut alicui κτλ. «ἀλλ' ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὀφείλει τις νὰ πράττῃ τοῦτο συχνότερον».—r. p. tribuat hoc muneris] «εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον ἅς ἀπονέμῃ

τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην», τ. ἔ. ὡς ἐπιτελῇ τὸ ἔργον τοῦ κατηγοροῦ ἐνθυμούμενος νὰ ποιῇ τοῦτο χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος». Τὴν ἐν δικαστηρίῳ κατηγορίαν δὲν ἀνελάμβανε παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἡ πόλις, ὡς παρ' ἡμῖν σήμερον τὸ Κράτος διὰ τοῦ εἰσαγγελέως ἢ τοῦ δημοσίου κατηγοροῦ, ἀλλ' ἦτο ἔργον παντὸς πολίτου. Τοῦτου ἐπακολούθημα ἦτο ὅτι νέοι συνήθως, ὅπως ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐνταῦθα μνημονευθεισῶν περιπτώσεων, ἀνελάμβανον τὸ ἔργον τοῦτο ἀπλῶς ἐκ φιλοδοξίας ἢ ὕστερον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐξ ἰδιοφελείας, ὅπως καταστῶσιν ἀρεστοὶ εἰς τὸν μονάρχην. Περιεστέλλοντο δ' ὅμως αἱ πρόχειροι καὶ συκοφαντικαὶ κατηγορίαι διὰ τοῦ δικαιώματος, ὅπερ εἶχον οἱ δικάζοντες, εἰς τυχὸν ἡθροῦτο ὁ κατηγορούμενος, καὶ περὶ τούτου νὰ κρίνωσιν, εἰς δὲ ἡλ. ὁ κατήγορος ἐφωρᾶτο ἐνοχος calumniae, τ. ἔ. ψευδοῦς ἐν ἐπιγνώσει κατηγορίας. Ἐν δὲ τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐγένετο οὗτος infamis καὶ τοῦ λοιποῦ ἀφηρεῖτο τὸ τοῦ κατηγοροῦ ἔργον, κατὰ δὲ τὸν Ρέμμιον νόμον ἐνεκολάπτετο ἐν τῷ μετώπῳ αὐτοῦ τὸ γράμμα K=Kalumniator (periculosum est ipsi).—duri hominis... vix hominis] «ἀναισθήτου ἀνθρώπου, μᾶλλον δὲ μόλις ἀνθρώπου» τ. ἔ. κτήνους. Παρετῆρει ὅτι τὸ ἐπίρρημα vix κεῖται ἀντὶ ἐπιθετ. διορισμοῦ (πρβλ. § 21).—periculum capitis] «κίνδυνον τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως». Caput (κεφαλὴ) δηλοῖ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν τοῦ Ῥωμαίου πολίτου, ἣν συναποτελοῦσιν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ κυρίως πολιτεία, ἥτοι τὸ σύνολον τῶν καλουμένων ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἀπολλυμένων συναπόλλυται ἡ πολιτικὴ ὑπαρξις καὶ ἐπέρχεται ὁ **πολιτικὸς** θάνατος (capitis diminutio maxima).—id] «τὸ ἔργον τοῦτο», διασαφεῖται ἔτι μᾶλλον διὰ τοῦ ἐπομένου committere ut κτλ. (=νὰ παρέχῃς ἀφορμὴν ὥστε νὰ ὀνομάζῃσαι κτλ.).—sordidum ad gloriam]=ἀγεννές, ταπεινωτικὸν ὡς μέσον πρὸς κτῆσιν δόξης. Ἡ λ. accusator ἐκφέρεται μετὰ τινος ἀπεχθείας, διότι τὰ εἰς—tor ὀνόματα δηλοῦσι τὸν ποιοῦντά τι ἐξ ἐπαγγέλματος. —contigit] ἐνταῦθα ἐπὶ κακῆς

σημασίας (§ 50)=ἐπαθε Περὶ τοῦ Μ. Βρούτου πρβλ. πίν. κυρ. ὄν.

§ 51. Atque etiam hoc praeceptum] «προσέει δὲ καὶ οὗτος ὁ κανὼν». Διατυπωθέντος ἀνωτέρω τοῦ κανόνος, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐπικρατῇ μέτρον ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ ἔργου τοῦ κατηγόρου, ἔπεται νῦν νέον παράγγελμα. Ἐν τῇ ἀπαριθμήσει ὁμοειδῶν περιπτώσεων γίνεται συχνὴ χρῆσις τοῦ atque etiam.—ne iudicio capitis arceassas]=νὰ μὴ καλῆς εἰς κρίσιν πολιτικοῦ θανάτου.—id sine scelere fieri nullo modo potest] «τοῦτο πάντως εἶναι ἀνόσιον ἔργον»· fit aliquid cum scelere ἢ sine scelere=εἶναι ἔργον τι ἀγόσιον ἢ δὲν εἶναι ἀνόσιον.—ut hoc fugiendum... item est habendum religioni] ἐναντιωματικὴ ἢ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν δύο προτάσεων : «ἐν ᾧ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ποφεύγωμεν, ὅμως δὲν ὀφείλομεν νὰ εὐλαβώμεθα».—nec... habendum religioni]=οὐ δεῖ ἐνθῦμιον ποιεῖσθαι, τ.ῆ. δὲν πρέπει νὰ συνεχώμεθα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ φόβου. Τὸ religioni δοτικὴ τοῦ σκοποῦ.—nocentem] «τὸν βλάπτοντα», ἦτοι τὸν ἔνοχον (reum) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν innocentem.—modo ne nefarium impiumque]=modo ne nefarius impiusque sit, ἀλλὰ παραλειφθέντος τοῦ sit, αἱ ὀνομ. nefarius κτλ. ἐγένοντο αἰτιατικαὶ καθ' ἑλξιν πρὸς τὴν πτώσιν τῆς εἰς ἣν ἀναφέρονται λέξεως nocentem.—fert humanitas] «ἐπιδοκιμάζει ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις», δηλ. τὴν ὑπὲρ τῶν κακούργων ἐν δικαστηρίῳ συνηγορίαν. Παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς ἀπαιτεῖ αὕτη ἡ πολιτεία, ὅπως πᾶς κακούργος ἔχη τὸν ἑαυτοῦ συνήγορον.—verum sequi] «νὰ στοχάζεται τοῦ ἀληθοῦς», νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς.—praesertim cum de philosophia scriberem] «μάλιστα ἐν φιλοσοφικῇ συγγραφῇ». Ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ δοκίμῳ λατινισμῷ ἀγνώστου ἐπιθέτου philosophicus γίνεται χρῆσις ποικίλων περιφράσεων πρὸς παράστασιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐπιθέτου τούτου. Ἐκφέρεται δὲ κατὰ παρατατ. (scriberem) ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πρότασις καθ' ἑλξιν πρὸς τὸ non auderem, ὅπερ εἶναι ἀπόδοσις τῆς ἀναλήθους ὑποθέσεως nisi placeret.—gravis-

simo] «τῷ αὐστηροτάτῳ τῶν Στωϊκῶν» (III, 51 Diogeni, gravi Stoico).—circumveniri] «περικυκλοῦσθαι», «κινδυνεύειν», ἐν σχέσει πρὸς τὸ προηγούμενον subveniatur.—adulescentes] ἄγων τὸ 26ον ἔτος τῆς ἡλικίας ἀνέλαβεν ὁ Κικ. γὰρ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ Ρωσίου Ἀμερινοῦ ψευδῶς κατηγορηθέντος ἐπὶ πατροκτονίᾳ ὑπὸ τοῦ Χρυσόγονου, ἀπελευθέρου τοῦ Σύλλα· «ἀναδεξάμενος οὖν τὴν συνηγορίαν καὶ κατορθώσας ἐθαυμάσθη» (Πλούταρχ. ἐν β. Κικ. 3).

Ἀπὸ τοῦ κεφ. 15-24 γίνεται λόγος περὶ τοῦ πέμπτου ἐλαττηρίου (πρβλ. § 21-22), ἥτοι τῆς ιδιοτελείας. *Εὐεργεσία καὶ ἐλευθεριότης.*

§ 52-53. Διὰ δύο μέσων ἐφελκόμεν τὴν εὐνοίαν τῶν ἄλλων, διὰ *προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν* καὶ διὰ *χρημάτων*. Τὸ μὲν δεύτερον εὐκολώτερον, τὸ δὲ πρῶτον εὐγενέστερον. Ἡ τοῦ Φιλίπου ἐπιπληξὶς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον.

§ 52. *Expositis officiis... deinceps*] ἐν μεταβάσει εἰς νέον μέρος τῆς πραγματείας γίνεται χρῆσις τοῦ *deinceps*, οὐχὶ τοῦ *deinde*, καὶ δὴ ὅταν ὁ συγγραφεὺς ἔχει ἐν νῷ τὴν πρότερον ὑπ' αὐτοῦ γενεμένην διαίρεσιν καὶ τὴν ἐπ' αὐτὴν τῶν μερῶν ἀκολουθίαν: «μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν εἰς κτήσιν τῆς ἀρετῆς συντελούντων καθηκόντων, ρητέον *ἐφεξῆς* περὶ κτλ.».—*cuius*] ὁ ἐνικὸς ἀντιθ. δεικνύει ὅτι *beneficentia* καὶ *liberalitas*, εἰς ἃ ἀναφέρεται τὸ *cuius*, θεωροῦνται ὡς μία ἔννοια, εἰ καὶ ὀλίγον πρότερον ἐπαναλαμβάνεται πρὸ ἑκατέρου ὀνόματος ἡ πρόθεσις *de*, πρβλ. I, 42 *de beneficentia ac de liberalitate, qua* κτλ.—*est ratio duplex*] «διττὴ ἐστίν.—*opera*] «δι' ἔργων», διὰ *προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν*.—*benigne fit*] ἐκ τοῦ *benigne facio* (=εὖ ποιῶ) ἐσχηματίσθη ἀπρόσωπος ἐκφορὰ *benigne fit* μετὰ δοτ. *indigentibus* κατ' ἀναλογίαν τῶν *alicui favetur, persuadetur* κτλ.—*haec... illa*] δηλ. *ratio*.—*lautior*] «εὐπρεπέστερα», *splenditior* «εὐγενεστέρα» (ἀντιθ. τοῦ *sordidus* § 50).—*in utroque*] οὐδὲτ. γένους=in *utraque re*, ἀντι γὰρ εἴη *in utraque ratione*. Διὰ τοῦ οὐδετέρου γενικεύεται ἡ ἔννοια.—

inest... liberalis voluntas] «ἐμφανίζεται ἡ τὸν ἐλευθέριον ἄνδρα χαρακτηρίζουσα διάθεσις τοῦ νὰ εἶναι χαριστικὸς (gratificandi). — altera... altera] δηλ. pecunia... opera. — fontem ipsi m] «αὐτὴν τὴν πηγὴν», «ἀκριβῶς τὴν πηγὴν». Διὰ δύο λόγους ἡ διὰ χρηματικῶν δωρεῶν εὐεργεσία ὑπολείπεται τῆς διὰ τῶν ἔργων : 1) στηρίζεται μόνον ἐπὶ ἐξωτερικῶν πραγμάτων (ex arca depromitur). 2) εἶναι εὐεξάντλητος (fontem exhaurit). —qua] = ea enim.

§ 53. Profuerint] μέλλον Π. δηλῶν τὸ προτερόχρονον ὥς πρὸς τὸν ἐν τῇ κυρίᾳ προτάσει μέλλοντα habebunt. — ad bene promerendum] «πρὸς τὸ γενέσθαι πολλοῖς πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίους» τ. ἔ. πρὸς τὸ εὐεργετῆσαι πολλούς. — praeclare in epistula] περὶ τῶν τοιούτων ἐπιστολῶν προβλ. § 48. Ἡ τοῦ περιχομένου τῆς ἐπιστολῆς ταύτης διήγησις εἰσάγει καὶ τρίτον λόγον, δι' ὃν ἡ διὰ χρημάτων εὐεργεσία ὑπολείπεται τῆς διὰ τῶν ἔργων, ὅτι δηλ. ὁ ταύτην ἀποδεχόμενος ἀποβαίνει χείρων (sit enim deterior qui accipit). — accusat] = reprehendit, oburgat «ἐπιτιμᾷ, μέμφεται»: — malum] ἐπιφώνημα ἀγανακτήσεως εὐχρηστον ἐν τῷ δημῳδαί λόγῳ. Παρεμβάλλεται συνήθως μετ' ἔρωτημ. ἀντωνυμίαν καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου «στὸ διάβολο», «στὸν κόρακα». Πιθανῶς προέκυψεν ἐκ τῆς φράσεως malum tibi sit. — spem... ut putares] περὶ τῆς ταυτολογίας προβλ. § 10. — an] ὁ σύνδ. an (at + ne) ἀναφέρεται κανονικῶς εἰς προηγουμένην ἔννοιαν καὶ χρησιμεύει κυρίως πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ ἐρωτηματικοῦ **ἐπιχειρήματος** (argumentatio), δι' οὗ ὁ λέγων ἰδίᾳ κατὰ τὸν διαζευκτικὸν τύπον (utrum... an) πειρᾶται νὰ ποδείξῃ τὸ ἀναμφισβήτητον τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ (προβλ. τὴν ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ ἢ εἰσάγοντος τοιαύτην ἐρώτησιν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλλην. γλώσσῃ). Ὁ νοῦς : «Δὲν πιστεύω νὰ ἐλπίζῃς ὅτι διὰ χρημάτων θὰ καταστήσῃς τοὺς Μακεδόνας πιστοὺς εἰς σεαυτὸν ὑπηκόους, διότι διὰ τῶν τοιούτων δωρεῶν οὐδὲν ἄλλο κατορθοῖς ἢ νὰ ἐμποιῇς εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ εἶσαι οὐχὶ βασιλεὺς αὐτῶν, ἀλλὰ χορηγός τις καὶ

πάροχος». Praebitores, ἀνθ' οὗ ὀνόματος εὐχρηστον ἦτο καὶ τὸ ἑλλην. parochi (ad Att. XIII 2,2), ἐκαλοῦντο οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς χορηγίας πάντων τῶν ἀναγκαίων πρὸς τοὺς εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξερχομένους Ρωμ. ἄρχοντας.—bene ministrum] δηλ. dixit, πρβλ. § 23.—sordidum regi] δηλ. est, πρβλ. § 50.—corruptelam] ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀνωτέρω corrupisses.—dixit esse]=ὠνόμασε, πρβλ. § 35.

§ 54-55. Τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπερισκέπτου φιλοδωρίας. Δίδε ἐν μέτρῳ καὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδίαν περιουσίαν.

§ 54. Hoc ille filio] δηλ. praecepit.—praeceptum] δηλ. esse —constet ex] «στηρίζεται ἐπὶ τῶν προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς δραστηριότητος», περὶ τῆς φράσεως πρβλ. § 49,—latius .. pateat] «εὐρυτέραν ἔχει ἐφαρμογὴν».—et... imper-tiendum] μετὰ τὸ nec repudiandum ἀνεμένομεν οὐχὶ et, ἀλλὰ sed. Ἀλλὰ πολλάκις πρὸς προηγουμένην ἀρνητικὴν πρότασιν συνδέεται ἡ ἐπακολουθοῦσα καταφατικὴ διὰ συμπλ. συνδέσμου (atque, et, que), ὅταν ἡ ἐπακολουθοῦσα πρότασις εἶναι ἀντί-θετος πρὸς τὴν πρώτην κατὰ τύπον καὶ οὐχὶ κατ' ἔννοιαν, πρβλ. I, 22: non nobis solum nati sumus ortusque nostri partem patria vindicat, ἔνθα ὁ Κικ. μεταφράζων τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς Πλάτωνος Ἀπολογίας χωρίον μεταχειρίζεται τὸ que, ἐν ᾧ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κεῖται ὁ ἀλλὰ (ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μὲν τι ἢ πατρίς κτλ.).—idoneis]=dignis, πρβλ. παραρτ.—diligenter]=μετὰ φειδοῦς, οἰκονομικῶς, πρβλ. § 87 diligentia et parsimonia.—curare ut]=committere ut (§ 50).—atque etiam rapinae] διὰ τοῦ atque etiam ἐπιφέρεται ἐν-ταῦθα ἐντονώτερόν τι: «ἀλλὰ καὶ αἱ ἄρπαгаὶ εἶναι ἐπακολου-θημα τῶν ἀφειδῶν χρηματικῶν δωρεῶν». Λέγων δὲ ταῦτα ὁ Κικ. ἔχει ἐν νῷ τὸν Σύλλαν, Καίσαρα, Ἀντώνιον καὶ ἄλλους τῶν συγχρόνων.—coeperunt... coguntur] τὸ ὑποκείμενον ἐκ τῶν συμφραζομένων: οἱ δαπανηροὶ καὶ ἄσωτοι. Πρβλ. παράρτημα.

§ 55. Studia adsequuntur... odia] τὸ αὐτὸ ρῆμα ἔχει δύο ἐναντία κατ' ἔννοιαν ἀντικείμενα, ὧν τὸ ἕτερον (odia) ἀπαι-

τεῖ ἄλλο τι ρῆμα (conceitans) (σχῆμα *ζεύγματος*): «οὐχὶ τοσαύτης εὐνοίας τυγχάνουσι παρ' ἐκείνων κτλ... ὅσον μῖσος ἐξεγείρουσι παρ' ἐκείνοις κτλ.». —isque referatur] «καὶ μάλιστα τὸ μέτρον τοῦτο ὡς κανονίζεται κατὰ τὴν περιουσίαν ἐκάστου». —in proverbii consuetudinem venit] = proverbium usitatum, sermone tritum factum est (πρβλ. I, 33). —largitionem fundum non habere] «τὸ δωρεῖσθαι δὲν ἔχει πυθμένα», ὅπως δηλ. ὁ πῖθος τῶν Δαναίδων τ. ἔ. ὅσῳ πλείονα δωρούμεθα, τόσῳ πλείονα ἀπαιτοῦσιν οἱ λαμβάνοντες. —idem... idem] ἀντικείμεν. τοῦ desiderant. Ἀντὶ τοῦ et idem... et idem κανονικώτερον θὰ ἦτο: idem et qui consueverunt (δηλ. accipere)... et alii (δηλ. qui nondum acceperunt).

Κεφ. 16.

I. Ἡ διὰ χρηματικῶν δωρεῶν εὐεργεσία (κεφ. 16-18).

§ 55-57. Τὶ διαφέρουσιν οἱ *ἀφειδῶς δαπανῶντες καὶ ἄσωτοι* (prodigi) τῶν *ἐλευθερίων* (liberales). Αἱ ὑπὸ τῶν ἀφειδῶς δαπανώντων παρεχόμεναι εἰς τὸ πλῆθος τέρψεις καὶ τὰ μεγάλοπρεπῆ θεάματα εἶναι ἀρεστὰ μᾶλλον εἰς γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ δούλους καὶ ἐλευθέρους οὐδ' ὅλως τῶν δούλων διαφέροντας.

§ 55 (συνέχ.) Omnino] «καθόλου». —duo genera largorum] οἱ φιλόδωροι διαιροῦνται εἰς prodigos καὶ liberales. Πρβλ. παραρτ. —prodigi] δηλ. sunt. —epulis] «διὰ δημοσίων ἐστιάσεων», οἷαι παρετίθεντο εἰς μὲν τὴν Σύγκλητον ἐπὶ τοῦ Καπετωλίου ἢ ἐν ναφ' τινι, εἰς δὲ τὸν δῆμον ἐν τῇ ἀγορᾷ εἴτε κατὰ τὰς ferias Latinas εἴτε ἐν κηδείαις καὶ ἄλλαις τοιαύταις περιστάσεσι. Διὰ τῶν ἐστιάσεων τούτων καὶ τῶν παρομαρτούντων ἀγώνων ἐπεξήτουν οἱ νέοι ἐν Ρώμῃ νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν ὁδὸν πρὸς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. —viscerationibus] «διὰ κρεοδαισιῶν», ἥτοι διὰ διανομῆς κρεῶν ὀμῶν ἢ καὶ ὀπτῶν πρὸς τὸν δῆμον, ἀντ' ἧς ὕστερον ἀντικατεστάθη ἡ διανομὴ χρημάτων. —glad.muneribus] οἱ μονομαχικοὶ ἀγῶνες ἐκαλοῦντο munera, διότι ἦσαν οἰνοὶ δῶρον (munus) τῶν πολιτῶν πρὸς τὴν πόλιν

(πρβλ. τὰς *λειτουργίας* παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις), ἦσαν δὲ πολυδανώτατοι καὶ διεξήγοντο μετὰ πάσης μεγαλοπρεπείας, ὅπως καὶ αἱ ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ καὶ ἐν τῷ κίρκῳ τελούμεναι θηριομαχίαι καὶ αἱ τῶν δραυμάτων διδασκαλίαι (*ludorum venationumque*). —*captos a praedonibus*] «τοὺς ὑπὸ ληστῶν συλληφθέντας». Ὁ Δημοσθένης (περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ § 70) πρὸς ταῖς ἄλλαις λειτουργίαις, ὅς ἐπετέλεσεν, ἀναφέρει καὶ «λύσεις *αἰχμαλώτων καὶ ἄλλας τοιαύτας φιλανθρωπίας*». —in collocatione] «ἐν τῇ ἐκδόσει θυγατέρων». —in quaerenda... augenda] «ἐν τῇ κτήσει... ἐν τῇ αὐξήσει τῆς περιουσίας».

§ 56. *Multa praeclare, illud absurde*] δηλ. *dixit ἢ scripsit*, πρβλ. § 23. —*est enim multus*] εἶναι δηλαδή διεξοδικός (καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὑπερβολικός) ἐν τῷ ἐπαινῳ. —*apparitione*] = *apparatu* «διὰ λαμπρᾶς παρασκευῆς», ὁμοίως καὶ τὸ ἐπιθετὸν *apparatus*, πρβλ. pr. Sest. 116: *ludos apparatissimos magnificentissimosque*. —*talium sumptuum facultatem*] «τὴν δύναμιν, ἣτοι τὰ μέσα ὅπως ὑποβαλλώμεθα εἰς τοιαύτας δαπάνας». —*fructus liberalitatis*] γεν. ἐπεξηγητική «ὁ καρπός, ἣτοι ἡ ἐλευθεριότης». —*qui non admiremur*] «ὥς μὴ ἐκπληττομένους ἐπὶ τῇ (παραλόγῳ) ταύτῃ, τῶν χρημάτων σπατάλῃ» (*effusiones*). Ἀναφορ. πρότασις αἰτιολογικὴ τοῦ φόγου τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ *admirari* ἐνταῦθα ἐπὶ κακῆς σημασίας = *mirari*. —*Ait*] ἄγνωστον ἐν τίνι τῶν ἀπολεσθέντων αὐτοῦ συγγραμμάτων. —*qui obsidentur*] πлагίου ὄντος τοῦ λόγου ἀνεμένομεν ὑποτακτικὴν *obsideantur ἢ obsiderentur*, ἀλλ' ἡ ἀναφορ. πρότασις κεῖται ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ *obsessi* = οἱ πολιορκούμενοι. —*sextarium*] «ἐκτέα». μέτρον χωρητικότητος (τὸ ἕκτον τοῦ χοῆως). —*cogerentur... attenderint... subveniat... augeatur... capiatur*] συχνωτάτη παρὰ Κικέρωνι ἐναλλαγὴ ἱστορικῶν καὶ ὁρκτικῶν χρόνων ἐν λόγῳ πлагίῳ ἐξηρητημένῳ ἐκ ῥήματος λεκτικοῦ (*docet, ait, dicit*). —*primo*] «ἐκ πρώτης ὀψεως». —*nobis attenderint... nos*] παρατήρει τὴν ἐναλλαγὴν

τῶν προσώπων (§ 30).—attenderint] δηλ. *animum ad rem* «ὅταν ἐπιστήσωσι τὸν νοῦν».—*veniam necessitati dare*] «παρέχουσι συγγνώμην εἰς τοὺς πράττοντας τοῦτο ἕξ ἀνάγκης. Πολύλακίς ἐν τῇ λατιν. γλώσσει πράξεις, καταστάσεις, ιδιότητες γίνονται ἀντικείμενα ρημάτων, ἔνθα ἡ ἑλλην. γλώσσα ποιεῖ ἀντικείμενον τῶν ρημάτων τούτων τὸ πρόσωπον, τὰς δὲ πράξεις ιδιότηας κτλ. ἐκφέρει κατὰ τινὰ τῶν πλαγίων πτώσεων μετὰ προθέσεως ἢ ἄνευ αὐτῆς (*divitiis alicuius invidere*—φθονεῖν τινὶ τοῦ πλούτου. *accusare temeritatem alicuius* κτλ.—*in his .. nihil nos mirari*] ἀσυνδέτως πρὸς τὰ προηγούμενα ἀπαρέμφ. *mirari*... *dare* ἕνεκα ζωηροτέρας παραστάσεως τῆς ἀντιθέσεως (ἀντιθετικὸν ἀσύνδετον). «Ἐν ᾧ διὰ τὴν ἀντὶ μιᾶς μνᾶς ἀγορὰν ἐκτέως ὕδατος ἐκπληττόμεθα... διὰ ταῦτα τὰ μεγάλα ἀναλώματα καὶ τὰς ὑπερόγκους δαπάνας οὐδόλως ἐκπληττόμεθα».—*cum praesertim*] τὸ *cum* παραχωρητικόν, τὸ δὲ *praesertim* ἐπιτακτικὸν τῆς παραχωρήσεως, ὅπως ἐν ἄλλαις περιπτώσεσι τῆς αἰτιολογίας. ὅταν τὸ *cum* εἶναι αἰτιολογικόν «ἐν ᾧ μάλιστα».—*neque necessitati subveniat*] δὲν παρέχεται ἐπικουρία κατὰ τῆς ἀνάγκης», τ.ἔ. πρὸς ἀποτροπὴν ἢ ἀνακούφισιν τῆς ἀνάγκης, πρβλ. I, 83 *subvenire tempestati*.—*eaque*]—καὶ αὕτη, καὶ μάλιστα.—*a levissimo quoque*] «ὑπὸ τῶν οὐδενὸς λόγου ἄξιων», οἷοι εἶναι οἱ κατωτέρω μνημονευόμενοι *pueri, mulierculae, servi* κτλ., πρὸς οὓς προωρίζοντο αἱ θέαι καὶ οἱ ἀγῶνες.—*in quo*] δηλ. *in levissimo quoque*.—*memoria. . moriatur*] παρατῆρει τὴν παρήγησιν πρὸς τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν τοῦ *ο. mori* πρβλ. *in Pis. 93* : *ne suavissimi hominis memoria moriatur*.

§ 57. *Colligit*] «συνάγει τὸ συμπέρασμα», «συμπεραίνει», *servorum simillimis*] τ.ἔ. *servili ingenio praeditis*.—*gravi homini*] δοτ. ἐκ τοῦ *probari*, «σπουδαίῳ ἀνδρί», ἐν ἀντιθέσει δηλ. πρὸς πάντας τοὺς προηγούμενους, οἵτινες εἶναι οἱ *levissimi quique*.—*ea quae fiunt*] περιφράσις μετοχικοῦ ὀνόματος (= τὰ γινόμενα), ἕξ οὗ καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐν πλαγίῳ λόγῳ

(πρβλ. *άνωτέρω qui obsidentur*).—*certo iudicio*] «μετὰ σταθερᾶς κρίσεως», τ. ἔ. κρίσεως ὁδηγουμένης ὑπὸ σταθερῶν ἀρχῶν καὶ μὴ ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς γνώμης τοῦ ἀσταθμήτου ὄχλου.—*inveterasse*] ἀμετάβατον (*inveterasco*), ὑποκείμενον ἔχει τὴν ἐπομένην *ut*—*πρότασιν*, «ἔχει καταστῆ χρόνιον», τ. ἔ. ἔχει ἐπικρατήσῃ κατ' ὀλίγον τὸ ἔθος, ἔχει ριζωθῆ ἢ ἔξις.—*bonis temporibus*] «κατὰ τοὺς παλαιούς καλοὺς χρόνους», τ. ἔ. πρὸ τῆς διαφθορᾶς τῶν δημοσίων ἡθῶν.—*splendor aedilitatum*] «ἡ λαμπρότης τῶν ἀγορανομιῶν», τ. ἔ. αἱ λαμπραὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἀγορανομίαι. Τὸ παρασκευάζειν τὰς θέας καὶ τοὺς ἀγῶνας ἦσαν ἐπιτετραμμένοι οἱ ἀγορανόμοι, οἵτινες διὰ τῆς ὥς οἶόν τε εὐπρεπεστάτης τούτων διακοσμήσεως ἐθήρευον τοῦ δήμου τὴν εὖνοιαν, ὅπως ἀσφαλῶς κατασταθῶσι καὶ εἰς τὰς μεῖζονας ἀρχάς, ἦτοι εἰς τὴν στρατηγίαν καὶ ὑπατείαν.—*ut ab optimis viris postuletur*] «τὸ νᾶπαιτῆται, τ. ἔ. τὸ νᾶπαιτῶσι (§ 31) παρὰ τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν», διάφορον ἀπὸ τοῦ κατωτέρω (§ 58) *si postulatur a populo*—ἔάν ὁ δῆμος ἀπαιτῇ. Ἀντὶ δὲ τοῦ ἐνεστ. *postuletur* μετὰ τὸ *inveterasse* ἀνεμένομεν παρατατ. *postularetur*. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐνεστῶτος δηλοῦται ὅτι τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο ἔθος, καὶ καθ' ὃν ὁ Κικ. γράφει χρόνον, ὑπάρχει.—*itaque*] εἰσάγει παραδείγματα λαμπρῶν ἀγορανομιῶν.—*P. Crassus*] πρβλ. πιν. ὄν.—*functus est* κτλ.] ἐπετέλεσε τὴν ἀγορανομικὴν λειτουργίαν μετὰ μεγίστης λαμπρότητος (*maximo*).—*L. Crassus C. Claudius* κτλ.] πρβλ. πιν. ὄν.—*quid mihi placeat*] «τίς ἢ ἐμὴ γνώμη», «τί φαίνεται μοι ὀρθόν».—*vides*] ἐξ ὧν ἄνωτέρω εἶπον νοεῖς ὅτι δὲν ἐπαινῶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος ταύτης καὶ τὴν ἄκαιρον σπατάλην καὶ ἀσωτίαν.

Κεφ. 17.

§ 58-59. Δαπάναι, ὅπως δι' αὐτῶν καταστῇ τις ἀρεστός εἰς τὸν δῆμον, ἐπιτρέπονται ἔν τισι περιστάσεσι καὶ κατὰ τὴν περιουσίαν ἐκάστου. Φιλαργυρία καὶ ἀσωτία ἐξ ἴσου φευκτέαι.

§ 58. *Vitanda tamen*] «εἰ καὶ δὲν ἐπαινῶ τὴν ἄκαιρον

σπατάλην, ὅμως κτλ.»—avaritiae] ὁ avarus ἀντιτίθεται πρὸς τὸν prodigum, ὅπως παρ' Ἀριστοτέλει *ὁ ἀνελεύθερος πρὸς τὸν ἄσωτον*. Avaritia λοιπὸν εἶναι ἡ *ἀνελευθερία* (=ἡ γλισχρότης, ἡ φιλαργυρία), αὐτὸς δὲ ὁ Κικ. κατωτέρω συνάπτων ταῦτα λέγει illiberalitatis avaritiaeque. Πρβλ. Παραρτ. — Mamercō] «τῷ Μαιμέρκῳ λόγου χάριν». Προφέρεται παράδειγμα χωρὶς τινος συνδέσμου, προτασσομένης τῆς λέξεως, ἔφ' ἣν πίπτει καὶ ὁ τόνος τῆς προτάσεως (§ 47).—praetermissio aedilitatis] «ἡ παράλειψις τῆς ἀγορανομίας ἐγένετο αὐτῷ αἰτία νὰ μὴ τύχη τῆς ὑπατείας».—bonis viris... approbantibus] ἀφαιρετ. ἀπόλυτος, τὸ δὲ boni viri ἐπὶ ἡθικῆς μᾶλλον ἐννοίας «οἱ χρηστοὶ καὶ δίκαιοι ἄνδρες».—faciendum est] τὸ γενικὸν ῥῆμα ἀντὶ τοῦ εἰδικοῦ largiendum.—modo pro facultatibus]=dummodo fiat «ἄρκει μόνον νὰ γίνηται κατὰ τὴν περιουσίαν».—nos ipsi] ὁ Κικ. διετέλεσεν ἀγορανόμος τῷ 69 π.Χ.—si quando aliqua res] ἐπὶ δυσὶν ὅροις ὀφείλομεν κατὰ τὸν Κικ. νὰ τελῶμεν τοιαύτας δαπάνας, πρῶτον μὲν νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἡμετέραν περιουσίαν. εἶτα δὲ νὰ σκοπῶμεν, ἐὰν ἐκάστοτε μέλλῃ δι' αὐτῶν νὰ ἐπιτελεσθῇ μέγα τι καὶ ὠφέλιμον.—in semitis] ἀντὶ ἐπιθετικοῦ διορισμοῦ τοῦ prandia «αἱ ἐν ταῖς στενωποῖς εὐχαίαι», κυρίως semitae=αἱ παρὰ τὴν κυρίαν ὁδὸν πάροδοι (οἰοῦναι *πεζοδρόμια*).—decumae nomine] «ἐπ' ὀνόματι, τ.ἔ. ἐπὶ προφάσει τῆς δεκάτης». Κατ' ἔθος παλαιὸν προσέφερον οἱ Ρωμαῖοι τὸ δέκατον τῆς περιουσίας εἴτε τοῦ κέρδους ἐκ μεγάλης τινὸς ἐπιχειρήσεως ἢ μετὰ μεγάλην ἐπιτυχίαν, ἵνα τελῇται πολυτελὴς θυσία τῷ Ἡρακλεῖ. Ἐντεῦθεν αἱ φράσεις Herculea pars=decima pars καὶ facere aliquem Herculem=ποιεῖν τινα κοινῶν τοῦ δεκάτου μέρους. Ἐπὶ δὲ τῇ προφάσει τῆς δεκάτης ταύτης παρετίθεντο οἱ Ρωμαῖοι πρὸς τὸν δῆμον πολυτελεῖς ἐστιάσεις, ὅπως καταστῶσι δημοφιλεῖς, ὥς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ προμνημονευθεὶς Ὁρέστης.—vitio datum est] «οὐδὲ ὁ Σήϊος ὠνεῖδισθη», «ἐκακίσθη, ὅτι κτλ.». Ἡ δοτ. vitio μετὰ τοῦ dare καὶ vertere σημαίνει σκοπόν.—in caritate] δηλ. annonae

«ἐν σιτοδείᾳ». —asse] ἀφαιρ. τοῦ τμήματος «ἀντὶ ἀσσαρίου (ἦτοι περίπου 10 λεπτῶν) τὸν μόδιον τοῦ σίτου». Οἱ ἀγορανόμοι ἐν εὐετηρίᾳ ἡγόραζον τὸν σίτον ἐκ Σικελίας ἀντὶ 2 ἢ 3 σηστερίων καὶ ἐπώλουν συνήθως ἀντὶ ὀλίγων ἀσσαρίων. Ἡ προμήθεια εὐδύνου σίτου ἦτο ἡ βάσις τῆς λύσεως τοῦ **κοινωνικοῦ ζητήματος** παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις. Ὁ δὲ Αὐγουστος ἐπειράθη νὰ κορονίσῃ τὰ τοῦ παλαιοῦ τούτου καὶ ἀκανθώδους ζητήματος καταστήσας ἰδίαν ἀρχήν, τὴν praefecturam annonae. —se invidia liberavit] «ἀπῆλλαξεν ἑαυτὸν μεγάλου καὶ χρονίου μίσους» (**ἀντιδημοτικότητος**). —quando] αἰτιολογ. πρότασις ἢ τοιαύτη χρῆσις τοῦ quando σπανία παρὰ Κικέρωνι. Ἀφ' οὗ ὁ Σήιος ἦτο ἀγορανόμος, οὐδεμίαν αἰσχύνην προσῆπτεν αὐτῷ ἢ τηλικαύτῃ δαπάνῃ. —salute continebatur] «ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐμῆς σωτηρίας», «ἧς ἡ σωτηρία ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἐμῆς. —qui... compressit] «ἡ ἀναφορικὴ πρότασις περιέχει τὴν προᾶξιν, ἣτις περιεποίησε τιμὰς τῷ Μίλωνι, ὥστε εἶναι κατ' ἔννοιαν ὑποκαίμενον τῆς προηγουμένης προτάσεως honori... fuit (qui = quod).

§ 59. Causa... si... necesse... utile] «λόγος χρηματικῶν δωρεῶν εἶναι ἢ ἡ ἀνάγκη αὐτῶν ἢ ἡ ὠφέλεια». —in his ipsis] δηλ. largitionibus. —mediocritatis regula] γεν. ἐπεξηγητική. —L. quidem Philippus] παράθεσις ἱστορικοῦ παραδείγματος, ἐξαιρομένου διὰ τοῦ quidem, πρὸς πίστωσιν τῆς προηγουμένης ἐννοίας, ὅτι ἐν ταῖς χρηματικαῖς δωρεαῖς ὀφείλει νὰ ἐπικρατῇ ὡς κανὼν τὸ μέτρον. Περί τοῦ Λ. Φιλίππου, Κόττα, καὶ Κουρίωνος πρβλ. πιν. κυρ. ὄν. —in hoc quodam modo] «ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τινα ἔποιν, ἐν τινι μέτρῳ», λέγει οὕτως ὁ Κικ., διότι οὐδέποτε ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ τιμητοῦ. —pro amplitudine honorum] «ἀναλόγως πρὸς τὰ λαμπρὰ ἀξιώματα». —cunctis suffragiis] «παμπηφεῖ» πρβλ. de imp. Pom. I, 2 ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum. —nostro anno] τ. ἔ. legitimo anno (p. Milone 24 : Clodius reliquit annum suum), ἐν ᾧ δηλ. ἔτει τῆς ἡλικίας ἐδικαιούτο

τις κατὰ τὴν *legem Villiam annalem* (180 π.Χ.) νᾶναλάβη ἀρχήν. Ὁ Κικ. κατέστη ταμίης ἄγων τὸ 31ον ἔτος (75 π.Χ.), ἀγορανόμος τὸ 37ον, πραιτωρ τὸ 40ὸν καὶ ὑπάτος τὸ 43ον.—*sane*] μετὰ παραχωρητικῆς ἐννοίας «δομολογητέον», «πάντως». —*exiguus*] πλὴν τῆς παρασκευῆς τῶν ἀγορανομικῶν ἀγώνων διένειμεν ὁ Κικ. εἰς τὸν δῆμον καὶ σίτον, ὃν ἐπεμψαν πρὸς αὐτὸν οἱ Σικελιώται εὐγνωμονοῦντες ἐπὶ τῇ κατὰ τοῦ Οὐέρρου κατηγορίᾳ.

§ 60. Περὶ χρηματικῶν δαπανῶν πρὸς κατασκευὴν δημοσίων ἔργων, ἧτοι τευχῶν, νεωρίων, λιμένων κτλ. Αἱ τοιαῦται δαπάναι δέον νὰ κανονίζονται κατὰ τὴν ἡμετέραν περιουσίαν καὶ ἐντὸς τοῦ προσήκοντος μέτρου.

Atque etiam] πρβλ. § 51.—*illae impensae*] αἱ ἐν τοῖς ἐφεξῆς μνημονευόμεναι δαπάναι.—*muri, navalia κτλ.*] = *quae in muris, in navalibus... fiunt.*—*navalia*] δηλ. *castra* = νεώρια.—*quamquam... tamen*] ἡ πρὸς ἀλλήλας ἐναντιωματικὴ σχέσις τῶν δύο προτάσεων περιέχει ἕνα καὶ τὴν αἰτιολογίαν τοῦ προηγουμένου νοήματος, ὅτι εἶναι χρειττονες αἱ ὑπὲρ τευχῶν, νεωρίων κτλ. δαπάναι.—*praesens*] = *praesens pecunia* «χρήματα ἔτοιμα, μετρητά». —*in manum datur*] ἡ φράσις (*de manu*) *in manum dare* εἶναι δικανικὴ, ἐξ οὗ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ κολαστικοῦ *tamquam* «ὅπερ ὡς μετρητὰ χρήματα οἰοεὶ εἰς τὴν χεῖρα δίδεται». —*gratiora*] μείζονος χάριτος ἄξια» (§ 46). Τὸ *gratus* ἀντιτίθεται πρὸς τὸ *iucundus* (ἡδύς), πρβλ. *ad famil.* IV, 6, I *officia iucundiora scilicet saepe nihi fuerant, numquam tamen gratiora.*—*porticus, templa*] ὁ Πομπήτιος ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἀρεως, ἐνθα ᾤκοδόμησε τὸ θέατρον, ἔκτισε καὶ στοὰν καὶ ναοὺς τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Νίκης.—*verecundius*] «μετὰ τινος εὐλαβείας» μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως.—*doctissimi*] «οἱ μέγιστοι φιλόσοφοι». —*hic*] «ὦδε ὁ Παναίτιος», ὃν δηλ. ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν (ἢ ὅπως ξενίζοντες ἐνίοτε οἱ νεώτεροι Ἕλληνες λέγομεν «ὁ ἡμέτερος Παναίτιος»). —*tantam pecuniam*] πρὸς κατασκευὴν μόνον τῶν

προπυλαίων ἔδαπανήθησαν κατὰ τὸν Πλούταρχον (β. Περικλέους κεφ. 13) ὑπὲρ τὰ δισχίλια τάλαντα.—de hoc genere toto] «περὶ τοῦ θέματος τοῦτου καθόλου» (§ 45).—in iis libris quos de r. p. scripsi] «ἐν τοῖς ἑμοῖς πολιτικοῖς», διὰ τῆς ὅλης περιφράσεως ἀποδίδει ὁ Κικ. τὸ ἐπίθετον **πολιτικός**. οὗ ἑσπερεῖτο ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Ἐν τοῖς περισωθεῖσιν ἀποσπάσμασι τοῦ de re publica τοῦ Κικ. δὲν περιέχεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον.—igitur] συγκεφαλαιωτικὸν τοῦ ὅλου λόγου περὶ τῆς διὰ χρηματικῶν δωρεῶν εὐεργεσίας.—tota ratio largitionum] «τὸ σύστημα καθ' ὅλου τῶν τοιούτων χρηματικῶν δωρεῶν».—genere]=natura «κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν», «καθ' ἑαυτόν», τ. ἔ. μὴ σκοποῦμένων τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων (temporibus), πρβλ. § 10.—et tum ipsum] «καὶ τότε ἀκριβῶς», ὅταν δηλ. ἀπαιτῶσιν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις.

Κεφ. 18.

§ 61-63. Περὶ **ἐλευθεριότητος**. Κατὰ τὰς χρηματικὰς ἡμῶν δωρεὰς ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν πρῶτον μὲν τοὺς δυστυχοῦντας, ἔπειτα δὲ τοὺς ἐπὶζητοῦντας νὰ προαχθῶσι. Γενναιοδωρίαι, ἃς πρέπει μάλιστα νὰ ἀσκήσωμεν.

§ 61. In illo autem altero genere] «ὡς πρὸς ἐκεῖνο δὲ τὸ ἕτερον εἶδος», πρβλ. § 55 duo sunt genera largorum.—non uno modo in disparibus causis] οὐχὶ ὁμοιοτρόπως ἐν ἀνομοίαις περιπτώσεσι,—adfecti simus] «νὰ εἴμεθα διατεθειμένοι», τ. ἔ. νὰ εἴμεθα ἔτοιμοι πρὸς ἐνέργειαν.—alia causa eius κτλ.] «ἄλλως ἔχει», ἀλλοία εἶναι ἡ θέσις τοῦ ὑπὸ τῆς συμφορᾶς πιεζομένου»,—et eius] μετὰ τὸ alius σπανίως εὐρεται παρὰ Κικ. ὁ σύνδεσμος et, ἐνθ' οὗ συνήθεστερος ὁ atque, ὥστε alia...et=alia... atque ἢ alia... alia.—res meliores quaerit] «ζητεῖ τὰ βελτίω», τ. ἔ. ἐπιδιώκει νὰ βελτιώσῃ τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν.—nullis suis rebus adversis] «ἐν ᾧ οὐδὲως κακοπραγεῖ». Ἡ τοιαύτη ἀφαιρετικὴ μετ' ἐπιθέτου ὡς

κατηγορουμένου (adversis) εἶναι δηλωτικὴ τῶν παρακολούθουσων τὸ ῥῆμα τῆς προτάσεως περιστάσεων (ἄφαιρ. ἀπόλυτος).

§ 62. Nisi forte κτλ.] «εἰ μὴ ἄρα εἰσὶν ἄξιοι συμφορᾶς». τ. ἔ. ἐκτὸς ἐὰν κατ' ἀξίαν πάσχουσιν—in iis qui... volent] «ὥς πρὸς δὲ τοὺς βουλομένους νὰ βοηθῶνται». —non ne affligantur... adscendant] τελικαὶ προτ. ἐκ τοῦ adiuvare ἔξαρθῶμεναι· non ne=non ideo. ne. Οἱ βουλόμενοι νὰναβῶσιν ὑψηλότερον εἶναι οἱ αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνος qui res meliores quaerit. —restricti omnino] «ὀφείλομεν πάντως νὰ μὴ εἴμεθα φειδωλοί». restrictus=parcus—idoneis]=dignis (§ 54). —iudicium et diligentiam adhibere] «ὀφείλομεν νὰ κρινώμεν μετ' ἀκριβείας» —Ennius] ἄγνωστον ἐν τίνι τῶν δραμάτων αὐτοῦ. —male locata]=male collocata «κακῶς διατιθέμενα».

§ 63. Quod tributum... in eo]=quod tributum... eius, ὁ νοῦς : τῆς εἰς ἀγαθὸν καὶ εὐγνώμονα ἄνδρα παρεχομένης εὐεργεσίας διπλοῦς εἶναι ὁ καρπὸς ἥτοι ἡ ἀμοιβή, διότι καὶ αὐτὸς ὁ εὐεργετηθεὶς θάποδῶσῃ τὴν εὐεργεσίαν καὶ πάντες οἱ ἄλλοι διὰ τὸν ἀμέσως κατωτέρω ἐπιφερόμενον λόγον θὰ εἶναι εὐγνώμονες.—ex ipso] δηλ. τοῦ εὐεργετηθέντος ἀγαθοῦ ἀνδρός.—temeritate remota] «ἄνευ τῆς ἀλογίστου αὐθαιρεσίας». Ἡ τοιαύτη αὐθαιρεσία ἐμφανίζεται, ὅταν τις δίδῃ χωρὶς νὰ ἐξετάζῃ τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τοῦ λαμβάνοντος. Ἡ μετοχὴ remota μεταφράζεται διὰ τοῦ ἄνευ, ὅπως καὶ ἄλλαι τοιαῦται μετοχαὶ ὀημάτων δηλωτικῶν χωρισμοῦ: separatus, secretus, demptus, detractus (§ 34), sublatus (§ 7) κτλ.—gratis] παθητικῶς «μεγίστης εὐγνωμοσύνης ἀξία εἶναι». —bonitas]=benignitas, liberalitas.—quorum] δηλ. beneficiorum.—ut iis ingratis esse non liceat] ἡ κατὰ πτώσιν ἀφομοίωσις τοῦ κατηγορουμένου ingratis (ἀντὶ ingratos) πρὸς τὴν ἐκ τοῦ liceat ἔξαρθαμένην δοτικὴν iis εἶναι παρὰ Κικέρωνι συνηθεστάτη.—eam iniuriam]=eius rei iniuriam, τὴν ἀδικίαν δηλ. τοῦ νὰ εἶναι τις ἀμνήμων τῶν εὐεργεσιῶν.—in deterrenda liberalitate] «ἀποτρεπομένης τῆς ἐλευ-
Γρατδιάτου, Κικέρωνος de officiis. Ἔκδ. Τρίτη 8

θεριότητος». Ὁ νόϋς : Ἐνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ ἀχαρίστου πρὸς τὸν εὐεργέτην προσγινομένης ἀδικίας πάσχουσι πάντες, διότι διὰ τοῦ ἑαυτοῦ παραδείγματος ἀποτρέπει καὶ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τοῦ νὰ εὐεργετῶσι.—tenuiorum] «τῶν ἐνδεεστέρων».—redimi, locupletari] ἐπεξήγησις τοῦ haec benignitas.—ab ordine nostro] τ. ἔ. ὑπὸ τῆς τάξεως τῶν συγκλητικῶν.—Crassij] τοῦ συχνάκις μνημονευομένου ρήτορος (§ 47. 57). Ὁ Κ. Σερούλιος Καίπιον εἰσήνεγκε τῷ 106 π. Χ. νόμον. δι' οὗ τὰ δικαστήρια, ἀφαιρεθέντα ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων ἀπεδίδοντο πάλιν εἰς τὴν σύγκλητον. Ὑπὲρ τοῦ νόμου συνηγόρησεν ὁ Κράσσος, ὅστις in suasionem legis Serviliae summis ornat senatum laudibus (p. Cluent. 140).—hanc consuetudinem benignitatis) = hoc consuetum genus benignitatis «τοῦτο τὸ σὺνηθες εἶδος τῆς εὐεργεσίας».—largitioni munerum] = largitioni quae fit in muneribus, «τῶν δι' ἀγώνων, δημοσίων ἐστιασέων καὶ θεαμάτων (§ 55) γινομένων δωρεῶν».—haec] ἀναφέρεται εἰς τὴν hanc consuetudinem benignitatis τὸ δὲ illa εἰς τὴν largitionem munerum.—quasi adsentatorum] διὰ τοῦ quasi μετριάζεται πως τὸ ἐπαχθὲς τῆς λέξεως adsentator, περιεχούσης τὴν ἔννοιαν τῆς κολακείας καὶ ἀπάτης, ἐν ᾗ αἱ δωρεαὶ παρέρχοντο παρὰ πάντων τῶν ὀρεγομένων ἀνωτέρων πολιτικῶν ἀξιωματῶν. ἐρρήθη δὲ καὶ ἀνωτέρω (§ 57) : inveterasse iam bonis temporibus ut splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur.—populi] γεν. ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ multitudinis.—levitatem multitudinis] ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ gravium hominum.

§ 64. Τὸ μέτρον, ὅπερ ὀφείλει νὰ τηρῇ τις εἴτε δίδων εἴτε ἀπαιτῶν χρήματα. Ἡ χρῆσις τῆς ἐλευθεριότητος ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ μὴ διασπαθῇται ἡ ἰδίᾳ περιουσία. Τὸ καθήκον τῆς φιλοξενίας. Ὁ Κίμων.

§ 64. Conveniet autem] ἀπρόσωπον, τὸ δὲ autem = προσέτι, σχεδὸν δηλ. ἰσοδύναμον τῷ etiam, πρβλ. καὶ κατωτέρω habenda autem.—in exigendo] «ἐν τῷ εἰσπράττειν» «ἐν τῷ

ἀπαιτεῖν».—in omnique re contrahenda] «καὶ καθόλου (=que) ἐν πάσῃ ἐπιχειρήσει» (§ 40). ὥς ἐπεξηγήσεις ἐπακολουθοῦσι τρεῖς ἔννοιαι κατὰ ζεύγη, ὧν τὰ δύο πρῶτα ἐκφέρονται ἀσυνδέτως ἔνεκα τῆς ἀντιθέσεως (ἀντιθετικὸν ἀσύνδετον), τὸ δὲ τρίτον οὐχί, διότι αἱ δύο αὐτοῦ λέξεις εἶναι οὐχὶ ἀντίθετοι, ἀλλὰ συνώνυμοι.—vicinitatibus et confiniis] «ἐν σχέσεσι γειτονίας καὶ ὁρίων», τ. ἔ. ἐν ἀμφισβητήσεσιν, αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ γειτονίας τῶν οἰκιῶν ἢ ὁρίων τῶν ἀγρῶν.—multa... cedentem] «ἐν πολλοῖς ἐξιστάμενον τοῦ ἑαυτοῦ δικαίου» πρβλ. καὶ κατωτέρω paulum de suo iure decedere.—quantum liceat] δηλ. ἄνευ βλάβης τῶν ἰδίων συμφερόντων.—nescio an] ἀντὶ ἐπιρρήματος, ὅπως καὶ τὸ haud scio an=ἴσως.—habenda ratio]=ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ».—non spoliantem κτλ.] «χωρὶς νὰ συλᾷ ἑαυτὸν τὴν κληρονομίαν». —nimirum]=nī mirum, κυρίως «οὐ θαυμαστόν», ἔξ οὗ ὕστερον «πάντως, ἀκριβῶς».—etiam] σύναπτε πρὸς τὸ hospitalitas, διότι τοῦτο εἶναι τὸ νέον, ὅπερ εἰσάγεται.—valde decorum]=εὐπρεπέστατον.—honeste multum posse] «δι' ἡθικῶν μέσων νὰ ἔχωσι μεγάλην δύναμιν».—valere opibus et gratia] «νὰ δύνανται μέγα καὶ νὰπολαύωσιν εὐνοίας» (δημοτικότητος).—per hospites] «διὰ φίλων ἐκ ξενίας». Ἡ τοιαύτη στενωτέρα καὶ εἰς τὴν ἐμπορίαν ἀναγκαία ἐπιμειξία μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν ἀνεπτύχθη παρὰ Ῥωμαίοις κατ' ὀλίγον διὰ τοῦ μετοικισμοῦ τοῦ αὐστηροῦ αὐτῶν δικαίου. Εἰς ξένους (hostes. peregrinos) μὴ κεκτημένους καθόλου ἐν Ῥώμῃ πολιτικά δικαιώματα, ἰδιώτας ἢ καὶ πόλεις, παρείχετο ἐνίοτε δημοσία ξενία (hospitium publicum), δι' ἧς αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν ἐθνεωροῦντο μὲν φίλοι τοῦ τῶν Ρ. δήμου καὶ ἀπέλαυνον προστασίας, ἀλλ' οὐδενὸς ἄλλου δικαιώματος ἐτύγγανον. Πάντες δ' οἱ ξένοι, ὧν ἡ πατρις οὐδεμίαν εἶχε συνθήκην μετὰ τῆς Ῥώμης, ἦσαν ἔξω τοῦ δικαίου καὶ μόνον διὰ Ῥωμαίου προστάτου ἢ φίλου ἐκ ξενίας (patroni s. hospes) ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν ἐκ τοῦ δικαίου προστασίαν. Ἡ παρ' ἡμῶν λοιπὸν ἐπικρατοῦσα σήμερον ἐλευθερία τοῦ μετοικεῖν εἰς ἄλλην

χώραν ὑπέκειτο εἰς πολλοὺς περιορισμούς, ἀλλ' ἡ ἐπικοινωνία κατὰ μικρὸν κατέστη ἐλευθερωτέρα διὰ τῆς βαθμιαίας ἄρσεως τῶν αὐστηρῶν τοῦ δικαίου περιορισμῶν.—Theophrastus quidem] διὰ τοῦ quidem (=γοῦν) εἰσάγεται παράδειγμα.—Athenis] ἡ μνεία τῆς ἐπιφανοῦς πόλεως ἀναμνησκει ἡμᾶς τὸ μέγα τοῦ Κίμωνος ἀξίωμα, ὅπερ ὁμως δὲν ἐποίησε τοῦτον ἀμνήμονα τῶν ἀφανῶν αὐτοῦ δημοτῶν Λακριαδῶν.—etiam in suos curiales] ἐν ᾧ ὁ Ρωμαῖος μόνον πρὸς τοὺς ξένους ἀσχεῖ τὴν φιλοξενίαν, ὁ Κίμων ἐπεδείκνυε ταύτην καὶ πρὸς πάντα ἑαυτοῦ δημότην. Διὰ τοῦ curiales (curia, κυρίως=φράτρα) ὁ Κικ. μεθερμηνεύει τὴν ἑλλ. λ. **δημόται**. Ὁ δῆμος Λακρία ἀνῆκεν εἰς τὴν Οἰνηίδα φυλὴν.

Κεφ. 19.

II. Ἡ δι' ἔργων ἦται διὰ προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν ἀσκουμένη εὐεργεσία (§ 65-84) παρέχεται Α') πρὸς τὰ ἄτομα (65-71).

§ 65-66. Ἡ γνῶσις τοῦ καθεστῶτος πολιτικοῦ δικαίου—ἡ νῦν εἰς ἀχρηστίαν φεῖ! περιπεσοῦσα—παρέσχεν εἰς πολλοὺς τὴν δύναμιν νὰ βοηθήσωσιν ἄλλους· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ρητορικὴ τέχνη, ἣτις τὰ μάλιστα ἐτιμᾶτο παρὰ τῶν ἡμετέρων προγόνων.

§ 65. Opera, non largitione] § 52.—nam] διὰ τοῦ ἐπεξηγητικοῦ συνδέσμου εἰσάγεται πρῶτον ἡ ἐξέτασις τῶν πρὸς τὰ ἄτομα παρεχομένων ἔργῳ εὐεργεσιῶν.—in iure cavere] δηλ. alicui : «ἐν τῇ ἐνώπιον τοῦ πραιτῶρος προκαταρκτικῇ διαδικασίᾳ (in iure) καταβάλλειν χάριν τινὸς τὴν προσήκουσαν προσοχὴν» περὶ τὴν ἐρμηνείαν δῆλον ὅτι τῶν νόμων καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν τύπων καὶ κανόνων τοῦ καθεστῶτος πολιτικοῦ δικαίου, ὧν καὶ ἡ ἐλαχίστη παράλειψις συνεπήγετο τὴν ἀπώλειαν τῆς δίκης. Τοῦτο δ' ἦτο ἔργον τῶν νομομαθῶν (iuris consulti), ὧν ἔργον ἐπ' ἴσης ἦτο καὶ τὸ νᾶποκρίνωνται ἐρωτώμενοι ὑπὸ τῶν ἑαυτῶν πελατῶν (consilio iuvare).—scientiae] δηλ. τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολιτικοῦ δικαίου.—vehementer] = ἰσχυρῶς.—ad opes augendas et ad gratiam] «εἰς τὴν αὐξήσειν τῆς δυνάμεως

καὶ τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς εὐνοίας (δημοτικότητος § 64).—cum multa..., tum quod] συμπληρωτέον ὧδε: cum multa maiorum instituta praeclara, tum illud praeclarissimum fuit, quod κτλ.—cognitio atque interpretatio] «ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἐρμηνεία».—ante hanc confusionem temporum]=ante horum temporum confusionem: «μέχρι τῆς τεταραγμένης ταύτης ἐποχῆς». Ὁ Κικ. διηνεκῶς δεινολογεῖται ἐπὶ τῇ καταπτώσει τῆς δυνάμεως τῶν ἀριστοκρατικῶν (principes): ἀδικῶς, διότι ἐποιοῦντο οὗτοι μεγίστην κατάχρησιν τῆς ἐαυτῶν δυνάμεως. Ἀδικωτάτη μάλιστα εἶναι ἡ ψογερὰ αὐτοῦ παρατήρησις περὶ ἐπεκτάσεως τῆς νομικῆς γνώσεως, ἣτις δὲν ἦτο πλέον προνόμιον μόνον τῶν ἀριστοκρατικῶν—eo indignius] δηλ. factum est.—contigit] ἐνταῦθα ἐπὶ κακῆς σημασίας.—is] δηλ. ὁ Σ. Σουλπίκιος Ρούφος. Πρβλ. πίν. κυρ. ὀν.—eo tempore... cum is esset qui... vicisset] «ἐν καιρῷ τοιούτῳ, καθ' ὃν ζῇ ἀνὴρ, ὅστις παρερσηδοκίμησεν», Ἡ μὲν χρονικὴ πρὸτ. κατὰ παρατατ. διὰ τὴν τῶν χρόνων ἀκολουθίαν, ἡ δὲ ἀναφορικὴ καθ' ὑπερσυντέλικον, ὅπως δηλωθῇ τὸ προκύψαν ἀποτελέσμα της πρὸς τοὺς πρόσθεν νομομαθεῖς ἀμίλλης τοῦ Σουλπίκιου Ἐν ἀνεξαγέρτῳ λόγῳ ἡ φράσις θὰ ἦτο hoc tempore is est qui vici (ἢ vicerit).—facile] «ὀριστικῶς, ἀναμφισβητήτως». Τὸ facile ἐπὶ τοιαύτης σημασίας διορίζει οὐ μόνον ὑπερθετικὰ (facile primus p. R. Amer. 15), ἀλλὰ καὶ ῥήματα περιέχοντα τὴν ὑπερθετικὴν ἐννοιαν. ὡς τὸ vincere (πρβλ. Somnium Scipionis § 8) καὶ superare (Καίσ. d. b. Gall, III 14, 8).

§ 66. Huic arti] τ.ἔ. scientiae iuris civilis.—gratior] § 60.—ornatior] ἐνεργητικῶς «περιποιητικὴ μείζονος τιμῆς».—huic] δηλ. τῇ ῥητορίᾳ.—in toga] =in pace (πρβλ. 1, 77 cedant arma togae): ὥστε ἡ ὅλη φράσις in toga dignitatis principatus=prima dignitas in pacis artibus «εἰς ταύτην ἐκ τῶν ἐν εἰρήνῃ ἀσκουμένων τεχνῶν ἐδόθη τὸ πρῶτον ἀξίωμα».—facile] τὸ αὐτὸ σχεδὸν πρὸς τὸ κατωτέρω non gravate (=libenter), προθύμως ὑποβαλλομένου εἰς κόπους», τ.ἔ. ὑπη-

ρετικοῦ, διακονικοῦ.—*gratuito*] = δωρεάν, *sine ullo palmario*. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους οὐδείς *patronus* ἐδέχετο ἀμοιβὴν παρὰ τῶν ἑαυτοῦ πελατῶν. Τοῦ δ' ἐθίμου τούτου ἐκλιπόντος σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ *Cincia lex* (τῷ 204 π.χ.) ἐκέλευσε : *ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat* (πρὸβλ. Δ. Κάσσιον 54, 18 καὶ τοὺς ρήτορας ἀμισθεὶ συναγορεύειν ἢ τετραπλάσιον. ὅτον ἂν λάβωσιν, ἐκτείνειν ἐκέλευσεν). Ἀλλ' ἐπὶ Κικέρωνος δὲν ἦτο ἄγῃς τὸ δέχεσθαι *palmarium* ἢ *honorarium*.

§ 67-68. Πλὴν τῶν μνημονευθεῖσων δύο τεχνῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι τρόποι παροχῆς προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν ὅπως μὴ ὠφελοῦντές τινες βλάπτωμεν ἄλλους.

§ 67. *Admoneba... ut... deplorarem* κτλ.] βραχυλογικῶς ἀντὶ τοῦ *admonebat ut deplorarem idque facerem* («καὶ θὰ ἐποιοῦν τοῦτο» τ. ἔ. θὰ ἐθρήνουν), *ni vererer*, ἢ ἀντὶ τοῦ *deplorarem, ut res admonet, ni vererer*. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐξηγήσει δυνάμεθα τὸν μὲν παρατατ. *admonebat* νὰ μεταβάλωμεν εἰς ἐνεστώτα, τὸ δὲ *ni vererer* νὰ ἐρμηνεύσωμεν «ἀλλὰ φοβοῦμαι».—*hoc quoque loco*] διότι καὶ ἄλλαχθ' ὁ Κικ. διαλαμβάνει περὶ τούτου, οἷον ἐν Βρούτῳ § 21. 157. 331—*re dicam interitum*] ὁ Κικ. εὐλαβούμενος νὰ εἴπῃ τὴν βαρεῖαν ταύτην λέξιν περὶ τῆς τότε ρητορικῆς τέχνης μεταχειρίζεται τὴν ἡπιωτέραν λ. *intermissionem* «πρόσκαιρον διέλειπιν».—*de me ipso*]. θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ Κικ. ἀπολογεῖται ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς μόνος τότε εὐδοκίμων ἐν τῇ ρητορικῇ.—*quibus extinctis... quam in paucis*] δύο ἐρωτημ. ἀντωνυμίαι ἢ ἐπιρρήματα συνεκφέρονται ἐν μιᾷ προτάσει, ἐὰν διορίζωνται ἀμοιβαίως (§ 25), ὡς ἐνταῦθα ἡ *extinctio oratorum* εἶναι αἰτία τῆς *paucitatis* τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῶν δυναμένων νὰ παράσχωσιν ἐλπίδα τινα κτλ.—*audacia*] τοὺς τολμῶντας νὰ ἐπιτηδεύωσι τὸν ρήτορα, ἐν ᾧ ἀμοιροῦσι πάσης πρὸς τοῦτο εὐφυίας καὶ ἐπιμελοῦς προπαρασκευῆς, ἀποκαλεῖ ὁ Κικ. *impudentes*.

procos eloquentiae (Brut. 336). — beneficia] ἦτοι τὰς ἀρχάς καὶ τὰ ἀξιώματα, ὧν τὰ μὲν παρείχοντο ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ τῶν ἀρχαιρεσιῶν (beneficia p. Romani), τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, ὡς ἡ στρατιωτικὴ χλιαρχία καὶ ἡ ἐπαρχία (praefectura). — qui consuluntur aut défandunt] «τοὺς νομομαθεῖς ἢ τοὺς συνηγόρους». — latissime eorum manat industria] = ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐκτείνεται ἐπ' εὐρύτατον. latissime manat = latissime patet.

§ 68. Iam illud non sunt admonendi] τὸ νέον εἰσέγεται διὰ τοῦ σχήματος τῆς παραλελυσεως (praeteritio) ἢ παρσιωπήσεως. Συνήθως ὁ Κικ. μεταχειρίζεται τὰς φράσεις nihil dico, mitto, omitto, praetermitto, non dicam. Τὸ δὲ illud εἶναι αἰτιατ. ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ admonendi κτλ. = supervacaneum est illud admonere, ut κτλ. — ne offendant] = μὴ προσκρούσωσι, μὴ κινήσωσι τὴν ἀγανάκτησιν τινῶν. Τὸ offenderé εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ laedere (βλάπτειν). — imprudentes... scientes] «ἀνεπιγνώστως... ἐν γνώσει». — utendum etiam] σύναπτε τὸ etiam μετὰ τοῦ excusatione. — quare... necesse fuer t] δηλ. facere, πλαγ. ἐρώτησις ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ excusatione. — officiis] «δι' εὐμενῶν ὑπηρεσιῶν». — id quod violatum videbitur] ἡ ἀντωνυμία quod, ἐνεργητικῆς οὐσῆς τῆς συντάξεως, θὰ ἦτο οὐχὶ ἀντικείμενον, ἀλλ' αἰτιατικὴ τοῦ περιεχομένου (hoc violo = βιάζομαι τοῦτο, βλάπτω ταύτην τὴν βλάβην). πρόκειται τ. ἔ. νὰ δηλωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὀφείλει νὰ ἐπανορθοῦται (compensandum) οὐχὶ τὸ βλαβέν, ἀλλ' ἡ προσγενομένη βλάβη· ὥστε id quod violatum videbitur καταντᾷ = id quod cum alterius violatione factum ἢ in quo violati esse sibi videntur.

Κεφ. 20.

§ 67-70. Μέλλων νὰ εὐεργετήσῃς τινά, σκόπει τούτου τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν, οὐχὶ τὴν τύχην καὶ τὴν ἐξωτερικὴν θέσιν. Οἱ ἄνθρωποι συνήθως προθυμοῦνται νὰ βοηθῶσι

μᾶλλον τὸν πλούσιον καὶ δυνάτην ἢ τὸν ἐνδεῆ καὶ χρηστὸν. Λόγοι, δι' οὓς τὸ ἐναντίον ὀρεόμεν νὰ ποιῶμεν.

§ 69. Mores] «ὁ χαρακτήρ». — fortuna] «αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις», ἥτοι ἡ ἐξωτερικὴ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιουσίαν, τὴν τῶν ἄλλων ὑπόληψιν περὶ αὐτοῦ κτλ. — dictu proclive] = facile dictu. — itaque] = et ita. — in beneficiis collocandis] ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῆς τῶν χρημάτων διαθέσεως καὶ καταθέσεως, «ἐν τῷ κατατίθεσθαι τὰς εὐεργεσίας» (§ 45. 87). — sequi] «οὗτοι ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν». — honesta oratio est] «καλὸς ὁ λόγος οὗτος». παρατήρει τὴν ἐνταῦθα σημασίαν τῆς λ. oratio (= verba). — inopis] «τοῦ ἐνδεοῦς καὶ ἀδυνάτου (ἀντίθ. potentis), καὶ ἐὰν εἶναι ἄριστος» (et optimi = eiusdemque optimi). — in opera danda] τ. ἔ. in adiuvando. — fore] «γενήσεσθαι», ἀναπληροῦ δηλ. τὸν μέλλοντα τοῦ ἀπαρεμφ. τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης παραγομένου ρ. fieri, ἐξ οὗ καὶ ὁ διορισμὸς a quo. — fere] «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον» «συνήθως». — inops ille] «ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀδύνατος», περὶ οὗ δηλ. ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (inopis et optimi). — referre gratiam] «ἀποδιδόναι χάριν» τ. ἔ. δι' ἔργων, ἐν ᾧ g. habere = χάριν ἔχειν, τ. ἔ. συναίσθανεσθαι εὐγνωμοσύνην, g. agere = ὁμολογεῖν χάριτας § τ. ἔ. ἐκφράζειν διὰ λόγων τὴν εὐγνωμοσύνην. — commode] δηλ. dixit, «εὐστόχως εἶπεν, ὅστις δήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ εἰπὼν». — pecuniam qui habeat, non reddidisse κτλ.] τὸ ὅλον λογοπαίγνιον στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαφορῆς ἐννοίας τῶν φράσεων pecuniam habere — reddere καὶ gratiam habere — referre, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ pecuniam habere καὶ gratiam habere. Παύει τις νὰ κατέχη χρήματα (habere p.), εὐθὺς ὡς ἀπέδωκεν αὐτὰ (reddidit), ἐν ᾧ διατηρεῖ ἐτι τὸ συναίσθημα τῆς χάριτος (habere g.), ἀφ' οὗ ἀπέδωκεν αὐτὴν (rettulit), καὶ πῶς καὶ ἀπέδωκε ταύτην, ἐὰν διασφῆξῃ ἐν ἑαυτῷ εὐγνώμονα αὐτῆς ἀνάμνησιν (πρβλ. Παραρτ.) Δυνάμεθα δὲ νὰ ποδώσωμεν πιστῶς τὸ λογοπαίγνιον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ μεταχειριζόμενοι τὰς ἀρχαίας φράσεις ἀποδιδόναι χάριν — ἔχειν χάριν,

καὶ μάλιστα τὸ λογοπαίγνιον καθίσταται εὐστοχώτερον, διότι τὸ αὐτὸ ῥήμα μεταχειρίζομεθα καὶ περὶ τῶν χρημάτων (ἀποδιδόναι), ἐν ᾧ ἐν τῇ λατινικῇ ἐπὶ μὲν χρημάτων λέγεται *reddere*, ἐπὶ δὲ χάριτος *referre*. Τὸ κέντρον τῆς ἐννοίας τοῦ λογοπαίγνιου ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι ὁ ἐνδεὴς εὐεργετηθεὶς διασφάζει ἐν ἑαυτῷ τὴν εὐγνωμοσύνην, ἐν ᾧ δὲν διασφάζει ταύτην ὁ πλούσιος εὐεργετηθεὶς.—*beatos*] «ὀλβίους», ἔχοντας δηλ. τὰ πάντα ἐν ἀφθονία, πρὸς οὓς ἀντιτιθεται ὁ *inops ille* καὶ κατωτέρω ὁ *tenuis ille*.—*quamvis magnum*]=*vel maximum*.—*aliquod*] δηλ. *beneficium*.—*a se postulari aut expectari*] «ὅτι ἀπαιτεῖται τι (δηλ. ἀπαιτοῦσιν οἱ ἄλλοι οἱ εὐεργετήσαντες) παρ' αὐτῶν ἢ προσδοκᾶται», τ. ἔ. οἱ πλούσιοι καὶ ἐν τιμῇ ὄντες ὑποπτεύουσιν, ὅτι ἐν τῇ γενομένη πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίᾳ ὑπόκειται τις τῶν εὐεργετησάντων ἀπαιτήσις παρ' αὐτῶν ἢ προσδοκία.—*patrocinio se usos*] δηλ. *esse*, κατὰ ζεύγμα ἐκ τοῦ *apellari*, ἀνθ' οὗ νοητέον συνώνυμόν τι ῥήμα, οἷον τὸ *dici*: «τὸ νὰ λέγωνται δὲ ὅτι μεταχειρίζονται προστασίαν ἢ τὸ νὰ καλοῦνται πελάται».—*mortis instar*] «ὅμοιον θανάτῳ». Τὸ *instar* εἶναι ἄκλιτος τύπος, καὶ δὴ ὁ αὐτὸς πρὸς τὸ ἀπαρέμφ. *instare*, ἐσήμεναι δὲ κυρίως τὴν ἐν τῷ ζυγῷ ἐπίστασιν τῆς γλωττίδος (πρβλ. τὰ ἑλλην. **στατήρ, ιστάναι**, λατ. *stare*=τιμᾶσθαι (λ.χ. δραχμῆς)), εἴτα δὲ καθ' ὅλον τὴν ἰσορροπίαν, ἰσότητα, ὁμοιότητα.

§ 70. *At vero ille tenuis, cum... putet*] «ἀλλ' ὁ ἄπορος ἐκεῖνος (περὶ οὗ ἄνωτέρω εἶπον, πρβλ. § 67 *inops ille*) ἐπειδὴ νομίζει ὅτι, πᾶν ὅ, τι ἐγένετο, ἐγένετο αὐτοῦ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, οὐχὶ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων».—*se spectatum, non fortunam*] τὸ *se* ἀντίκειται πρὸς τὸ *fortunam*, πρβλ. § 69 *aut mores spectari aut fortuna*.—*illi, qui est meritis*] δηλ. *bene de eo* «τῷ εὐεργετήσαντι αὐτόν».—*gratum se videri studet*]=*gratus videri studet*.—*neque vero auget*] τ. ἔ. ἐὰν ὁ ἐνδεὴς παράσχῃ τινὰ ὑπηρεσίαν, δὲν μεγαλύνει αὐτὴν διὰ λόγων, ἀλλὰ τοῦναντίον (*sed etiam*) κτλ.—*videndumque illud est, quod*] «ἐκεῖνο προσέτι πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν,

ὅτι κτλ.» ἡ διὰ τοῦ quod πρότασις διασαφεί τὸ illud. — in uno illo κτλ.] «ἡ εὐνοία περιορίζεται ἐν ἐκείνῳ μόνῳ ἢ τὸ πολὺ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἐὰν τύχῃ νὰ ἔχῃ»: — si forte] «τυχόν», ἑλλειπτική πρότασις ὅπως καὶ αἱ si umquam, si quando κτλ. (πρβλ. τὰ ἑλλ. εἴ τις, εἴ που, εἴ ποθεν κτλ.) — omnes non improbi humiles] τ. ἔ. omnes hūmiles qui quidem non improbi sint, «πάντες οἱ ταπεινοὶ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ πονηροί». — quae.. multitudo] = quorum... multitudo.

§ 71. Ἐὰν ἐκ δύο ἢ πλείονων τάξεων ἀνθρώπων πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν τίνος τάξεως τοὺς ἀνθρώπους ὑπείλωμεν νὰ εὐεργετήσωμεν τὴν συμβουλὴν τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ ἀκολουθῶμεν. Τέλος δὲ ἐν πάσῃ δι' ἔργων εὐεργεσίᾳ κανὼν ἔστω μηδὲν παρὰ τὸ δίκαιον νὰ πράττωμεν.

Melius... collocari] «νομίζω ὅτι εἶναι κρεῖττον νὰ κατατίθεται ἡ εὐεργεσία». Περί τῆς μεταφορᾶς πρβλ. § 49. Ἡ εὐεργεσία κατατίθεται παρὰ τοῖς ἀγαθοῖς οἷονει ὥς τοκοφόρον κεφάλαιον. — omnino] «καθόλου». — omni generi] δηλ. hominum «πᾶσαν τάξιν ἀνθρώπων». — si res in contentionem veniet] = ἐὰν συμβῇ σύγκρουσις τάξεως ἀνθρώπων πρὸς ἑτέραν τάξιν, τ. ἔ. ἐὰν μέλλωμεν νὰ ἐκλέξωμεν ὁποτέρας τάξεως ἀνθρώπους ὀφείλωμεν νὰ εὐεργετήσωμεν. Τὴν λ. contentio συνάπτει ἀλλαχοῦ ὁ Κικ. (I, 152) πρὸς τὴν συνώνυμον comparatio, περὶ ἧς ὅρα κατωτέρω § 88. — nimirum] «πάντως» (§ 63) — Themistocles est auctor κτλ.] «τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ παράδειγμα ὀφείλωμεν νὰ μιμηθῶμεν». — consuleretur] δηλ. a quodam. — utrum... collocaret] ἐὰν ληφθῇ ὥς ὑποκείμενον τὸ ἀόριστον ὀποκείμενον τὸ ἐν τῷ consuleretur ὑπονοούμενον (= συνεβουλευέτό τις τῷ Θεμ.), τότε τὸ collocaret εἶναι ὑποτακτικὴ δηλωτικὴ ἀπορίας (ἐν εὐθείᾳ λόγῳ: utrum... collocem?). Ἄλλ' ὀρθότερον νὰ λάβωμεν ὥς ὑποκείμενον τοῦ collocaret τὸ Themistocles, ὅτε ἡ ὑποτακτικὴ αὕτη εἶναι ἀπόδοσις (= θὰ ἐνύμφευεν) ὑπονουμένης ὑποθέσεως (ἐὰν δηλ. ἀπεφάσιζε νὰ νυμφεύσῃ αὐτήν). — bono viro pauperi] «μετ' ἀγαθοῦ μὲν

ἀνδρὸς, ἀλλὰ πένητος, ὁμοίως καὶ κατωτέρω *diviti* «ἀλλὰ πλούσιου» (πρβλ. § 70).—*corrupti, depravati*] οὐχὶ ἐπίθετα, ἀλλὰ μετοχαί.—*quid... pertinet*] «τί διαφέρειν πρὸς ἕκαστον ἡμῶν ἔχει;», ὥστε δηλ. ὁ μέγας πλοῦτός τινος νὰ ἀναγκάσῃ ἡμᾶς νὰ ἐκτιμήσωμεν αὐτὸν περισσότερον.—*adiuvat*] δηλ. *magnitudo divitiarum*.—*ne id quidem*] δηλ. *facit*, τ. ἔ. *adiuvat*.—*fac iuvare*] δηλ. *eum magnas divitias*, «ἀλλ' ἔστιν ὅτι βοηθεῖ αὐτὸν ὁ μέγας πλοῦτος». Περὶ τοῦ *fac* μετ' ἀπαρεμφ. πρβλ. Βεργ. Αἰν. IV 540 *qui me autem, fac velle, sinet*.—*utentior sane sit*] «δύναται νὰ εἶναι βεβαίως χρηστικώτερος» τ. ἔ. δαπανηρότερος. Τὸ *ut* κεῖται ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δαπανᾶν, εἰς ἣν εὐχερῶς μεταπίπτει, πρβλ. § 89 *de utenda pecunia*. Τὸ δὲ συγκρίτ. τῆς μετοχῆς τοῦ ἐνεστ. *utentior* μόνον ἐνταῦθα παρὰ Κικέρωνι, παρ' ᾧ εὐρηται καὶ τὸ *parentior* (*pareo*) *de off. I, 76*.—*ne impediunt divitiae*] «μὴ ἐμποδίξῃ ὁ πλοῦτος» «δὲν ὀφείλει ὁ πλοῦτος νὰ εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐμπόδιον».—*iuvetur*] δηλ. *a nobis*.—*modo ne adiuvent*] δηλ. *ut iuvetur* «ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ εἶναι ὁ πλοῦτος τὸ κύριον ἐλατήριον τῆς παρεχομένης βοηθείας».—*sitque omne iudicium*] τὸ *que* μετὰ προσηγουμένην ἀρνητικὴν πρότασιν (§ 54, 64), «ἀλλ' ἐν τῇ κρίσει ἡμῶν ὀφείλομεν ἀπλῶς νὰ ἐνθυμώμεθα τοῦτο, οὐχὶ πόσον πλούσιος κέλ.», οὐχὶ δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ πλούτου ἀλλὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστου.—*extremum praeceptum*] «τελευταῖος κανὼν», τ. ἔ. περαινόντες τὸ περὶ εὐεργεσίας κεφάλαιον δίδομεν τὸν ἔξῃς κανόνα.—*in beneficiis operaque danda*] = *in beneficiis quae opera dantur* «ἐν ταῖς δι' ἔργων εὐεργεσίας».—*ne quid... contendas*] = *ne quid consequi studeas*.—*pro iniuria*] «ὑπὲρ τοῦ ἀδίκου».

Κεφ. 21.

§ 72-75. Ἡ δι' ἔργων ἀσκουμένη εὐεργεσία (πρβλ. § 65) παρέχεται Β') πρὸς τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολίτας ἐν γένει. Οὐδὲν ὀφείλομεν χάριν τῶν πολιτῶν νὰ πράττωμεν δυνάμενον νὰ βλάψῃ

τὴν πόλιν. Καθήκοντα τοῦ ἄρχοντος τῆς πόλεως εἶναι : 1) νὰ προστατεύῃ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν πολιτῶν· 2) ἐν ἐσχάτῃ μόνον ἀνάγκῃ νὰ ἐπιτάσῃ φόρους, ὅταν ἀπαιτῇ τοῦτο ἡ κοινὴ σωτηρία· 3) νὰ φροντίξῃ ὅπως ὑπάρχουσιν εἰς τοὺς πολίτας ἐν ἀφθονίᾳ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα (72-74).

§ 72. De eo genere beneficiorum... quae κτλ.] ἀντὶ τοῦ quae ὄφειλε νὰ κεῖται quod, ἀλλ' ἡ χρῆσις ἐνταῦθα τοῦ quae εἶναι ἐπακολούθημα συμφυρομοῦ τῶν δύο κανονικῶν ἐκφορῶν : de eo genere beneficiorum quod καὶ de genere eorum beneficiorum quae.—ad universos] εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἐπόμενον ad rem publicam, ἐτέθη δὲ χάριν ἀντιθέσεως πρὸς τὸ προηγούμενον ad singulos.—eorum ipsorum] δηλ. quae ad r. p. pertinent.—partim... partim] «αἱ μὲν τῶν εὐεργεσιῶν... αἱ δέ», τὸ partim δηλ. εἶναι ὑποκείμενον, ὅπως ὡς ὑποκείμενον κεῖται καὶ ἡ αἰτιατ maximam partem (πρβλ. I.24 maximam partem .. adgrediuntur).—ut ad universos cives pertineant] «ὥστε νὰναφέρωνται εἰς σύμπαντας τοὺς πολίτας», «ὥστε νὰ λαμβάνῃ ταύτας τὸ κοινὸν τῆς πόλεως», τὸ ρ. δηλ. pertineant καὶ κατωτέρω τὸ attingant ἔχουσι παθητικὴν σημασίαν, ἐν ᾗ ἐν τῇ προηγούμενῃ περιόδῳ τὸ ρ. spectant καὶ pertinent ἔχουσιν ἐνεργητικὴν, αἱ εὐεργεσίαι δηλ. αἱ εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἀναφερόμεναι (quae ad singulos spectant... quae ad universos... pertinent) εἶναι αἱ εὐεργεσίαι ὡς παρέχουσι ταῦτα. Διαλαβὼν ἀνωτέρω ὁ Κιν. περὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἀτόμων παρεχομένων εὐεργεσιῶν, πραγματεύεται νῦν περὶ τῶν εὐεργεσιῶν, αἱ ἡ πόλις διὰ τῶν ἐαυτῆς ἀρχόντων παρέχει πρὸς τε τὸ κοινὸν καὶ πρὸς τὰ ἄτομα.—omnino] μετὰ παραχωρητικῆς ἐννοίας, ἡ ἀντίθεσις ἐπακολουθεῖ κατωτέρω sed ita ut κτλ.—si possit] δηλ. fieri «εἰ δυνατόν».—utrisque δηλ. universis et singulis, νοητέον ἀπὸ κοινοῦ τὸ ut consulatur ἐκ τῆς ἐπομένης προτάσεως ut etiam singulis consulatur, ἀμφότεραι δ' αἱ προτάσεις αὗται κρίνεται ἐκ τοῦ danda opera. Τὸ δὲ consulo alicui=ἐπιμελοῦμαι, προνοῶ περὶ τίνος.—

nec minus] δηλ. danda opera est.—sed ita ut] «ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ» «ἀρκεῖ νὰ» (=dum modo). Ἐν τῇ περὶ τοῦ τῆς πόλεως συμφέροντος μερίμνῃ ὀφείλει ὁ ἄρχων κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Κικέρωνος νὰ μὴ ὀλιγορῇ τοῦ συμφέροντος τῶν ἀτόμων ἢ καὶ ὅλης κοινωνικῆς τάξεως, ἀλλὰ νὰ προνοῇ ὥς μάλιστα περὶ αὐτοῦ, ἀρκεῖ νὰ μὴ παραβλάπτηται τὸ κοινὸν συμφέρον· τούτου παράδειγμα, λέγει, κάλλιστον εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Ὁκταβίου. Πολλῆς μὲν προσοχῆς ἄξιος εἶναι ὁ τρόπος, δι' οὗ ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ τὸ *κοινωνικὸν ζήτημα*, πολλοῦ δὲ λόγου ἄξια ἡ γνώμη αὐτοῦ, καθ' ἣν δὲν *ἐπιτρέπεται εἰς τὴν πολιτείαν νάφαιρῇ* τὴν ιδιωτικὴν περιουσίαν, ὅπως προαγάγῃ τὸ κοινὸν συμφέρον (ut suum quisque teneat neque de bonis privatorum publice deminutio fiat, § 73). Τὸ δὲ δυσχερὲς πρόβλημα, οὗ τὴν λύσιν ἐπιδιώκουσιν οἱ κοινωνιολόγοι τῶν κατ' ἡμᾶς χρόνων, εἶναι ἡ ὀρθὴ καὶ δικαία διευθέτησις τῶν συμφερόντων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ μάλιστα τῶν δύο μεγάλων τάξεων, τῶν ἐργατικῶν καὶ τῶν πλουσίων. — C. Gracchi] ἡ lex frumentaria τοῦ Γ. Γράγχου κυρωθεῖσα τῷ 123 π. X. ἐκέλευεν ὅπως πᾶς Ρωμαῖος πολίτης διατρίβων ἐν Ρώμῃ λαμβάνῃ κατὰ μῆνα ὁρισμένον ποσὸν ἐκ τοῦ ἐν ταῖς δημοσίαις ἀποθήκαις σίτου ἀντὶ 6 1/2 ἀσσαρίων κατὰ μόδιον, τ. ἔ. ἀντὶ τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς κρατούσης τιμῆς. Τὸν νόμον τοῦτον ἐποίησεν ἄκυρον ὁ δήμαρχος Μ. Ὁκτάβιος (120 π. X.).—magna largitio] δηλ. erat.—exhauriebat] «ἐξήτει νὰ ἐξαντλήσῃ».

§ 73. In primis] «ἐν πρώτοις», μάλιστα μὲν», πρὸς τοῦτο ἀντιστοιχοῦσι τὰ ἐν § 74 : danda etiam opera καὶ atque etiam omnes qui κτλ.—qui r. p. administrabit] «ὁ διοικήσων» ἢ «ὁ διοικῶν τὰ τῆς πόλεως» «ὁ πολιτικός».—publice] «ὑπὸ τοῦ δημοσίου» «ὑπὸ τῆς πόλεως».—perniciose] συμπληρ. egit.—Philippus] πρβλ. § 59.—cum ferret] δηλ. ad populum «εἰσφέροντος νόμον» ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου.—quam... et in eo] ἐν τῇ δευτέρᾳ προτάσει ὁ ἀναφορικὸς λόγος γίνεται

ἀνεξάρτητος συνεχιζόμενος διὰ δεικτικῆς ἀντωνυμίας, ἥτις οὐδεμίαν μὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν προηγουμένην ἀναφορικὴν ἀντωνυμίαν (πρὸβλ. § 37), ἀναφέρεται δ' ὁμοῦ πρὸς ὅλην τὴν ἀναφορ. πρότασιν (in eo, τ. ἔ. quod facile passus est antiquari κτλ.).—antiquari] ἀνάκυρωθῇ». Εἰσενεχθέντος νόμου τινὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, πᾶς ἐκκλησιαζὼν πολίτης ἐλάμβανε δελτίον, ἐν ᾧ ἦσαν ἐγγεγραμμένα τὰ γράμματα V. R. (=uti rogas) ἢ A. (=antiquo). Διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἐπιφίξετο ὁ πολίτης ὑπὲρ τοῦ νόμου (uti roga.—ἔστω, ὅπως ἐρωτᾷς, ἦτοι ὅπως προτείνεις), διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἐδήλου ὅτι δὲν ἀποδέχεται αὐτὸν (antiquo=antiqua probo).—in agendo] «ἀγορεύων ἐν τῷ δήμῳ» πρὸβλ. § 3.—multa populariter... male] δηλ. dixit, τὸ δὲ populariter=χαριζόμενος τῷ δήμῳ.—qui rem haberent] οἱ κτηματικοί.—non esse in civitate duo milia κτλ.] λέγων ταῦτα ὁ Φίλιππος συνῆγε πλαγίως τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὥφειλε νὰ καταλυθῇ ἡ ἰδιοκτησία. Καὶ οἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὸ **κοινωνιολογικὸν** δόγμα ἀποδεχόμενοι διατείνονται, ὅτι χάριν ὀλιγίστων πλουσίων ἐργάζεται καὶ κακοπαθεῖ τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ. Τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου ὑπολογισμοὺς πρὸς τὸν Ρωμαῖον δήμαρχον ἐποιεῖτο πρὸ πέντε καὶ πλέον δεκαετηρίδων ὁ περίφημος Γερμανὸς κοινωνιολόγος Φερδινάνδος Lassalle : «44000 πρόσωπα ἐν τῷ κράτει ἔχουσιν εἰσόδημα ὑπὲρ τὰ 1000 τάληρα. Ἡ ἐλάχιστη αὕτη δραχὲ τῶν ἀνθρώπων φαντάζεται ὅτι αὕτη εἶναι ὁ κόσμος».—capitalis] «ἄξιος κεφαλικῆς ποινῆς». ἄξιος αὐστηρᾶς τιμωρίας».—ad aequationem bonorum pertinens] «ἄγων, τείνων πρὸς τὸν ἐξισασμὸν τῆς ἰδιοκτησίας», «τὴν ἰσοκληρίαν» ἦτοι πρὸς τὸν σήμερον λεγόμενον **κοινωνισμόν**.—res publicae civitatesque] «κράτη καὶ πόλεις». Ὁ νοῦς : «σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως τῶν πόλεων εἶναι ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας». Τὰ αὐτὰ περίπου ἐρρήθησαν καὶ ἀνωτέρω ἐν § 15. 41-42.—spe custodiae] «ὑπ' ἐλπίδος τοῦ φυλάξαι».

§ 74. Tributum] πολεμικὴ εἰσφορὰ κατὰ λόγον τῆς περιου-

σίας ἐκάστου πολίτου. Τακτικοὶ ἄμεσοι φόροι δὲν εἰσπραττντο ὑπὸ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἔμμεσοι, ἦτοι αἱ ὑπὸ τῆς δημοσίας γῆς διηνεκεῖς προόδοι (vectigalia). Αἱ δὲ εἰσφοραί, ἐκτάκτως καὶ διὰ πολεμικὰς ἀνάγκας εἰς τοὺς πολίτας ἐπιβαλλόμεναι, ἀπεδίδοντο εἰς αὐτοὺς, ὡσάκις τοῦτο ἦτο δυνατόν, ὑπὸ τῆς πόλεως ἐκ τῆς τοῦ πολέμου λείας. Ἀλλὰ καὶ ταύτας ἡ πόλις ἔπαυσε νᾶ-
 παιτῇ ἀπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου (168 π. Χ.—πρβλ. § 76) μέχρι τοῦ 42 π. Χ., ὅτε οἱ τρεῖς ἄνδρες, Ὀκταβιανός, Ἀντώνιος καὶ Λέπιδος, ἐπανήγαγον αὐτάς.—muneris] τὸ tributum ἦτο munus, ἦτοι *λειτουργία* (πρβλ. τὰς παρ' Ἀθηναίοις *εἰσφο-
 ράς*), ἐπιταττομένη τοῖς πολίταις χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.—malo... ominari] ἀνάλυε οὕτως: malo «alicui» quam «nostrae» dicere, ne nostrae id videar ominari, τ. ἔ. «προτιμῶ νὰ λέγω «τινὶ πόλει» καὶ οὐχὶ «τῇ ἡμετέρᾳ», ὅπως μὴ φανῶ ὅτι λέγω περὶ τῆς ἡμετέρας πόλεως τὸ δυσοιωνίστον τοῦτο». Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι τοῦ Κικέρωνος τὸ προσυναίσθημα ἐπηλήθευσε μετ' ὀλίγον χρόνον, διότι μετὰ τὸν τοῦ Καίσαρος φρόνον οἱ τῆς πόλεως δυναστεύοντες τρεῖς ἄνδρες ἠναγκάσθησαν πρὸς διατροφήν τοῦ στρατοῦ νὰ ἐπιτάξωσι παντοίους φόρους (πρβλ. τᾶνωτέρω περὶ τοῦ tributum εἰρημένα). —de omni r.p.] «περὶ πάσης ἐν γένει πόλεως». —etiam] σὺναπτε μετὰ τοῦ consulere.—tantum locus κτλ.] «ἀκροθιγῶς μόνον ἔπρεπε νὰ ἐξετάσω τὸ κεφάλαιον τοῦτο», τ. ἔ. «ἤθελον μόνον ἀκροθιγῶς κτλ.».

§ 75 76. Τέταρτον καθῆκον εἶναι τοῦ κυβερνῶντος νὰ ὑπάρχῃ ἀπηλλαγμένους πάσης ὑποφίας φιλαργυρίας. Λόγος τοῦ Σαμνίτου Γ. Ποντίου. Ὁ νόμος τοῦ Λ. Πείσωνος καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν κυρωθέντες αὐστηρότεροι νόμοι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν φιλοχρηματίαν καὶ πλεονεξίαν τῶν ἀρχόντων. Ἱστορικὰ παρδείγματα ἀφιλοκερδεΐας καὶ αὐταπαρνησίας.

§ 75. Caput] «τὸ κεφαλαιῶδες» «τὸ κυριώτατον» ἢ «ὁ κυριώτατος ὅρος». —in omni procuratione negotij ἡδύνατο νὰ εἴπῃ καὶ in omnis negoti procuratione.—Pontius] πρβλ.

πίν. ὄν. Ἡ εἰς τὸ στόμα τοῦ Ποντίου ἐμβαλλομένη εὐχή (utinam κτλ.) ἀναφέρεται εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλ' ἐπειδὴ πάντως οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ προφητεύσῃ τὴν μέλλουσαν τῶν Ρωμαίων φιλοχρηματίαν, δεχόμεθα ὡς βέβαιον, ὅτι ὁ Κικ. παρέλαβε τὴν εὐχὴν ταύτην ἐξ ὑστερου τινὸς ποιητοῦ ἢ ἱστορικοῦ θέλοντος νὰ ψέξῃ τὴν διαφθορὰν τῶν καθ' ἑαυτὸν χρόνων. — ne] μόριον βεβαιωτικὸν (ἐλλην. *νή, ναι*) «ὄντως», κείμενον πάντοτε ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου καὶ ἀκολουθοῦμενον ὑπὸ τινος ἀντωνυμίας. — illi] τ. ἔ. τῷ Ποντίῳ : «ὄφειλε νὰ περιμένῃ πολλὰς γενεὰς (saecula)». Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ποντίου (292 π. Χ.) μέχρι τῆς κυρώσεως τοῦ Καλπουρνίου νόμου περὶ παρανόμου ἀργυρολογίας (de repetundis 149 π. Χ.) διέρρευσαν 143 ἔτη. Λέγων δ' ὁ Κικέρων modo (πρὸ ὀλίγου χρόνου) ἀναφέρεται εἰς χρονικὸν διάστημα πλεόν τῶν 100 ἐτῶν, ὅπερ διέρρευσεν ἀπὸ τῆς κυρώσεως τοῦ προμνημονευθέντος νόμου μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν αὐτὸς γράφει (44 π. Χ.). Ἀλλὰ τὸ μῆκος καὶ ἡ βραχύτης εἶναι ὡς τὰ πολλὰ σχετικαὶ ἔννοιαι. — facile patior] «ἄσμενος δέχομαι» «χαίρω, ὅτι τότε κτλ.» — si quidem] τ. ἔ. ἐὰν ὄντως ἦτο τηλικαῦτος ἦρως, ὥστε ζῶν νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀπειλήν. — cum] = ex quo tempore. — antea] = ἔως τότε, ὅπως postea = ἔκτοτε. — tot leges] μετὰ τὴν κύρωσιν τοῦ Καλπουρνίου νόμου, δι' οὗ κατεστάθη καὶ τὸ πρῶτον διαρκὲς δικαστήριον περὶ παρανόμου ἀργυρολογίας τῶν τὰς ρωμ. ἐπαρχίας διοικούντων ἀρχόντων (quaestio perpetua de repetundis), ἐκυρώθησαν κατόπιν καὶ ἕτεροι νόμοι αὐστηρότεροι. Ὁ μὲν Καλπ. νόμος ἔταπεν ὡς ποινὴν ἀπλῶς τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος προσγενομένης ζημίας, οἱ δ' ὕστερον ἄλλεπάλληλοι κυρωθέντες νόμοι ἐπηύξησαν τὴν ποινὴν εἰς τὸ διπλάσιον καὶ τέλος εἰς τὸ τριπλάσιον τῆς ζημίας, συνεπιταττομένης ἐνίοτε καὶ τῆς ἑξουρίας ἢ τῆς ἀτιμίας. Ἐκ δὲ τούτων εὐχερῶς νοεῖται ἡ φράσις proxumae quaeque duriores, ἐνθα ἀντὶ τοῦ durissimae εἶπεν ὁ συγγραφεὺς duriores, ἵνα ἐξάσῃ τὴν συνεχῶς ἐπιτεινομένην αὐστηρότητα τῶν νόμων. Proxumus quisque σημαίνει «ὁ ἀεὶ ἐγγύτα-

τος», τ. ἑ. ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ἕκαστος κατὰ σειράν. Τὸ δὲ proxumae quaeque duriores εἶναι ἐπακολούθημα συμφυροῦ δύο συντάξεων: quo propiores—eo duriores + proximae quaeque durissimae. Διότι ἄλλως οὔτε συντάσσεται ἡ ἀντων. quisque μετὰ συγκριτικοῦ βαθμοῦ οὔτε ἀπαντᾷ ὁ πληθυντ. ἀριθ. τοῦ θηλυκοῦ αὐτῆς γένους (πλὴν ἅπαξ καὶ ταῦτα ἐπ' ὀνόματος ἔχοντος ἐν τῷ πληθυντικῷ ἀριθ. σημασίαν ἐνικοῦ: ad famil. VII, 33, 2 litteras longissimas quasque) οὐδὲ τοῦ ἀρσενικοῦ παρὰ Κικέρωνι, ἀλλὰ μόνον τοῦ οὐδετέρου.—rei, damnati] δηλ. repetundarum.—Italicum bellum], ὁ καλούμενος καὶ Μαρσικὸς ἢ συμμαχικὸς πόλεμος (90 88 π. Χ.). Τοῦ πολέμου τούτου ἡ ἀληθινὴ αἰτία ἦτο, ὅτι οἱ Ἱταλοὶ σύμμαχοι ἠξίωσαν νὰ λάβωσι τὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν (Rom. civitas), περὶ ἧς εἰσέηνεγκε νόμον ὁ Λίβιος Δροῦσος τῷ 91 π. Χ. Ἀλλ' ἐναντιουμένων τῶν ἀριστοκρατικῶν ὁ Δροῦσος ἐφονεύθη καὶ ὁ νόμος ἠκυρώθη. Ὁ δὲ Κικ. τὴν αἰτίαν τοῦ πολέμου ἀποδίδει ἀλλαχοῦ, ἦτοι εἰς τὸν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καταλαβόντα φόβον ἕνεκα ἄλλου τινὸς νόμου τοῦ Δροῦσον, καθ' ὃν ὥφειλον νὰ ὑπέχωσιν εὐθύνας οἱ δικασταί, οἵτινες ἐφωρῶντο δωροδοκοῦντες. Ὁ δεῦτερος οὗτος λόγος πιθανῶς κατέστησε τραχυτέραν τὴν πρὸς τὸν Δροῦσον ἀντιπολιτείαν τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου.—sublatis legibus et iudiciis] ὑπὸ τοῦ Σύλλα καὶ Καίσαρος.—expilatio direptioque sociorum] χρῆσις δύο συνωνύμων, «σύλησις καὶ διαρπαγὴ τῶν συμμάχων», δηλ. ὑπὸ τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Πρὸς τὴν ὅλην κατασκευὴν τῆς περιόδου παρατήρει τὸ ἀσύνδετον τῶν προτάσεων, ἐχούσης ἑκάστης ἐν ἀρχῇ τὸ ἀντωνυμ. ἐπίθετον tot ἢ tantum, καὶ τὴν παράλειψιν τῶν ρημάτων· διὰ τῶν τοιούτων τεχνασμάτων πειραῖται ὁ Κικ. νὰ προσποιήσῃ δύναμιν εἰς τὸν λόγον· πικρὸν δὲ καὶ χολῆς μεστόν εἶναι τὸ ἐπιφερόμενον συμπέρασμα «ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων, οὐχὶ ἡ ἡμετέρα αὐτῶν ἀρετὴ ποιεῖ ἡμᾶς δυνατούς».

Κεφ. 22.

§ 76. Africanum] πρβλ. Εἰσαγωγὴν σελ. 47. — quidni laudet ?] «τί οὐκ ἂν ἐπαινοίῃ» ; «διατί νὰ μὴ ἐπαινῇ» ; τ. ἔ. πάντως ὀφείλει νὰ ἐπαινῇ. Τὸ ἔρωτ. quidni, ἐκ τοῦ quid + ἄρν. nī (ἄρχ. λατ. nei, πρβλ. § 64 nimirum), συντάσσεται κανονικῶς πρὸς ὑποτακτικὴν. — abstinētiaē] «τῆς ἀφιλοχρηματίας», τὸ ἐναντίον τῆς avaritiae. — Paullus] πρβλ. πίν. ὄν. — tantum pecuniae] κατὰ τὸν Οὐελήϊον Πάτερκλον ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ἐκόμισεν εἰς Ρώμην 210 ἑκατομμ. σηστερτίων, ἥτοι περὶ τὰ 46 ἑκατομμ. δραχμῶν. — finem attulerit] ἐπῆνεγκε τέρμα εἰς τὰς πολεμικὰς εἰσφορὰς καθ' ἅπαντα τὸν ἐφεξῆς χρόνον μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν γράφει ὁ Κικ. (§ 74). — patrem] τ. ἔ. τὸν φυσικὸν αὐτοῦ πατέρα, τὸν Αἰμίλιον Παῦλον, οὗ υἱὸς ἦτο Σκιπίων Ἀφρικανὸς ὁ νεώτερος, υἱοθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου (de off. I, 121). — locupletior] δηλ. factus est. — quid] «τί δέ» ; μετ' ἐμφάσεως εἰσάγει νέον παράδειγμα. — in censura] τῷ 142 π. X. — num quid copiosior ?] «μή τι πλουσιώτερος ἐγένετο» ; — urbem] τὴν Κόρινθον τῷ 146 π. X. — ornare] διὰ παμπόλων καλλιτεχνημάτων ἐκ Κορίνθου μετενεχθέντων.

§ 77 80. Διὰ τῆς ἀφιλοχρηματίας καὶ ἐγκρατείας δύναται πᾶς ἄρχων νὰ ἐφελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ πλήθους. Αἱ δὲ βίαιαι πράξεις, οἷον ἡ ἐκ τῶν ἑαυτῶν κτήσεων ἐκβολὴ τῶν πλουσίων καὶ αἱ χρῶν ἀποκοπὴ, δι' ὧν τινες ἐπιδιώκουσι νὰ καταστῶσι δημοφιλεῖς, εἶναι ὀλέθρια, ἄδικοι καὶ παράλογοι. Παραδείγματα τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τοιαύτης πολιτείας.

§ 77. Nullum igitur vitium... quam avaritia] ἐπανερχεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς § 75. — unde egressa est] «ὅπόθεν ὁ λόγος παρεξέβη». — praesertim in principibus κτλ.] «προκειμένου μάλιστα περὶ ἀρχόντων καὶ τὰ τῆς πόλεως κυβερνώντων». — habere quaestui r. p.] «τὸ ποιεῖν τὴν πόλιν πηγὴν χρηματισμοῦ». Τὸ quaestui δοτικὴ τοῦ σκοποῦ. — oraculum] «ἀ-

φιλοχορηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δ' οὐδὲν» εἶναι ὁ χρησμός ὁ δοθείς εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Σπάρτης Ἀλκαμένη καὶ Θεόπομπον.—*abstinentia et continentia*] *continens* εἶναι ὁ ἔχων ἐξουσίαν νὰ ποιῇται χρῆσιν τῶν ἑαυτοῦ πραγμάτων, ἀλλὰ σώφρονα καὶ μετρίαν τούτων ποιούμενος χρῆσιν, *abstinens* εἶναι ὁ μὴ ἀπτόμενος τῶν ἄλλοτρίων, καίπερ δυνάμενος νὰ πράττῃ τοῦτο ἀτιμωρητί· ὥστε *abstinentia* εἶναι τὸ εὐλαβεῖσθαι τὰ τῶν ἄλλων (ἀφιλοκέρδεια)· *continentia* τὸ εὐλαβεῖσθαι τὰ ἑαυτοῦ (ἐγκράτεια).

§ 78. *Se populares volunt*] ἄνευ τοῦ *esse*, «προσποιῶνται δημοτικοὶ εἶναι», τ. ἔ. ἐπαγγέλλονται τοὺς δημοτικούς, ἀξιοῦσι νὰ ἐμφανίζωνται ὡς δημοτικοί.—*agrariam rem temptant*] «ἀνακινουῦσι τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα», εἰσφέροντες δῆλον ὅτι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νόμους περὶ διανομῆς τῆς δημοσίας γῆς (*ager publicus*).—*possessores*] οὕτως ἐκαλοῦντο οὐχὶ οἱ ἰδιοκτηταί, ἀλλ' οἱ διακάτοχοι τῆς δημοσίας γῆς. Ἐκ τῆς κατακτηθείσης δὴλον ὅτι χώρας ἐν μὲν τρίτον ἐλάμβανον συνήθως ὡς ἀτελῇ ἰδιοκτησίαν οἱ ἄποικοι, οἵτινες ὀφείλον νὰ στρατεύωνται, ἐν δὲ τρίτον μετεβάλλετο εἰς δημοσίαν γῆν καὶ παρεδίδοτο εἰς τοὺς καλλιεργητὰς πρὸς κάρπωσιν ἐπὶ τακτῷ τέλει. Τὸ δικαίωμα τῆς δημεύσεως τῶν ὑπὸ διακατοχὴν τούτων ἀγρῶν (*agri occupatorii*) διετήρει πάντοτε ἡ πόλις· διότι κατὰ τὸν ρωμ. νόμον ἡ μακροχρόνιος διακατοχὴ δημ. γῆς (*vetustas possessionis*) οὐδὲν δικαίωμα ἰδιοκτησίας παρεῖχεν εἰς τὸν διακάτοχον. Τοῦ δικαιώματος ἀκριβῶς ἐκεῖνου τῆς πόλεως χρῆσιν ποιούμενοι οἱ Γράγχοι ἠθέλησαν νὰ περιορίσωσι τὰς διακατοχὰς καὶ διὰ συνεχοῦς διανομῆς τῶν ἀγρῶν νὰ ἐπικουρῶσι καὶ ἀνακουφίζωσι τὴν ἐν Ἰταλίᾳ γεωργικὴν τάξιν.—*pecunias creditas condonandas*] «ὅτι πρέπει νὰφεθῶσι τοῖς ὀφειλέταις τὰ χρῆ», «ὅτι πρέπει νὰ γίνωσι *χρεῶν ἀποκοπαί*». Ἐνεκα μάλιστα τῆς σπουδαιότητος, τῆς πολυτελοῦς παρασκευῆς ἀγώνων καὶ θεαμάτων καὶ τῆς κατασκευῆς μεγαλοπρεπῶν κτιρίων ἅπερ πάντα ἀπῆτουν μεγάλα ἀναλώματα, τοῖς πλείστοις τῶν Ρωμαίων ἡ περιουσία ἦτο

κατάχρεως. Ἐκ δὲ τῆς σχέσεως ἐξαρτήσεως τῶν ὀφειλετῶν πρὸς τοὺς δανειστὰς αὐτῶν προέκυψαν αἱ τοῦ Κίννα καὶ Κατιλίνου ἀπόπειραι πρὸς κατάλυσιν τῆς καθεστῶσης πολιτείας (§ 84). Ὁ Καῖσαρ ὕστερον διηυθέτησε τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα οὐχὶ τελείαν κηρύξας χρεῶν ἀποκοπὴν, ἀλλὰ μέσσην τινὰ βαδίσας ὁδόν, ἣτις ἀναμνησκει ἡμᾶς τὴν Σολώνειον *σεισάχθειαν*· πρῶτον μὲν δηλ. ἀπεκόπησαν οἱ ὑπόλοιποι τόκοι καὶ οἱ καταβεβλημένοι ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου, ἔπειτα δὲ ὁ δανειστὴς ὥφειλε νὰποδεχθῇ τὴν περιουσίαν τοῦ ὀφειλέτου ἀντὶ μετρητῶν χρημάτων ἐν τῇ ἀξίᾳ ἣν εἶχεν αὕτη πρὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου.— cum aliis adimuntur, aliis condonantur] ἡ δευτέρα πρότασις κατ' ἐννοιαν δηλοῖ τὸν σκοπὸν τῆς πρώτης: «ὅταν παρ' ἄλλων ἀφαιρῶνται, ἵνα εἰς ὄλλους δωρηθῶσιν». —aequitatem] ἡ λέξις αὕτη ἔχει μᾶλλον συγκεκριμένην σημασίαν ἐνταῦθα, δηλοῦσα τὰς διατάξεις τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τῶν νόμων ἰσότητος, ἥτοι τὸ δίκαιον.—ut supra dixi] ἐν § 73.—civitatis atque urbis] «κράτους καὶ πόλεως». —suae rei cuiusque] ἡ κανονικὴ τῶν λέξεων θέσις εἶναι suae cuiusque rei, τὸ δὲ cuiusque δὲν εἶναι θηλυκοῦ γένους ὡς διορισμὸς τοῦ rei, ἀλλ' ἀρσενικοῦ, ὑπονοουμένης τῆς γενικῆς hominis ἢ civis. Ἡ ὅλη φράσις νοεῖται κάλλιστα συμπυκνωμένου τοῦ sit custodia eis ἐν ῥῆμα, ὅτε ὁ λόγος ἔχει ὧδε: ut libere et non sollicite sua cuiusque res custodiatur.

§ 79. Atque] = πρὸς τούτοις (praeterea, insuper). —in hac perniciē r. p.] μετὰ παραχωρητικῆς ἐννοίας, «ἐν τῷ ὀλέθρῳ τούτῳ τῆς πόλεως» τ. ἔ. εἰ καὶ ἡ πόλις οὕτως ἀπόλλυται. —quam putant] δηλ. se consecuturos esse. —dissimulat] «ἀποκρύπτει», συνώνυμον πρὸς τὸ κατωτέρω occultat καὶ ἀντίθετον πρὸς τὸ prae se fert (=ἐπιδεικνύει). —in pecuniis creditis] «προκειμένου περὶ δεδανεισμένων κεφαλαίων», τ. ἔ. προκειμένου περὶ ἀφάσεως χρεῶν. —non fuisse solvendo] «ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἱκανὸς νὰποιεῖσθαι τὸ ἑαυτοῦ χρέος». τὸ solvendo δοτικὴ τοῦ σκοποῦ. —qui accepit iniuriam] «ὁ ἀδικηθεὶς», τ.

ἔ. ὁ ἐκβληθεὶς ἐκ τοῦ ἀγροῦ, ὃν κατεῖχεν, ἢ ὁ δανειστής ὁ ἀπο-
λέσας τὰ ἑαυτοῦ χρήματα.—meminit] δηλ. iniuriae.—non
numero haec iudicantur, sed pondere]=ταῦτα κρίνονται
οὐχὶ κατὰ ποσόν, ἀλλὰ κατὰ ποιόν, κυρίως pondere=κατὰ τὸ
βάρος, τ. ἔ. κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν. Ὁ νοῦς : δὲν πρέπει
νὰ ἐξετάζωμεν ἀπλῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐεργετηθέντων ἐν συγκρί-
σει πρὸς τὸν τῶν ἀδικηθέντων, ἀλλὰ τὴν κατὰ ποιὸν καὶ δύναμιν
ὑπεροχὴν τῶν ἀδικηθέντων καὶ τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἔχθραν. πρὸς
ἣν παραβαλλομένη ἡ τῶν εὐεργετηθέντων εὐγνωμοσύνη ἀποδεί-
κνυται ἀσθενεστάτη —quam habet aequitatem] ὑποκειμενον
τῆς προτάσεως εἶναι ἡ ἐπομένη ut... habeat... emittat «ποία
τις δικαιοσύνη εἶναι τὸ νὰ ἔχη κτλ.» Παρατήρει ὅτι λέγει quam
aequitatem, οὐχὶ quam iustitiam. Ὁ Κικέρων ὥς ἀριστοκρα-
τικὸς κρίνει οὐχὶ ἄνευ προκαταλήψεως. Διότι κατὰ τὸ αὐστηρὸν
δίκαιον ἡ δημοσία γῆ, ὥς προσερχήθη, δὲν ἦτο διαρκὴς καὶ
ἀναφαίρετος κτήσις τῶν ἐφ' ὅσονδήποτε χρόνον διακατεχόντων
αὐτήν, σύμμετρος δέ τις καὶ προσήκουσα μίσθωσις αὐτῆς πρὸς
πλείονας πένητας πολίτας, οἷαν δὴ ἐπεχείρησαν οἱ Γράγχοι,
ἦτο ἐκ πολιτικῆς ἀπόψεως παντάπασι δεδικαιολογημένη.—pos-
sessum]=εἰλημμένον εἰς διακατοχήν, τοῦ ρ. possido «λαμβάνω
εἰς διακατοχήν», οὐχὶ τοῦ possideo «ἔχω ἐν διακατοχῇ» ὁμοίως
καὶ κατωτέρω § 84 possederant.

§ 80. Ac] εἰσάγονται παραδείγματα ἐπικυροῦντα τὴν προδια-
τυπωθεῖσαν γενικὴν κρίσιν. ὅτι ἡ τῆς ἰδιοκτησίας προστασία
εἶναι ἡ κρηπὶς εὐδαίμονος πολιτικοῦ βίου.—propter hoc iniu-
riae genus] ἡδύνατο νὰ εἴπῃ καὶ propter iniuriam huius
generis, «διὰ τὴν τοιαύτην ἀδικίαν», τ. ἔ. διὰ τὴν ἐκβολὴν
τῶν κατόχων ἐκ τῆς δημοσίας γῆς καὶ τὴν ἀποκοπὴν τῶν χρεῶν.
—Lysandrum] οὐχὶ τὸν γνωστὸν στρατηγόν, ἀλλ' ἕτερον, ἦτοι
τὸν υἱὸν τοῦ Δίβυος, οὗ μνημονεύει ὁ Πλούταρχος ἐν β. Ἀγίδος
(κεφ. VI). πρβλ. πιν. ὄν.—antea] «ἔως τότε».—ex eo tem-
pore] «ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου».—secutae sunt] «ἐπεγένοντο»,
«ἐξηκολούθησαν».—ut et tyranni exsisterent] «ὥστε καὶ τύ-

ραννοι νᾶναφανῶσι». Μετὰ τὸν Κλεομένην III (Πλούτ. ἐν β. Κλεομ. κεφ. III). ὅστις εἶχεν ἐπαναλάβει τὴν ἀπόπειραν τοῦ πατρός, ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὸ πάλαι ποτὲ Σπαρτιατικὸν καθεστώς, ἐβασίλευσε τῆς Σπάρτης ὁ Λυκούργος, εἴτα ὁ τύραννος Μαχρινίδας· τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Νάβις, οὗ φρονευθέντος (192 π. Χ.) ἡ Σπάρτη ὑπειάγη εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ προσελήφθη εἰς τὴν Ἀχαιῶν συμπολιτείαν.—*optimates exterminarentur*] Ὁ Κλεομένης κατεδίκασεν εἰς ἐξορίαν ὀγδοήκοντα τῶν πολιτῶν (πρβλ. Πλούτ. ἐν θ' ἀν. κεφ. X).—*praeclarissime constituta* γ. γ.] «τὸ κάλλιστον πολιτικὸν καθεστώς». Λέγων ταῦτα ἔννοε¹ βεβαίως ὁ Κικ. τὴν Λυκούργειον πολιτείαν· ἀλλ' αὐτὴν ἀκριβῶς ἐπειράθησαν νᾶποκαταστήσωσιν ὁ Ἅγις καὶ Κλεομένης. Ἐκ τῆς προκατελιημμένης καὶ δυσμενοῦς ταύτης τοῦ Κικ. κρίσεως περὶ τε τῆς καινοτομίας τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ περὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐπακολουθημάτων γίνεται φανερόν, ὅπόσον στενῶς ἀντελαμβάνοντο τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος οἱ ἐν Ρώμῃ ἀριστοκρατικοί.—*contagionibus malorum*] «διὰ τῆς μολυσματικῆς μεταδόσεως τῶν κακῶν».—*manarunt latius*] «ἐπέξετάσθησαν εὐρύτερον».—*Africani*] Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, οὗ ἡ θυγάτηρ Κορνηλία ἦτο μήτηρ τῶν Γράγχων.—*agariae contentiones*] «οἱ ὑπὲρ τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἀγῶνες».

§ 81 83. Ἄλλ' ἡ συνετὴ πολιτεία τοῦ Ἀράτου ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας πρόκειται ἐξαιρετον παράδειγμα πρὸς πάντα μέλλοντα πολιτικὸν ἄνδρα.

§ 81. *Aratus*] πρβλ. πίν. ὄν.—*adventu suo*] = *cum advenisset* «ἀφικόμενος».—*in bonis et possessionibus*] «ὡς πρὸς τὰ κτήματα καὶ τὰς διακατοχὰς αὐτῶν».—*possederant*] § 79.—*quinguenta annorum*] τῶν ἐξορίστων τινὲς ἔφυγον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλεινίου (204 π. Χ.) πρβλ. Πλούτ. (ἐν β. Ἀράτου κεφ. IX) «Ἀβαντίδας ὁ Πασέου τυραννίδα πράττων ἑαυτῷ τὸν Κλεινίαν ἀπέκτεινε καὶ τῶν φίλων καὶ οἰκείων τοὺς μὲν ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ἀνείλεν».—*moveri*] = *transferri ad pristinos dominos*.—*illis*] τ. ἔ. παρὰ τῶν κατεχόντων τὰ κτήματα τῶν

φυγάδων.—*illis*] τ. ἔ. τοὺς σὺν τῷ Ἀράτῳ καταλθόντας.—*quorum ille fuerant*] ὀριστική ἐν πλαγ. λόγῳ, πρβλ. § 56.

§ 82. *Ad eam rem constituendam*] «πρὸς διευθέτησιν τοῦ πράγματος τούτου», «πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου».—*rem integram*] «τὸ πρᾶγμα ἄκριτον», τ. ἔ. ἐκέλευσε νὰ μείνωσι τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν.—*ad reditum*] = *usque ad reditum* «μέχρι τῆς ἐπανόδου».—*isque*] «καὶ δὴ οὗτος», διὰ τῆς πλεοναστικῆς χρήσεως τῆς ἀντωνυμίας *is* μετὰ τοῦ συνδέσμου *que* παρίσταται ἐντονώτερον ἢ περαιτέρω ἐνέργεια τοῦ Ἀράτου.—*Ptolemaeum*] δηλ. τὸν Φιλάδελφον.—*alter*] «ὡς δεύτερος βασιλεὺς».—*post... conditam*] «ἀπὸ κτίσεως».—*liberare*] ἐπ' εὐρύτερας ἐννοίας, «νᾶποκαταστήσῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν» (*libertatem et concordiam civium restituere*).—*causam docuisset*] «παρέστησε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων».—*grandi pecunia*] 150 τάλαντα.—*causas cognovit*] «ἐξήττοσε τοὺς λόγους» «ἀνέκρινε τὰ δίκαια».—*aestumandis possessionibus*] «ἐκτιμῶν τὰς διακατοχάς». Σπανία παρὰ Κικέρωνι ἢ χρῆσις τοῦ γερουνδιακοῦ ἐν ἀφαιρ. ἀπολύτῳ, συνηθεστέρα δὲ παρὰ τοῖς ὕστερον συγγραφεῦσιν.—*aliis ut... cederent*] δηλ. τοὺς παρόντας κατόχους.—*aliis... numerari... recuperare*] δηλ. τοὺς ἐκβληθέντας ἐκ τῶν κτημάτων.—*quod tanti esset*] ὑποκείμεν τοῦ *numerari* «νὰ δοθῇ αὐτοῖς τὸ ἀντίτιμον εἰς μετρητά».

83. *Dignum qui... natus esset*] «ἄξιος νὰ ἐγεννᾶτο».—*par est*] «προσηκόν ἐστι», συνωνυμ. *aequum est, convenit, oportet*.—*agere cum civibus*] «χρῆσθαι τοῖς πολίταις», «νὰ προσφέρηται τις πρὸς τοὺς πολίτας».—*his*] ἐπὶ τῆς δικτατορίας Σύλλα καὶ Καίσαρος (§ 29).—*ratio*] «σύνεισις».—*commoda... non divellere*] «νὰ μὴ διασπᾶ, νὰ μὴ διαχωρίσῃ τὰ συμφέροντα», τ. ἔ. νὰ μὴ ποιῇται μεροληπτικὰς διακρίσεις τῶν συμφερόντων τῶν πολιτῶν.—*atque*] μετὰ προηγουμένην ἄρνησιν ἀντὶ τοῦ *sed* (§ 54). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σῶφρονα πολιτείαν τοῦ Ἀράτου ἐπιφέρεται μετὰ κακεντρεχοῦς σαρκασμοῦ ὑπὸ

τοῦ Κικέρωνος ὁ ἐπόμενος ἐριστικὸς διάλογος—πρὸς ζωηροτέραν παράστασιν τῶν δημαγωγικῶν τοῦ Καίσαρος τάσεων.—habent] παρατίθεται ὡς ἀπόσπασμα ἐκ νόμου τοῦ Καίσαρος, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ ἄπορος μισθωτῆς οἰκίας ἢ ὁ συνήγορος αὐτοῦ: «ἀς κατοικῶσι δωρεὰν ἐν ἄλλοτρίᾳ οἰκίᾳ». Ὁ τοῦ Καίσαρος νόμος δῆλον ὅτι ἐκέλευεν, ὅπως ἐπὶ ἐν ἔτος ἀφεθῇ τὸ ἐνοίκιον τοῖς ἀπόροις ἐνοικιασταῖς, ὅπερ μὴ ὑπερέβαινε τὰς 500 δραχμάς, ἐπὶ προφανεῖ ζημίᾳ τῶν οἰκοδεσποτῶν. Μάτην δ' ἐπειράθησαν νὰ ἐναντιωθῶσι πρὸς τὸν νόμον τοῦτον ὁ πραιτωρ Μ. Καίλιος Ρούφος (48 π. Χ.) καὶ ὁ δήμαρχος Π. Δολαβέλλας (47 π. Χ.), πρβλ. Δ. Κάσσιον 42, 51 *τοῖς τε γὰρ πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸν τε τόκον τὸν ἐποφειλόμενόν σφισιν, ἐξ οὗ πρὸς τὸν Πομπήϊον ἐξεπολεμήθη, πάντα τε καὶ τὸ ἐνοίκιον, ὅσον εἰς πεντακοσίας δραχμάς ἦν ἐνιαυτοῦ ἐνδὲ ἀφελῆς*.—quid ita?] εἰσάγεται ἔνστασις. Πρὸς τὴν ἐπὶ κλησιν ἐκείνην τοῦ πένητος μισθωτοῦ ἐνίσταται ὁ οἰκοδεσπότης ἢ ὁ συνήγορος αὐτοῦ ὡς πολέμιος τοῦ νόμου ἐκείνου, πειρώμενος νὰ καταδείξῃ τὸ πλημμελὲς αὐτοῦ καὶ τὴν δολίαν τοῦ νομοθέτου προαίρεσιν.—cum emerim aedificarim κτλ.] ἐναντιωμ. προτάσεις ἐκφερόμεναι ἀσυνδέτως κατὰ ζεύγη.—tuear impendam] «ἐν ᾧ συντηρῶ δαπανῶ».—tu fruares?] «σὺ νὰ καρποῦσαι»; Διὰ τῆς ἐρωτηματ. προτάσεως καθ' ὑποτ. ἐκφερομένης ὑποσημαίνεται ἡ τοῦ οἰκοδεσπότου ἀγανάκτησις, ἥτις παρίσταται ἐπαυξανομένη διὰ τῆς ἐπομένης ἐρωτήσεως.—quid est aliud?] συμπλ. si hoc non est, «τί ἄλλο εἶναι, ἐὰν μὴ εἶναι τοῦτο;» τ.ἔ. τί ἄλλο εἶναι τοῦτο ἢ ἀφαιρεῖν κτλ.» aliis... aliis] «ἀφαιρεῖν ἄλλον τὰ ἑαυτοῦ, ἵνα δώσῃς αὐτὰ εἰς ἄλλον» (§ 78).

§ 84. Ἐὰν αἱ ἀφῆσαι τῶν χρεῶν εἶναι τόσον ὀλέθριον, καὶ ἄλλον τοῦ ἀγαθοῦ ἄρχοντος εἶναι νὰ προνοῇ, ὅπως μὴ συνάπτωνται τοιαῦτα χρεὴ δυνάμενα νὰ καταστήσωσι τὴν πόλιν εἰς κίνδυνον. Ἡ πρὸς τοὺς ὀφειλέτας συμπεριφορὰ τοῦ Κικέρωνος κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Κατιλίνου.

Tabulae vero novae] ἡ τοῦ νοήματος ἀκολουθία: «Ἐὰν

ὁ νόμος οὗτος τοῦ Καίσαρος εἶναι ἄδικος καὶ ἀνόητος, πολλῶ μᾶλλον (vero) ἄδικος καὶ ἀνόητος ἐλέγχεται ἢ ἑτέρα τοῦ Καίσαρος διατάξεις περὶ τῆς ἀποκοπῆς τῶν χρεῶν». Τὰ λογιστικὰ βιβλία τῆς δόσεως καὶ λήψεως ἐκαλοῦντο *tabulae (accepti et expensi)*. *Tabulae novae* ἐκαλοῦντο τὰ νέα βιβλία, ὧν ἐγένετο χρῆσις μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τῶν παλαιῶν χρεῶν (ἢ ὡς λέγομεν σήμερον, **μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν λογαριασμῶν**), ἐξ οὗ ἡ φράσις αὕτη κατήντησε νὰ σημαίνῃ τὴν ἀφαιρῶν τῶν χρεῶν (**χρεῶν ἀποκοπαί. σεισάχθεια**).—*quid argumenti*] *argumentum* σημαίνει κυρίως τὴν ὕλην, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον πράγματός τινος· οὕτως *argumentum orationis*, *epistulae* εἶναι τὸ περὶ οὗ τις λέγει, ἐπιστολὴ τιςπραγματεύεται *argumentum picturae* εἶναι τὸ διὰ τῆς γράφης παριστανόμενον, καὶ *argumentum tabularum* εἶναι κυρίως τὸ ὑποκείμενον, εἰς ὃ αὗται ἀναφέρονται. Ὡστε *quid argumenti habent*==τί εἶναι τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν, τίς ἡ σημασία αὐτῶν, εἰς τί ἄλλο ἀποβλέπουσιν;—*ut emas... habes... non habeam*] παρατῇρει τὸ ἀσύνδετον τῶν προτάσεων, ὧν αἱ δύο τελευτᾶται καὶ ἀντίκεινται πρὸς ἀλλήλας «ἵνα σὺ μὲν ἔχῃς... ἐγὼ δὲ μὴ ἔχω».

Κεφ. 24.

Non, si fuerit, ut κτλ.] συμπληρ. non, si fuerit aes alienum, ita faciendum est ut κτλ. Τὸ γενικὸν *q. faciendum est* εὐκόλως ὑπονοεῖται ἐκ τοῦ προηγουμένου εἰδικοῦ *q. providendum est*. «Ἐὰν δὲ ὑπάρξῃ χρέος τι τοιοῦτο, δὲν πρέπει νὰ ποιῶμεν ὥστε οἱ μὲν πλούσιοι νὰποβάλλωσι τὰ ἑαυτῶν, οἱ δὲ ὀφειλέται νὰ κερδαίνωσι τὰ τῶν ἄλλων».—*vehementius*] «ἰσχυρότερον» (§ 73).—*continet*] «συνέχει, στηρίζει», *fides r. p. continet*==*fide res publica continetur*==ἐπὶ τῆςπίστεως στηρίζεται ἡ πόλις.—*necessaria*] «ἀναγκαστή», τ ἔ. ἔὰν μὴ νόμῳ ἀναγκασθῶσιν οἱ ὀφειλέται νὰποτίνωσι τὸ ἑαυτῶν χρέος».—*actum est*] «ἐγένοντο πολιτικαὶ ἐνέργειαι».—*me consule*] τῷ 63, ὅτε ἐξεργάγη ἡ συνωμοσία τοῦ Κατρίνου.—*ne solvere-*

tur] δηλ. *aes alienum* «ὅπως μὴ γίνῃ ἀπότισις τῶν χρεῶν», ὅπως γίνωσι χρεῶν ἀποκοπαί (§ 78). — *armis et castris*] παροϊμιώδης φράσις «πάσῃ τέχνῃ καὶ μηχανῇ», «μὲ ὅλα τὰ μέσα». Παραπλήσιαι φράσεις εἶναι *viris equisque* (*de off.* III 116), *velis remisque* (*Tuscul.* III, 25), *ventis remis*. — *ab omni genere*] οἱ περὶ τὸν Κατιλίαν ἦσαν οἱ πλείστοι εὐγενῶν οἰκογενειῶν νέοι, ὧν ἡ περιουσία ἦτο κατάχρεως. — *restiti*] ὁ Κικέρων ἠπέλυσεν ὅτι θὰ δημεύσῃ τὰ κτήματα τῶν ὀφειλετῶν, ἐὰν ἡγοῦντο νὰ ἐκτείσωσι τὰ ἑαυτῶν χρέη. *probl.* *Catil.* II 18 *meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae*. — *Numquam nec*] ἐμφαντικὴ συσσωρευσις ἀρνήσεων ὥς ἐν τῇ ἐλληνικῇ. — *nec facilius*] = *faciliusve*. Πρὸς τὸ προηγούμενον *nec maius aes alienum* ἀντιτίθεται τὸ ἐπόμενον *nec melius dissolutum*, «ἐν ᾧ οὐδέποτε τὰ χρέη ὑπῆρξαν βαρύτερα, ὅμως ἀπέτεισαν ταῦτα οἱ ὀφειλέται κάλλιστα καὶ εὐχερέστετα» — *solvendi necessitas consecuta est*] «ἐπῆλθεν ὥς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἡ ἀπότισις τῶν χρεῶν». — *fraudandi spe*] ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ματαιωθεῖσαν συνωμοσίαν τοῦ Κατιλίνου. — *hic nunc victor, tum quidem victus*] δηλ. ὁ Καῖσαρ. Διὰ τοῦ *nunc* δηλοῖ ὁ Κικ. οὐχὶ τὸν παρόντα χρόνον, καθ' ὃν γράφει, ὅτε δὲν ἔζη πλέον ὁ Καῖσαρ, ἀλλὰ τὸν χρόνον τὸν μεταγενέστερον τοῦ διὰ τοῦ *tum* ὀριζομένου καὶ ἐγγύτερον αὐτῷ ὄντα ὥστε μᾶλλον ζωηρότερας ἔνεκα ἀντιθέσεως πρὸς τὸ *tum* ἐγένετο χρῆσις τοῦ *nunc*. Ἡμεῖς δυνάμεθα ἀκολουθοῦντες τὴν φυσικὴν χρονικὴν σειρὰν νὰ μεταφράσωμεν οὕτω : «τότε μὲν (κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Κατιλίνου) ἡττημένος, ὕστερον δὲ νικητής». Ὑπαινίσσεται δὲ ὁ Κικερ., ὥς εἵπομεν, ἐν ταῦτα εἰς τὸν Καῖσαρα, ὅστις κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην ἐγένετο κοινωνὸς τῆς στάσεως τοῦ Κατιλίνου, ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν ὑπερόγκων αὐτοῦ χρεῶν. Ἀλλὰ τότε, λέγει ὁ Κικ., ἀποκαλυφθείσης τῆς συνωμοσίας, ἡττήθη καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον αὐτοῦ (*quae cogitabat*), ὅτε μάλιστα εἶχε συμφέρον, ἅτε κατάχρεως ὢν, ἀλλ' ἐπετέλεσεν αὐτὸ ὕστερον, γενόμενος ἀπόλυτος κύριος.

τῶν πραγμάτων, ὁπότε οὐδὲν εἶχε συμφέρον, ἅτε ἀπηλλαγμένος ἤδη τῶν χρεῶν. Ἀλλὰ διὰ τί ἄρα γε ἐπτετέλεσε τοῦτο καίπερ οὐδενὸς ὄντος αὐτῷ συμφέροντος; Ἡ πρὸς τὸ κακὸν ἔμφυτος ὁρμὴ (peccandi libido), λέγει ὁ Κικέρων, παρώτρυνεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦτο Ἄδικος ἢ κρίσις τοῦ Κικέρωνος! Ὁ Καῖσαρ διὰ τῶν ἐσுτοῦ διατάξεων προενόησε βεβαίως ὅπως ἀνακουφίσῃ τοὺς ὀφειλέτας εἰσάγων τὴν περιστολὴν τῶν χρεῶν, ἀλλ' αἱ διατάξεις αὗται ἦσαν ἀναγκαιόταται ἅμα καὶ ἐπιεικέσταται, διότι μετὰ τὸν πόλεμον αἱ τιμαὶ τῶν διαφόρων πραγμάτων εἶχον πέσει κατὰ πολὺ, ὥστε ἐν Ῥώμῃ ἐπῆλθεν, ὥς λέγομεν σήμερον, οἰκονομικὴ κρίσις. Ἀδυνατῶν δ' ὁ Κικέρων νὰ κατανοήσῃ τὴν οἰκονομολογικὴν ἀνάγκην, ὅφ' ἧς προήγετο ὁ Καῖσαρ ἐπὶ τὰς ἐαυτοῦ μεταρρυθμίσεις, ἀνεურίσκει περιέργως ἐν τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐκείνου ἀνδρὸς μόνον λόγον τὴν χαιρεκακίαν.

§ 85. Καθῆκον τοῦ ἀγαθοῦ ἄρχοντος εἶναι νὰποφεύγῃ τὴν τοιαύτην εὐεργεσίαν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δίκαια παντὸς πολίτου.

Ut... detur] διὰ τῆς συμπερασμ. προτάσεως ἀναπτύσσεται τὸ προηγουμένον ab hoc genere largitionis κτλ. — iis... aliis] § 78. — aberunt] = abhorrebunt «θἀπέχονται», ὀφείλουσι νὰπέχονται. — qui r. p. tuebuntur] «οἱ τῆς πόλεως προστάται» οἱ ἄρχοντες. — iuris et iudiciorum aequitate] «διὰ τῆς ἰσότητος τοῦ τε δικαίου καὶ τῆς ἐν δικαστηρίῳ ἐφαρμογῆς αὐτοῦ». — neque... circumveniantur] «μήτε... νὰ φενακίζονται» — praeterea... augeant] ἡ πρότασις αὕτη ἔπρεπε κυρίως νὰ ἐξενεχθῇ ἀνεξαρτήτως κατὰ μέλλοντα (augebunt), διότι ἐπιφέρεται ὥς δευτέρον μέρος μετὰ τὸ in primis operam dabunt, ἀλλ' ἐξηνέχθη καθ' ὑποτακτικὴν: (ut) augeant ἕνεκα τῶν ἄλλων παρεμβληθεισῶν ut-προτάσεων. Τὸ δὲ r. p. augeant imperio κτλ. μετάφραζε ὥσει ὁ λόγος ἦτο: r. publicae augeant imperium, agros, vectigalia. — persequentur] «ἐπιτελοῦσιν».

§ 86-87. Ὅφειλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ἡμετέρας ὑγείας καὶ τῆς χρηματικῆς καταστάσεως. Κανόνες, εἰς οὓς πρέπει νὰ κολουθῶμεν.

§ 86 In his autem utilitatum praeceptis] «ἐν ταύτῃ τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῶν μέσων τοῦ πορίζεσθαι ὠφελείας» (πρβλ. § 32 *benivolentiae praecepta*).—*duo*] οὐσιαστικὸν=*duos* *locos*, «δύο κεφάλαια».—*quod essent faciles*] «διότι εἶναι αὐτόδηλα». Ἄλλ' ἴσως δὲν εἶναι οὗτος ὁ λόγος, ἀλλὰ μᾶλλον ὅδε, ὅτι δηλ. ἡ τῆς ὑγείας καὶ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ἐπιμέλεια ἀνῆκεν εἰς τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, περὶ ὧν οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἐν τῷ συστήματι τοῦ Παναϊτίου, ὅπως δὲν ἐγένετο λόγος οὐδὲ περὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων (πρβλ. εἰσαγωγὴν σελ. 45).—*sed valetudo*] ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἐπ' ὀλίγον διακοπείσαν ἀρχὴν τοῦ λόγου «ἀλλ' ἂν καὶ ταῦτα εἶναι εὐνόητα, ὅμως θὰ εἴπω περὶ αὐτῶν ὀλίγα τινά».—*sui corporis*] ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐν τῷ *sustentatur* ὑπονοούμενον προσωπικὸν ὑποκειμένον=*homo valetudinem sustentat notitia sui corporis*.—*quae res... soleant*] πλαγ. ἐρώτ. ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ προηγουμένου οὐσιαστ. *observatione* (§ 22 *metu ne* κτλ.).—*victu atque cultu*] § 15.—*omni*] =καθόλου.—*arte eorum, quorum... pertinent*] «διὰ τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης».

§ 87. *Res autem familiaris quaeri* κτλ.] «τὴν δὲ περιουσίαν ὀφείλομεν νὰ περιζώμεθα».—*iis rebus*] δι' ἐκείνων τῶν μέσων»—*diligentia*] «διὰ τῆς οἰκονομίας» (§ 54).—*ista aetate*] κατὰ τὸ 21 ἔτος τῆς ἡλικίας.—*convertimus*] ἐλάχιστα ἀποσπάσματα σώζονται τῆς μεταφράσεως ταύτης.—*e Graeco in Latinum*] ὡς οὐσιαστικά «ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ λατινικόν».—

§ 88-89. Σύγκρουσις πρὸς ἀλλήλας τῶν ἀπὸ τοῦ ὠφελίμου πηγάζοντων καθηκόντων. Διασφῆσις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δύναται τοιαύτη σύγκρουσις νὰ γίνῃ. Λόγοι Κάτωτος τοῦ πρεσβυτέρου περὶ τοῦ πράγματος τούτου.

§ 88. *Utilitatum*] =*rerum utilium*.—*comparatio*] «ἡ σύγκρουσις» καὶ κατωτέρω *comparari* «συγκρούεσθαι», κυρίως =συνδυάζειν, συζευγνύνει (*pār*=ἴσος, οὐδ.=ζεύγος), ἐξ οὗ παρὰφύεται ἡ ἔννοια τῆς *συγκρίσεως*, καθ' ὅσον ἐκ τῆς συζεύξεως δύο πραγμάτων πρόκειται νὰ ἐδρεθῶσιν ὁμοιότητες ἢ διαφοραί.

καθ' ὅσον δὲ ἐκ τῆς συζεύξεως δύο λ. χ. ὠφελίμων πραγμάτων πρόκειται νὰ φανῇ πότερον εἶναι ὑπέρτερον ἢ προτιμότερον, προκύπτει ἡ ἐννοια τῆς *συγκρούσεως*.—erat quartus]=est, ut supra diximus, quartus (δηλ. I, 10 post de *comparatione* eorum disserendum).—necessaria] «ἀναπόφευκτος.—corporis commoda] «τὰ σωματικὰ προτερήματα», ἥτοι ἡ ὑγεία καὶ εὐρωστία.—cum externis] δηλ. commodis «πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ», δηλ. τὰ τῆς τύχης, ἥτοι πλοῦτον, δόξαν κτλ.—cum corporis] δηλ. commodis.—et ipsa inter se corporis] «καὶ τὰ σωματικὰ πρὸς ἄλληλα».—cum externis corporis] δηλ. commoda «πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ τὰ τοῦ σώματος προτερήματα».—hoc modo comparantur, valere ut malis κτλ.] ἐξημύνευσ οὕτω : «σύγκρουσις παραδείγματος χάριν τῶν σωματικῶν προτερημάτων πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ γίνεται, ἐὰν προτιμῶς νὰ ὑγιαίνεις μᾶλλον ἢ νὰ πλουτῇς». —dives esse potius] δηλ. ut velis.—maximis viribus] «εὐρωστίωτος», ἀφαιρετ. τῆς ἰδιότητος κειμένη ὡς κατηγορούμενον.—ipsa inter se corporis sic ut] «παράδειγμα συγκρούσεως τῶν μὲν σωματικῶν πρὸς ἄλληλα εἶναι τὸ νὰ προτιμᾶται κτλ.».—externarum autem] «τῶν δὲ ἐξωτερικῶν (δηλ. πρὸς ἄλληλα) τὸ νὰ προτιμᾶται ἡ δόξα κτλ.».—vectigalia] ἐνταῦθα σημαίνει προσόδους οὐχὶ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἰδιωτικὰς καὶ δη ἢ ἐν τῷ ἄστει (urbana), εἰσπραττομένας ἐξ ἐνοικίων ἢ ἐξ ἐμπορικῶν ἐργασιῶν, ἢ ἐν τοῖς ἀγροῖς (rustica), εἰσπραττομένας ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων.

§ 89. Ex quo genere comparisonis] «ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης συγκρούσεως ἀπορρέει τὸ τοῦ Κάτωνος ἀπόφθεγμα»· ὑπῆρχε συλλογὴ τῶν ἀποφθεγμάτων (facete dicta) τοῦ Κάτωνος (περβλ. I, 05), ἐξ ἧς ἐνίστε ἠρύετο ὁ Κικ.—bene pascere] «ἡ ἐπὶ καλοῖς ὄροις κτηνοτροφία» τ. ἔ. ἡ μεγάλη καὶ ἐπωφελὴς κτηνοτροφία.—satis bene pascere]=mediocriter pascere «ἡ ἐπὶ μετρίοις ὄροις κτηνοτροφία».—male pascere] «ἡ ἐπὶ κακοῖς ὄροις κτηνοτροφία», τ. ἔ. ἡ μικρὰ καὶ ὀλίγον ἐπικερδής. Περί

τῆς σημασίας τῶν ἐπιρρημάτων bene καὶ male πρβλ. τὰς φράσεις bene vendere=ἀντὶ πολλοῦ (ἀκριβῶς) πωλεῖν, male vendere=ἀντὶ ὀλίγου (εὐθυιὰ) πωλεῖν. Τὸ δὲ male ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀλίγου εὐχρηστοὶ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς ποιηταῖς τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων, παρ' οἷς μετ' ἐπιθέτων συνταττόμενον καταντῶ ἰσοδύναμον πρὸς ἄρνησιν, οἷον male fortis (ἄνανδρος), male sanus (=insanus).—arare] «ἡ γεωργία». Ὅπως καὶ ἐκ τοῦ ἀποφθέγματος τούτου τοῦ Κάτωνος καταφαίνεται, μεγίστην ἐπίδοσιν παρὰ Ῥωμαίοις ἔλαβεν ἡ κτηνοτροφία, ὀλιγωτέραν δὲ ἡ γεωργία καὶ ἰδίᾳ ἡ τοῦ σίτου καλλιέργεια, ἥτις ἦτο οὐχὶ λίαν ἐπικερδής, διότι αὕτη ἡ πόλις ἐφρόντιζεν ὅπως ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ μάλιστα ἐκ Σικελίας ἔρχηται σῖτος πολὺς.—quid occidere hominem?] εἰς τὴν ἐρώτησιν quid faenerari? ἀπαντῶν ὁ Κάτων καὶ αὐτὸς δι' ἐρωτήσεως, ἐμφαντικώτερον καθιστώσης τὸν λόγον, ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ τοκογλυφία καὶ ἐὰν εἶναι ἐπικερδής, ἐξ ἠθικῆς ἀπόψεως οὐδὲν διαφέρει τοῦ ἐγκλήματος τοῦ φόνου.—utilitatum comparationes] «συγκρούσεις τῶν ὠφελίμων πραγμάτων».

Toto hoc de genere] «περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καθ' ὅλου».—collocanda § 42. 69—vellem etiam de utenda] «θὰ ἤθελον καὶ περὶ τῆς ἀναλώσεως χρημάτων». Περὶ τῆς σημασίας τοῦ uti πρβλ. § 71. Ἡ πρότασις σημαίνει ἐπιθυμίαν μὴ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰ πράγματα, διότι οἱ κατωτέρω μνημονούμενοι τραπεζίται εἶναι ἥκιστα ἐπιτήδαιοι νὰ πραγματευθῶσι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.—commodius] «εὐστοχώτερον».—optimis viris] εἰρωνικῶς (§ 2)=hominibus a litteris doctrinae alienis—ad Ianum medium «ἐν μέσῳ τῷ Ἰανῶ». Οὕτως ἐκαλεῖτο χῶρος παρὰ τὴν ἀγοράν, ἔνθα ἐπὶ τινος διόδου καμαρωτῆς διέτριβον οἱ τραπεζίται (argentarii), οἵτινες ἐκαλοῦντο καὶ οἱ a medio Iano. Ὅστε medius Ianus ἐκαλεῖτο, οὕτως εἰπεῖν, τὸ χρηματιστήριο τῶν Ῥωμαίων. Παρ' Ὁρατίῳ ὁ χρεοκοπήσας Λαμάρπιπος (Σατ. II, 3, 18) ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν μέσῳ τῷ Ἰανῶ καταστροφείσης περιουσίας αὐτοῦ: postquam

omnis res mea Ianum ad medium fractast, aliena negotia curo. Ἀλλαχοῦ δ' ὁ ποιητὴς μνημονεύει τῆς περὶ τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων διδασκαλίας, ἣν πρὸς τοὺς πολίτας ἐξαγγέλλει ὁ Ἰάνος : o cives, cives, quaerenda pecunia primumst, virtus post nummos! (Ἐπιστ. I, 1, 52).—in schola]=in ludo «ἐν σχολῇ τινι», διαφέρει δὲ τοῦ ludus, καθ' ὅσον ἡ schola σημαίνει καὶ τὴν ἀνωτέραν ἐπιστημονικὴν σχολήν, πρβλ. Κικ. orat. 95 e philosophorumscholis tales evadunt.—cognoscenda] «πρέπει νὰ ἔχωμεν γνῶσιν».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

§ 26. Περί τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης πρβλ. Ἰσοκράτην περί Εἰρήνης § 100: «Οὐδὲν ἐπαύσαντο τοὺς μὲν ἄλλους κακῶς ποιοῦντες, αὐτοῖς δὲ τὴν ἦταν τὴν ἐν Δεύκτιοις παρασκευάζοντες, ἣν φασὶ τινες αἰτίαν γεγενῆσθαι τῇ Σπάρτῃ τῶν κακῶν, οὐκ ἀληθῆ λέγοντες. Οὐ γὰρ διὰ ταύτην ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐμισήθησαν, ἀλλὰ διὰ τὰς ὕβρεις τὰς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις καὶ ταύτην ἠτιτήθησαν καὶ περί τῆς ἑαυτῶν ἐκινδύνευσαν. Πρβλ. καὶ Δημ. Φιλ. 3, 24.

§ 35. Περί τῆς κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς προσαλλήλου σχέσεως τῶν ἀρετῶν πρβλ. Στοβαῖον ἐν ἡθ. ἐκλ. II, σελ. 110: πάσας δὲ τὰς ἀρετὰς ὅσαι ἐπιστημαί εἰσι καὶ τέχναι, κοινὰ τὰ θεωρήματα ἔχειν καὶ τέλος τὸ αὐτό διὸ καὶ ἀχωρίστους εἶναι τὸν γὰρ μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν.

§ 40. Περί τῆς ἀνάγκης τῆς δικαιοσύνης πρβλ. Πλατ. Πολιτ. I, 351 c: δοκεῖς ἂν ἢ πόλιν ἢ στρατόπεδον ἢ ληστὰς ἢ κλέπτας ἢ ἄλλο τι ἔθνος, ὅσα κοινῇ ἐπὶ τι ἔρχεται ἀδίκως, πρᾶξαι ἂν τι δύνασθαι, εἰ ἀδικοῖεν ἀλλήλους; οὐ δῆτα. Αὐτ. 352 c: ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἐνῆν τις αὐτοῖς δικαιοσύνη, ἣ αὐτοὺς ἐποίει μῆτοι καὶ ἀλλήλους γε καὶ ἐφ' οὓς ἦσαν ἅμα ἀδικεῖν, δι ἣν ἔπραξαν ἢ ἔπραξαν.

§ 41. Πρβλ. Ἡρόδοτον, I, 96: Ἐόντων δ' αὐτονόμων πάντων ἀνὰ τὴν ἡπειρον ὧδε αὖτις εἰς τυραννίδα περιήλθον. Ἀνὴρ ἐν τοῖσι Μήδοισι ἐγένετο σοφός, τῷ ὄννομα ἦν Δηϊόκης, παῖς δὲ ἦν Φραόρτεω. Οὗτος ὁ Δηϊόκης ἐρασθεὶς τυραννίδος ἐποίησε τοιάδε κατοικημένων τῶν Μήδων κατὰ κώμας ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἐδῶν καὶ πρότερον δόκιμος καὶ μᾶλλον τι καὶ προθυμότερον δικαιοσύνην ἐπιθέμενος ἥσκει καὶ ταῦτα.

μέντοι εούσης ἀνομίης πολλῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μηδικὴν ἐποίηε, ἐπιστάμενος ὅτι τῷ δικαίῳ τὸ ἄδικον πολέμιόν ἐστι κτλ.

§ 41. Ἐν τῇ περὶ τοῦ ἀρχεγόνου θεσμοῦ τῆς βασιλείας διατυπωμένη γνώμη ὁ Κικέρων ἠκολούθησε τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Ποσειδώνιον, οὗ χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ ἐπιγραφομένου *Προτρεπικὰ* διέσωσεν ὁ Σενέκας ἐν Ἐπιστολ. XIV 2, 20: illo ergo saeculo, quod aureum perhibent, penes sapientes fuisse regnum Possidonius iudicat. hi continebant manus et infirmiore a validioribus tuebantur... sed postquam subrepentibus vitis in tyrannidem regna conversa sunt, opus esse coepit legibus, quas et ipsas inter initia tulere sapientes.

§ 48. Αἱ μνημονευόμεναι ἐπιστολαὶ ἦσαν πεπλασμέναι καὶ συνετίθεντο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πρὸς ρητορικὴν ἄσκησιν· ἀλλ' ἐν τῇ χειρογράφῳ παραδόσει ὕστερον μετεβιβάσθησαν ὡς αὐθεντικάι καὶ γνήσιαι ἔνεκα πλημμελοῦς γραφῆς τοῦ τίτλου. Οὕτω λ. χ. Τίτιός τις συνέταξε συλλογὴν ἐπιστολῶν τοῦ Δημοσθένους ἐπιγράφας *Δημοσθένους ἐπιστολαὶ Τιτίου*· ἐπιτηθεῖς δὲ κατὰ μικρὸν ὁ τίτλος ἐγένετο: *Δημοσθένους ἐπιστολαί*. Ὁ Κικέρων φαίνεται, ὅτι δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῆς γνησιότητος τῶν τοιούτων ἐπιστολῶν.

§ 54. idoneis hominibus κτλ. Περὶ τῆς ὅλης ἐννοίας πρβλ. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. 1120 α. 24 κέ.: καὶ ὁ ἐλευθέριος οὖν δώσει τοῦ καλοῦ ἔνεκα καὶ ὀρθῶς: οἷς γὰρ δεῖ καὶ ὅσα καὶ ὅτε καὶ τᾶλλα ὅσα ἐπεται τῇ ὀρθῇ δόσει, καὶ 1120 β. 23: ἐλευθέριός ἐστιν ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν δαπανῶν καὶ εἰς αὐτὸ δεῖ.

§ 54. alienis bonis manus afferre cogitur, πρβλ. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. 1121 α. 30: ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀσώτων, καθάπερ εἴρηται, καὶ λαμβάνουσιν ὅθεν μὴ δεῖ, καὶ εἰσιν κατὰ τοῦτο ἀνελεύθεροι· ληπτικοὶ δὲ γίνονται διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν ἀναλίσκειν, εὐχερῶς δὲ τοῦτο ποιεῖν μὴ δύνασθαι· ταχὺ γὰρ ἐπιλείπει αὐτοὺς τὰ ὑπάρχοντα· ἀναγκάζονται οὖν ἐτέρωθεν πορίζειν· ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μηδὲν τοῦ καλοῦ φρονεῖν. Γρατσίατον, Κικέρωνος de officiis. Ἐκδ. Τρίτη 10

τίζειν ὀλιγώρως καὶ πάντοθεν λαμβάνουσι· διδόναι γὰρ ἐπιθυμοῦσι, τὸ δὲ πῶς ἢ πόθεν οὐδὲν αὐτοῖς διαφέρει.

§ 55 (κεφ. 16) : duo genera largorum. Ὁ Ἀριστοτέλης ποιῆται λόγον περὶ ἀσώτου ἢ ἀνελευθέρου καὶ ἐλευθερίου ἐν Ἡθ. Νικ. 1107 β 8 κέ. περὶ δὲ δόσιν χρημάτων καὶ λήψιν μεσότης μὲν ἐλευθεριότης, ὑπερβολὴ δὲ καὶ ἑλλειψις ἀσωτία καὶ ἀνελευθερία· ἐναντίως δ' ἐν αὐταῖς ὑπερβάλλουσιν καὶ ἑλλείπουσιν· ὁ μὲν γὰρ ἄσωτος ἐν μὲν τῇ προέσει ὑπερβάλλει, ἐν δὲ τῇ λήψει ἑλλείπει, ὁ δὲ ἀνελεύθερος ἐν μὲ, τῇ λήψει ὑπερβάλλει, ἐν δὲ τῇ προέσει ἑλλείπει.

§ 58. Avaritia=ἀνελευθερία. Πρβλ. Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. 1119 β, 27 κέ : ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία περὶ χρήματα ὑπερβολαὶ καὶ ἑλλείψεις· καὶ τὴν μὲν ἀνελευθερίαν προσάπτομεν ἀεὶ τοῖς μᾶλλον ἢ δεῖ περὶ χρήματα σπουδάζουσιν καὶ κατωτέρω (1121 α, 10 κέ.) : «εἴρηται δ' ἡμῶν ὅτι ὑπερβολαὶ καὶ ἑλλείψεις εἰσὶν ἡ ἀσωτία καὶ ἀνελευθερία, καὶ ἐν δυσὶν, ἐν δόσει καὶ λήψει· καὶ τὴν δαπάνην εἰς τὴν δόσιν τίθεμεν· ἡ μὲν οὖν ἀσωτία τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ λαμβάνειν ἑλλείπει, ἡ δ' ἀνελευθερία τῷ διδόναι μὲν ἑλλείπει, τῷ λαμβάνειν δ' ὑπερβάλλει πλὴν ἐπὶ μικροῖς.

§ 69. Τὸ περὶ ἀποδόσεως χρημάτων καὶ χάριτος λογοπαίγνιον μεταχειρίζεται ὁ Κικέρων καὶ ἐν τῷ p. Plancio λόγῳ § 68 : *dissimillis est pecuniae debitis et gratiae ; nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit ; qui autem debet, is retinet alienum ; gratiam autem et qui refert habet et qui habet, in eo ipso quod habet, refert.* Ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῆς χάριτος παρὰ τοῦ διασφύζοντος ἐν ἑαυτῷ εὐγνώμονα αὐτῆς ἀνάμνησιν πρβλ. Σενέκαν de benef. II, κεφ. 24 : *nec referre potest gratiam nisi qui meminit, et qui meminit, iam refert.*

§ 89. Περὶ τοῦ ἀποφθέγματος τοῦ Κάτωνος πρβλ. ὁ Κολουμέλλας (βιβλ. VI, praef.) : *ut etiam M. Cato credidit*

qui consulenti, quam partem rei rusticae exercendo locupletari posset, respondit, si *bene pasceret* ; rursusque interroganti, quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, affirmavit. *si mediocriter pasceret*. Ceterum de tam sapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores memorant, eidem quaerenti quidnam tertium in agricoltatione quastuosum esset, asseverasse, si quis *vel male pasceret*. Πρβλ. καὶ Πλίνιον hist. nat. XVIII, 5 : Cato interrogatus quis esset certissimus quaestus respondit, si bene pascas ; quis proximns ? si sat bene.

§ 89. Sed toto hoc de genere... disputatum est. Τὸ ὅλον χωρίον εἶναι γνήσιον ἐκ τῶν ὑστέρων παρέμβλημα τοῦ Κικέρωνος (πρβλ. Εἰσαγωγὴν σελ. 50). Οἱ ἐκδότης τὰτιουσιν αὐτὸ συνήθως εἰς τὸ τέλος τῆς § 87.

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἅγις § 80 Ὅρα ἐν λ. Δύσανδρος.

Μάνιος Ἀκνίλιος § 50, ὕπατος τῷ 101 π. Χ. μετὰ τοῦ Μαρίου· ἀνθύπατος ὦν τῷ 100 π. Χ. κατέστειλε τὴν στάσιν τῶν ἐν Σικελίᾳ δούλων· τῷ 98 π. Χ. κατηγορηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λ. Φουφίου ἐπὶ παρανόμῳ ἀργυρολογίᾳ ἠθφώθη συνηγορήσαντος τοῦ Μ. Ἀντωνίου.

Τίτος Ἀλβοίνκιος § 50, διατελέσας ἀντιστράτηγος ἐν Σαρδηνίᾳ τῷ 105 π.Χ. κατηγορήθη ἐπὶ παρανόμῳ ἀργυρολογίᾳ ὑπὸ τοῦ Γ. Ἰουλίου Καίσαρος Στράβωνος καὶ καταδικασθεὶς animo aequissimo Athenis exul philosophabatur (Tuscul. V. 108).

Ἀλέξανδρος § 25, τύραννος τῶν Φερῶν. Γενόμενος οὗτος μισητὸς διὰ τὴν σκληρότητα αὐτοῦ ἐφονεύθη ὑπὸ τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης, θυγατρὸς τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἰάσονος, ὃν εἶχε διαδεχθῆ ἔν τῇ βασιλείᾳ. «Ἀποθνήσκει αὐτοχειρία μὲν ὑπὸ τῶν τῆς γυναικὸς ἀδελφῶν, βουλῇ δὲ ἐπ' αὐτῆς ἐκείνης» (Ξενοφ. Ἑλλην. VI, 4. 35).

Ἀντίγονος § 48, στρατηγὸς ὦν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐγένετο μετὰ τὸν θάνατον τούτου βασιλεὺς τῆς Ἀσίας. Εἶχε δύο υἱούς, Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν καὶ τὸν Φίλιππον, ὅστις ἤδη τῷ 306 π. Χ. ἀπέθανεν.

Ἀντίπατρος § 48, κατελείφθη διοικητὴς τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τῷ 334, ὅτε οὗτος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν.

Ἀντίπατρος § 86, Στωϊκὸς φιλόσοφος ἐκ Τύρου, φίλος Κάτωνος τοῦ νεωτέρου, παρ' ᾧ καὶ ἐφιλοξενήθη ἐν Ρώμῃ.

Μ. Ἀντώνιος § 49, πατήρ τοῦ συνυπάτου τοῦ Κικέρωνος καὶ πάππος τοῦ τριάνδρου. Συχνάκις παρὰ τοῦ Κικέρωνος μνημονεύεται μετὰ τοῦ Κράσσου ὡς εἷς τῶν μεγίστων Ρωμαίων ρητόρων. Ὑπάτευσε τῷ 99 π. Χ. καὶ ἐτιμῆτευσε τῷ 97. Ἀνῆκων εἰς τοὺς ἀριστοκρατικοὺς ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ Μαρίου τῷ 87 π. Χ. Περὶ τίνος κατηγορίας πρόκειται ἐνταῦθα ἄγνωστον. Ἀπίθανος εἶναι ἡ γνώμη, καθ' ἣν ὁ Κικέρων ἐννοεῖ τὴν κατηγορίαν, ἣν ἐποιήσατο κατὰ τοῦ Γν. Παπιρίου Κάρβωνος διὰ τὴν παρὰ τὴν Νωρηίαν ἥτιταν αὐτοῦ (113 π. Χ.). Τούτου κατήγορος προσῆλθεν ὁ Ἀντώνιος ἄγων τὸ 32 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἀφ' οὗ ἥδη εἶχε διετελέσει ταμίας.

Ἄργος § 81, υἱὸς τοῦ Κλεινίου, ἐγεννήθη ἐν Σικυῶνι τῷ 271 π. Χ. Δολοφονηθέντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀβαντίδου (264 π. Χ.), παῖς ἔτι ὢν ἐσώθη εἰς τὸ Ἄργος. Εἰκοσαέτης δ' ὢν τὴν ἡλικίαν κατελθὼν ἀπήλλαξε τὴν Σικυῶνα ἀπὸ τοῦ τυράννου Νικοκλέους καὶ προσέθηκεν αὐτὴν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν, ἣς ἐγένετο καὶ στρατηγὸς τῷ 245 π. Χ. Ἀπέθανε δὲ τῷ 213 δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, βασιλέως τῆς Μακεδονίας.

Βάρδυλις § 40, κατ' ἀρχὰς ἀνθρακεύς, εἶτα στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν. Ὀνομάζεται δ' ὑπὸ τοῦ Διοδώρου (16,4) βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν. Ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἐπιφοβωτάτων πολεμίων τῶν Μακεδόνων, οὓς καὶ ἐνίκησεν ἐν αἵματηρᾷ μάχῃ (359 π. Χ.) ἐπὶ τῆς βασιλείας Περδίκκου τοῦ ΙΙΙ, ἀλλὰ τῷ ἐπὶόντι ἔτει ἡττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκου.

Τι. Σεμπρ. Γράγχος § 43, 80, γαμβρὸς τοῦ πρεσβυτέρου Ἀφρικανοῦ καὶ πενθερὸς τοῦ νεωτέρου. Ἦτο ἐκ τῶν ἄκρων ἀριστοκρατικῶν. Δὺς ὑπάτευσεν (τῷ 177 καὶ τῷ 163), ἀπαξ ἐτιμῆτευσεν καὶ δις ἐθριάμβευσεν. Ἀσμενίζει δ' ὁ Κικ. νὰ μνημονεύῃ αὐτοῦ ὡς γνησίου τύπου ἀνδρὸς χρηστοῦ καὶ εὖ φρονούντος ἐν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς νεωτερίζοντας καὶ τοῖς ἀριστοκρατικοῖς ἀπεχθεῖς υἱοὺς αὐτοῦ Τιβέριον καὶ Γάιον (§ 72).

Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς § 26, υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου. Ἐβα-

σίλευσε τῆς Μακεδονίας τῷ 294 π.Χ. Ἐν ᾧ δὲ ἐπολέμει κατὰ τοῦ εἰς τὸ ἑαυτοῦ βασιλεῖον ἐπιδραμόντος Λυσιμάχου (287 π. Χ.), ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ Πύρρος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου. πρὸς ὃν καὶ ἠῦτομόλησαν οἱ στρατιῶται τοῦ Δημητρίου, ὥστε οὗτος ἠγαγκάσθη νὰ δραπετεύσῃ.

Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς § 60, ὁ περίφημος πολιτικός, ὅστις ἐπιτραπείς παρὰ τοῦ Κασσάνδρου (317 π. Χ.) τὴν διοίκησιν τῶν Ἀθηνῶν διεξήγαγε ταύτην κάλλιστα ἐπὶ δεκαετίαν, ἕως οὗ ἠγαγκάσθη παρὰ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ νὰ φύγῃ. Καταφυγὼν δὲ εἰς Αἴγυπτον ἐγένετο εὐμενέστατα δεκτὸς παρὰ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου, παρ' ᾧ καὶ διέτριψε παρέχων τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ ἐν παντὶ κρίσιμῳ καιρῷ. Διογένης ὁ Λαέρτιος (V, 80 κεφ.) καταλέγει 45 ἱστορικά, πολιτικά, ρητορικά καὶ γραμματικά συγγράμματα, ἐξ ὧν οὐδὲν περιεσώθη.

Δικαίαρχος § 16, ἐκ Μεσσηνίας τῆς Σικελίας, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ φίλος τοῦ Θεοφράστου. συνέγραψε πάμπολλα ἐπὶ τὸ λαϊκώτερον φιλοσοφικά, ἱστορικά καὶ γεωγραφικά· βιβλία, καὶ ἀνέπτυξε καὶ διεσάφησε τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Ὡν ἐκ τῶν προσφιλεστάτων τῷ Κικέρωνι συγγραφέων ὀνομάζεται παρ' αὐτοῦ *deliciae meae* (Tuscul. I, 77).

Διοτίσιος ὁ περιβύτις § 25, κίρηνιος τῶν Συρακουσῶν (407—357 π.Χ.). Τὸ περὶ αὐτοῦ διήγημα εὗρηται καὶ ἐν Tuscul. V, 58.

Κ. Ἐννιος § 23. 62, περίφημος Ρωμαῖος ποιητὴς ἐκ Ρωδαίων τῆς Καλαβρίας. Ἦλθεν εἰς Ρώμην κατὰ τὸν 2ον Καρχηδονικὸν πόλεμον, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 169. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι ἐπεξεργασίαι ἑλληνικῶν δραμάτων διὰ τὴν ρωμαϊκὴν σκηνήν, τὸ κάλλιστόν ἐστίν τὸ ἔπος τὸ ἐπιγραφόμενον *Annales*, ποιητικὴ παράστασις τῆς ρωμ. ἱστορίας ἀπὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἀφίξεως τοῦ Αἰνείου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ, καὶ δὴ ἐν τῇ μορφῇ τοῦ ἑλλην. ἑξαμέτρου, ὃν ὁ Ἐννιος πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν λογοτεχνίαν.

Θεόπομπος § 41, Χίος, μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους, ἔγραψεν ἑλληνικὴν ἱστορίαν (*Σύνταξιν Ἑλληνικῶν*) ἐκ 12 βιβλίων, ὡς συνέκειεν τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου, ἀπὸ τοῦ 411 π. Χ. μέχρι τῆς ἐν Κνίδῳ μάχης (394 π. Χ.). Ἐγραψε προσέτι καὶ *Φιλιππικά*, ἥγουν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου, πατρὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐκ 58 βιβλίων.

Κάσσανδρος § 48, πρεσβύτατος υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὅρα ἐν λ. *Ἀντίπατρος*.

Κάτων, τὸ πλῆρες ὄνομα Μ. Porcius Cato Censorius, § 89, ὕπατος τῷ 195, τιμητὴς τῷ 184 ἐπιδείξας ἄκραν αὐστηρότητα, δεξιὸς πολιτικός, στρατηγὸς καὶ ρήτωρ, διαπρέπων ἐπὶ πρακτικῇ συνέσει, πολυμερεῖ γνώσει καὶ δραστηριότητι χαρᾶκιτῆρος. Καὶ ὡς συγγραφεὺς διαπρέπει. Συνέταξε ἔργον γεωπονικὸν (de agrī cultura), περισωθὲν κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρι τῶν ἡμετέρων, ἐπὶ βιβλία origines ἐπιγραφόμενα, τὸ ἀρχαιότατον ἔργον ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ, καὶ συλλογὴν ἀποφθεγμάτων.

Γ. Κλαύδιος Ποῦλχος § 57, ἀγορανομήσας τῷ 99 π. Χ. πρῶτος ἐκόσμησε διὰ γραφῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου καὶ εἰσήγαγε τοὺς ἐλέφαντας κατὰ τὰς ἐν τῷ κίρκῳ θηριομαχίας.

Γ. Αἰδρ. Κότιας § 59, ὕπατος τῷ 75, τιμητὴς καθ' ὃ ἔτος ὁ Κικ. μετεπορεύετο τὴν ὑπατείαν. Εἶναι ἐκ τῶν διαλεγόμενων προσώπων ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Κικ. «de natura deorum».

Γ. Σκριβώνιος Κουρίων § 59, πατὴρ τοῦ Κουρίωνος ἐκείνου, ὅστις μετέσχεν ἐνεργῶς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ πρὸς ὃν ὁ Κικ. πέμπει διαφόρους ἐπιστολάς. Ὑπῆρξεν ἐπιφανὲς ρήτωρ, δῆμαρχος τῷ 90, ὕπατος τῷ 76, εἶτα δ' ἐπὶ τρία ἔτη διοικητὴς τῆς Μακεδονίας.

Δ. Δικίνιος Κράσσος § 47. 49. 57. 63, περιώνυμος ρήτωρ. Ἀγων τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας προσῆλθε (119 π. Χ.) ἐν δίκῃ (de maiestate) κατήγορος τοῦ κατὰ τὸ πρότερον ἔτος ὑπατεύσαντος Γ. Παπιρίου Κάρβωνος ὡς μετασχόντος μάλιστα

κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δημαρχίαν (τῷ 131 π. Χ.) τῶν νεωτερισμῶν τῶν Γράγγων, ὁ δὲ Κοράβων, ὅπως μὴ ἐπιδῇ τὴν ἑαυτοῦ κατάδικην, ἠτύοκτόνησε πῶν δηλητήριον. Διετέλεσεν ἀγορανόμος τῷ 103, ὕπατος τῷ 95 ἔχων ὥς συνάρχοντα τὸν Κ. Μούκιον Σχαιόλαν.

Π. *Λικιν*. Κράσσοι Dives Lusi anicus, § 57, ἀγορανόμος τῷ 105, ὕπατος τῷ 97, τιμητὴς τῷ 89.

Γ. *Λαίλιος* § 40, φίλιτατος Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ νεωτέρου καὶ σύμβουλος αὐτοῦ. Διὰ τὸν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἔρωτα αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν Στοϊκῶν Διογένους καὶ Παναιτίου οὐκαιοτάτην ἀναστροφὴν προσηγορεύετο Sapiens. Ἀπὸ τοῦ Λαιλίου δὲ τούτου ὁ Κικ. ἐπωνόμασε καὶ τὸ περὶ φιλίας σύγγραμμα αὐτοῦ. Διετέλεσε πραιτωρ τῷ 145, ὕπατος τῷ 140. Ὅρα ἐν λ. Οὐδρίαθος.

Π. Κορν. Λέντιος Σπινθήρ § 57, ἀγορανόμος τῷ 63 π. Χ. Ὑπατεύων τῷ 57 ἀνεκάλεσε τὸν Κικ. ἐκ τῆς ἑξορίας. Ἀγορανομῶν καὶ εἰς τὴν ἄλλην διακόσμησιν τοῦ θεάτρου συνετέλεσε καί, ὥς λέγει ὁ Οὐλέριος Μάξιμος (II, 4, 6) eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam primus spectantium consessum velorum umbraculis textit.

Δούκουλλοι (ἢ Δεύκολλοι) § 57, ὁ Δεύκιος καὶ ὁ Μάρκος (§ 50) ἀμφοτέροι ἀγορανόμοι τῷ 79 π. Χ.

Λύσανδρος § 80. Οὗτος, ἑφορος ὢν τῆς Σπάρτης, καὶ ὁ βασιλεὺς Ἅγις (244—240 π.Χ.) ἐπειράθησαν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν Σπαρτιατικὴν πολιτείαν ἀποκαθιστῶντες τοὺς ἀρχαίους τοῦ Λυκούργου νόμους καὶ τὴν κατ' ἴσους κλήρους διανομὴν τῆς δημοσίας γῆς. Ἀλλὰ πρὸς τὴν καινοτομίαν ταύτην ἀντεπεξῆλθεν ἰσχυρῶς Λεωνίδας ὁ II καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὀλιγαρχικοί, οὗ ἕνεκα ὁ μὲν Λύσανδρος ἐξωρίσθη, ὁ δὲ Ἅγις ἐθανατώθη.

Τ. Ἀννίος Μίλων § 58, δήμαρχος ὢν τῷ 57 ἀντεπεξῆλθε πρὸς τὰ ἔνοπλα στίφη τοῦ δημαγωγοῦ Κλωδίου ἔχων περὶ ἑαυτὸν στίφη μονομάχων καὶ κατόρθωσεν ὥστε νὰ κυρυνθῇ ἐν τῇ λοχίτιδι ἐκκλησίᾳ ἢ πρότασις αὐτοῦ περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Κικέ.

φρονος ἐκ τῆς ἐξορίας. Καὶ κατόπιν δ' ὁ Μίλων ἐπροστάτευσεν τὸν Κικέρωνα κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Κλωδίου, ὃν τέλος ἀποκτείναντες τῷ 52 ἐξημιώθη φυγῇ καίπερ συνηγορήσαντος αὐτῷ τοῦ Κικέρωνος.

Δ. Μόμμιος § 76, ὕπατος ὢν τῷ 146 ἐκυρίευσεν καὶ κατέστρεψε τὴν πλουσίαν Κόρινθον.

Μαμέρκος Αἰμίλ. Δέπιδος Διουϊανὸς § 58, δὲν ἠθέλησεν νὰ παραγγεῖλῃ τὴν ἀγορανομίαν, ὅπερ ἔγινεν αὐτῷ πρόσκομμα πρὸς τὴν ὑπατείαν, διότι παρέσχε τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἐπίτηδες ἔπραξε τοῦτο, ὅπως ἀποφύγῃ τὰς ἐκ τῆς παρασκευῆς καὶ ἐπιμελείας τῶν ἀγώνων δαπάνας. Κατεστάθη δ' ὅμως ὕπατος ὕστερον κατὰ τὸ 77.

Γν. Αὐφίδιος Ὁρέσιος, ὕπατος τῷ 71. Οὗτος εἶναι πιθανῶς ὁ ἐν § 58 μνημονευόμενος.

Κ. Ὁρτήσιος § 57, ὕπατος τῷ 69. Ἀγορανόμος ὢν τῷ 75 ἐτέλεσε μεγαλοπρεπεῖς ἀγῶνας καὶ ἐδωρήσατο εἰς τὸν δῆμον ἄφθονον ποσότητα σίτου. Μετὰ τὸν Κικέρωνα ὁ διασημώτατος Ρωμαῖος ρήτωρ.

Οὐδρίαθος § 40, ἐκ ταπεινοῦ καταγόμενος γένους, κατῴρωθευσε διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας νὰ γίνῃ ἡγεμὼν τῶν Λυσιτανῶν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ρωμαίους ἀγῶνι καὶ πολλάκις νὰ κατανικήσῃ τὰς στρατιάς αὐτῶν (150—140 π. Χ.). Αἱ δὲ κατ' αὐτοῦ νῆκαι τοῦ στρατηγοῦ Λαίλιου (145 π. Χ.), ἃς ἐγκωμιάζει ὁ Κικ., δὲν ἀπέβησαν τελεσφόροι· διότι τῷ 141 ὁ ὕπατος Κ. Μάξιμος Σερουίλιανὸς ἠναγκάσθη νὰ συνολογήσῃ μετ' αὐτοῦ εἰρήνην. Ὁ δὲ τούτου διάδοχος Κ. Σερούιος Καίπιων κατῴρωθευσε νὰποκτείνῃ αὐτὸν διὰ προδοσίας.

Δ. Αἰμ. Παῦλος § 76, πατὴρ Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ νεωτέρου, ὕπατος τῷ 182 καὶ 168. Κατὰ τὴν δευτέραν ὑπατείαν αὐτοῦ ἐνίκησε παρὰ τὴν Πύδναν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Περσεύα.

Δ. Καλπούρσιος Πείσιων ὁ χρηστὸς (Frugi) § 75, δήμαρ-

χος ὃν τῷ 149 π. Χ. ἐκύρωσε τὸν πρῶτον νόμον περὶ παρανόμου ἀργυρολογίας (de pecuniis repetundis).

Γν. Πομπήιος § 45. 57. 60. ὕπατος τῷ 70 καὶ εἶτα τῷ 55. Διὰ μεγάλων δαπανῶν ἀνήγειρε κτίρια καὶ ἐτέλεσεν ἀγῶνας. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ὑπατείαν, ὅτε ὠκοδομήθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον διαρκὲς ἐκ λίθου θέατρον, διότι τὰ πρότερον κατασκευαζόμενα ἦσαν πρόσκαιρα, ἐτελέσθησαν μεθ' ὑπερβαλλούσης λαμπρότητος καὶ περισσοῦς εὐπρεπειᾶς ποικίλοι ἀγῶνες, πολλὰς διαρκέσαντες ἡμέρας. «Πομπήιος δὲ τὸ θέατρον ἀναδείξας, ἀγῶνας ἤγε γυμναστικοὺς καὶ μουσικοὺς ἐπὶ τῇ καθιερώσει καὶ θηρῶν ἀμίλλας, ἐν οἷς πεντακόσιοι λέοντες ἀνηρέθησαν, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἐλεφαντομαχίαν, ἐκπληκτικώτατον θέαμα, παρέσχε». (Πλούτ. β. Πομπ. κεφ. 50).

Γ. Πόντιος § 75, ἡγεμὼν τῶν Σαμνιτῶν, ὅστις ἐνίκησε τοὺς Ρωμαίους ἐν τοῖς κατὰ Καῦδιον στενοῖς (321 π. Χ.), ἀλλ' ἡττήθη ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐν Ρώμῃ ἐφονεύθη (292 π. Χ.).

Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος § 82, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου (283—247), υἱὸς Πτολεμαίου τοῦ Σωτήρος, βασιλεύσαντος τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (323—283 π. Χ.).

Πύρρος § 26, βασιλεὺς τῆς Ἑπείρου. Προσκληθεὶς εἰς βοήθειαν παρὰ τῶν Ταραντίνων κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἐνίκησε τούτους παρὰ τὴν Ἡράκλειαν ὑποστὰς δεινὰς ἀπωλείας (280 π. Χ.). Ὅτε ἦλθεν ὁ Φαβρίκιος μετ' ἄλλων πρέσβων πρὸς αὐτόν, ἵνα διαπραγματευθῇ περὶ ἀποδόσεως τῶν αἰχμαλώτων, ἀπέλυσεν αὐτοὺς ἀνευ λύτρων. Ἐτι ἀπαξ ἐνίκησε τοὺς Ρωμαίους τῷ ἐπιόντι εἶτι παρὰ τὸ Ἀσκλον τῆς Ἀπουλίας, ἀλλ' ἡττηθεὶς ὀλοσχερῶς παρὰ τὸ Beneventum (τῷ 275 π. Χ.) ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.

Π. Ρουτίλιος Ροῦφος § 47, ἐμνήθη τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου παρὰ τοῦ Π. Μουκίου Σκαιόλα, πατρὸς τοῦ μεγίστου ποντίφικος Κ. Μ. Σκαιόλα. Ὑπάτευσεν τῷ 105 π. Χ. Μετὰ 85 δ' ἔτη παρακολουθήσας τὸν Κ. Μ. Σκαιόλαν ἐν Ἀσίᾳ, ἀν-

τεπεξήλθε δριμύτατος κατὰ τῶν καταπιεζόντων τοὺς κατοίκους δημοσιωνῶν, οἵτινες ἦσαν ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων. Ὑποστρέψας εἰς Ρώμην διεβλήθη ὑπὸ τῶν μνησικακούντων ἱππέων καὶ κατηγορηθεὶς ἐπὶ παρανόμῳ ἀργυρολογίᾳ κατεδικάσθη ἐν δικαστηρίῳ, ὅπερ τότε συνεκροτεῖτο ἐξ αὐτῶν τῶν ἱππέων. Τούτου δ' ἔνεκα ἀπῆλθεν εἰς Σμύρνην, ἐνθα ἐπεδόθη εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας. Πολλάκις μνημονεύεται παρὰ τοῦ Κικέρωνος ὡς ὑπογραμμὸς ἀνδρὸς χρηστοῦ καὶ φιλομαθοῦς.

Μ. Σήιος § 58, πλούσιος Ρωμαῖος ἱππεύς, φίλος τοῦ Ἀττικοῦ καὶ τοῦ Κικέρωνος. Ἀγορανόμος ὢν τῷ 74 π. Χ., ἐνσκηψάσης δεινῆς σιτοδείας, παρέσχεν εἰς τὸν δῆμον σῖτον ἀντὶ ἐλαχίστου τμήματος καὶ οὕτω κατώρθωσε νᾶπαλλαγὴν τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιδημοτικότητος, εἰς ἣν εἶχε περιπέσει ἔνεκα καταδίκης τινός, ἥς ὁ λόγος εἶναι ἄγνωστος (πρβλ. pro Plancio 12 : qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset).

Π. Μούκιος Σκαιόλας § 47, ἦτο ἐκ τῶν μετριοπαθῶν ἀνδρῶν, ἀφιστάμενος τῶν ἄκρων ἀριστοκρατικῶν καὶ μᾶλλον τὰ τῶν Γράγγων φρονῶν. Ἐπὶ τῆς τούτου ὑπατείας (τῷ 133 π. Χ.) ἐφονεύθη ὁ Τιβέριος Γράγγχος. Διέπρεπεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου, ἣν καὶ ἐκληροδότησεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κ. Μούκιον Σκαιόλαν.

Κ. Μούκιος Σκαιόλας § 47, υἱὸς τοῦ προηγουμένου πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τοῦ ἑξαδέλφου αὐτοῦ Κ. Μουκίου Σκαιόλα τοῦ οἰωνοσκόπου, μέγιστος ποντίφιξ ἐπονομαζόμενος. Ἀγορανόμος τῷ 103 καὶ ὑπάτος τῷ 95. Διεκρίνετο, ὥς ὁ πατὴρ αὐτοῦ, διὰ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἄκραν ὀρθοφροσύνην. Ἐφονεύθη τῷ 82 κατὰ διαταγὴν τοῦ Μαρρίου.

Π. Κορν. Σκιπίων Ἀφρικανὸς ὁ πρεσβύτερος § 80, ὑπάτος δὶς, τῷ 205 καὶ τῷ 194, κατέκτησεν ἐκ νέου τὴν Ἰσπανίαν καὶ ἐνίκησε τὸν Ἀννίβαν.

Π. Κορν. Σκιπίων Ἀφρικανὸς ὁ νεώτερος § 76, υἱὸς τοῦ Α. Αἰμίλ. Παύλου τοῦ Μακεδονικοῦ, υἱοθετηθεὶς παρὰ τοῦ υἱοῦ

τοῦ πρεσβυτέρου Σικιπίωνος. Ἐπέρανε τὸν τρίτον Καρχηδον. πόλεμον διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Καρχηδύνος (146 π. Χ.) καὶ τὸν Νουμαντικὸν διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Νουμαντίας (133 π. Χ.).

Μ. Αἰμ. Σκαῦρος, § 49, ἀγορανόμος ὢν τῷ 68 ὠκοδόμησε θέατρον περιλαμβάνον 80,000 θεατάς, ὅπερ ὑπερβαστάζετο ὑπὸ 360 κιόνων καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ τρισχιλίων χαλκῶν ἀγαλμάτων. Κατὰ δὲ τοὺς ἐν τῷ κίρκῳ ἀγῶνας εἰσήγαγεν ἐκ τῆς Ἀφρικής τὰ μάλιστα ἀλλόκοτα θηρία, ἅτινα μολὶς κατ' ὄνομα ἦσαν γνωστὰ τοῖς Ῥωμαίοις, μάλιστα δὲ τὸν κροκόδειλον καὶ ἵπποπόταμον. Μεταπορευόμενος τὴν ὑπατείαν τῷ 54 κατηγορήθη ἐπὶ παρανόμῳ ἀρχῇ (de ambitu) καὶ καταδικασθεὶς ἀπῆλθεν εἰς ἔξορίαν.

Π. Σουλπίκιος Ρούφος § 49, ἀνῆκε κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς ἀριστοκρατικούς, εἶτα δ' ἐγένετο ὁπαδὸς τοῦ Μαρίου. Τῷ 94, ὢν ἔτι ὁπαδὸς τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἐνήγαγεν εἰς δίκην τὸν Γ. Ἰούνιον Νορβανὸν διὰ τὰς ταραχάς, αἷς οὗτος δήμαρχος ὢν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὑπεκίνησε. Τῷ 88 δήμαρχος ὢν ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ Σύλλα. Ἦτο εἷς τῶν διαπρεπεστάτων ρητόρων, εἰσάγεται δὲ παρὰ τῷ Κικ. ὡς ἐν τῶν διαλεγομένων προσώπων ἐν τῷ de oratore συγγράμματι αὐτοῦ.

Σερ. Σουλπίκιος Ρούφος § 65, ὕπατος τῷ 51, ὁ μέγιστος τῶν συγχρόνων αὐτοῦ νομομαθῶν, φίλος τοῦ Κικέρωνος, πρὸς ὃν σφύζονται καὶ δύο αὐτοῦ ἐπιστολαί, ὧν ἡ ἑτέρα παραμυθητικὴ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς θυγατρὸς ἐκεῖνου Τυλλίας.

Π. Κορν. Σύλλας Φήλιξ § 27, ὕπατος τῷ 88. Καθυποτάξας τὸν Μιθριδάτην τοῦ Πόντου καὶ κατανικήσας τὴν ἐν Ἰταλία δημοκρατικὴν μερίδα ἐγένετο δικτάτωρ καὶ εἰσήγαγε τὰς προγραφάς.

Π. Κορν. Σύλλας § 29, ἀνεψιὸς τοῦ δικτάτορος, ἐπικουρήσας αὐτῷ κατὰ τὰς προγραφάς τοῦ 82 π. Χ. καὶ ἕξ καὶ τριάκοντα ἔτεσιν ὕστερον ἐπικουρήσας τῷ Καίσαρι κατὰ τὰς προγραφάς τοῦ 46 π. Χ. Κατεστάθη ὕπατος μετὰ τοῦ Αὐτρωνίου Παίτου εἰς τὸ ἔτος 65, ἀλλὰ οὐδέτερος τούτων ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, διότι κατηγορηθέντες ὑπὸ τοῦ Λ. Τορκούατου ἐπὶ παρανόμῳ ἀρχῇ (de

ambitu) ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι. Βραδύτερον δὲ κατηγορήθη παρὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς μεισχῶν τῆς τοῦ Κατιλίνου συνωμοσίας· σφίεται δ' ὁ λόγος, ὃν ὑπὲρ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Κικέρων.

Φάλαρις § 26.

Α. *Μάρκιος Φίλιππος*, § 59. 73. εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ρητόρων τῶν καθ' ἑαυτὸν χρόνων. Δήμαρχος τῷ 104 π. Χ., ὕπατος τῷ 91 καὶ τιμητὴς τῷ 88.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<u>Κείμενον</u>	3—38
<u>Ἐξηγητικόν</u> <u>Ὑπόμνημα</u>	39—143
<u>Παράρτημα</u>	144—147
<u>Πίναξ</u> <u>κυρίων</u> <u>ὀνομάτων</u>	148—157

Handwritten text at the top of the page, partially obscured by a horizontal line. It appears to be a title or header in a cursive script.

Δευτέρα 3-21-37

Ομιλία 32 γινώσκω

οικονομολογία

οπταβίλ-ε-επίτρε

αποδοκίμιο

πρακτικόν-εργον
ταύ

interpretor-22

